tiszatáj

74. ÉVFOLYAM

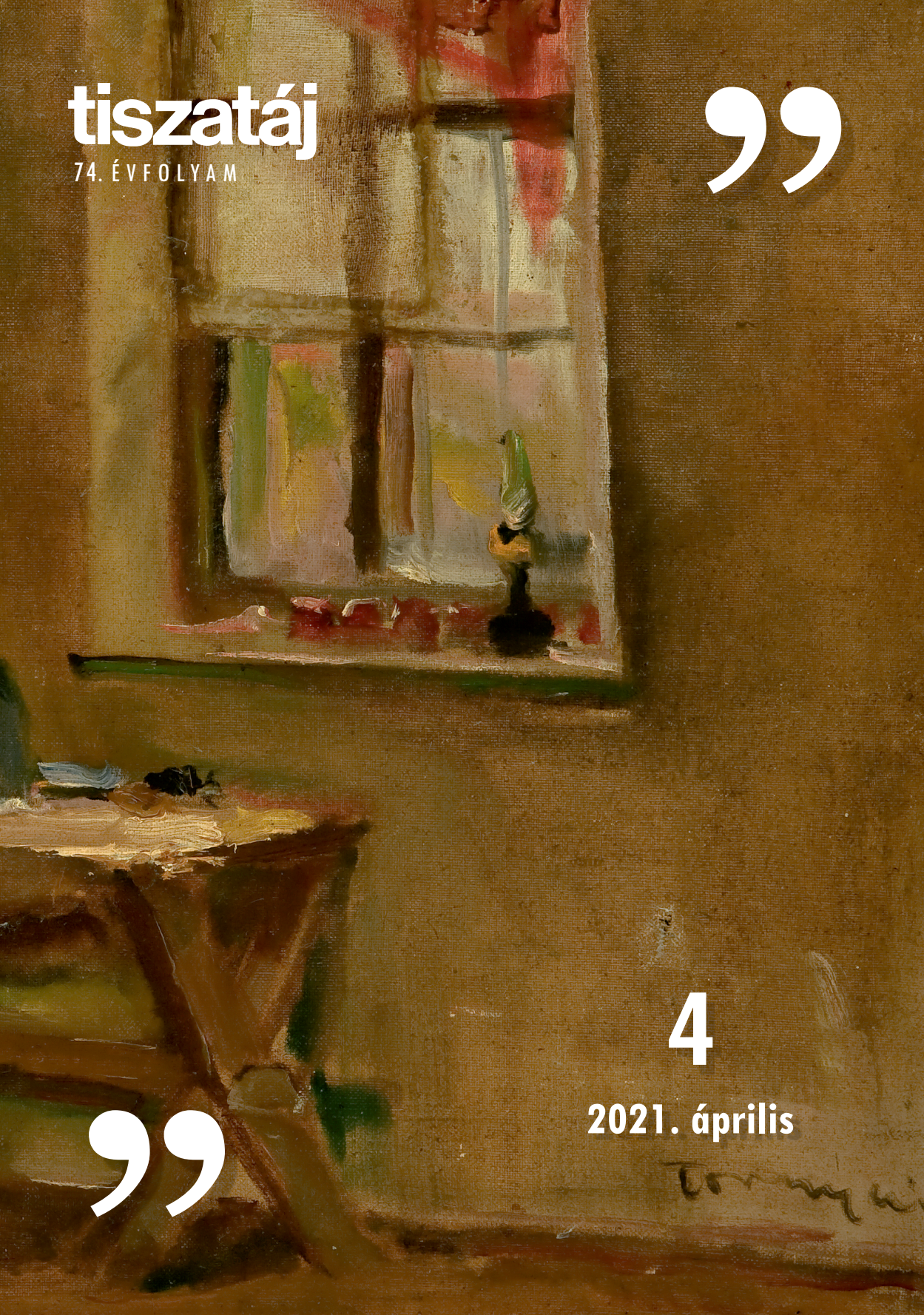

4

2021. április

Tartalom

LXXV. évfolyam, 4. szám / 2021. április

KISS ANNA — Megy, szólít szelet, felleget ... 3

PETRIK IVÁN — Mixát otthon ... 6

MARKÓ BÉLA — Ars vivendi; Téli eső; Útközben ... 19

FEKETE VINCE — Az erdőn túli… ... 23

JÁSZ ATTILA — Az utolsó koncert előtt (Lhasa De Sela) ... 28

VESZELKA ATTILA — Hagyd, Catullus; Epistola Pannonica; Néhány kései csér ... 31

SZÁLINGER BALÁZS — Ördögkút 245., egyetemes jelentősége: 2. ... 34

GEREVICH ANDRÁS — költő a konditeremben; Kánikula ... 36

BORSI BÁLINT — Röppálya; Végrendelet ... 38

FELLINGER KÁROLY — Hetek óta ... 39

SISKA PÉTER — Föld, utak; Feléd lejt ... 40

GRECSÓ KRISZTIÁN — Lány a szomszédból ... 42

„Hogy, ha a csend…" (Hölderlin)

SZABÓ CSABA — Néhány előzetes megjegyzés Hölderlin-versek fordításához (avagy pár szó a nyersműfordításról) ... 45

FRIEDRICH HÖLDERLIN — Két levél ... 49

FRIEDRICH HÖLDERLIN — Az ember; Jaj! mint az Orkuszban…; Kenyér és bor; A Rajna; Békeünnep; Fakó lombon pihen… ... 52

SZABÓ CSABA — Barátság, szerelem, templom és szentek… ... 71

IFJ. SIPKA SÁNDOR — A „tanári személyiség” kérdése Németh László kapcsán ... 78

SZILÁGYI ZSÓFIA — „Minden napló menekülés” (Márai Sándor: Bébi vagy az első szerelem) ... 83

mérlegen

BARÁTH TIBOR — Megszokni a ködöt (Kiss Anna: Hideglelés) ... 94

HÖRCHER ESZTER — Két világ határán (Jász Attila – Csendes Toll: Bölénytakaró – avagy hogyan lehetsz indián) ... 97

KLAJKÓ DÁNIEL — „bekerít átölel befon a város” (Fekete Vince: Vargaváros) ... 100

BERETI GÁBOR — Hogyan lehet ugyanaz a másik (Fellinger Károly: Szimering) ... 103

BAKONYI ISTVÁN — Nyitott értékszemlélet (Pécsi Györgyi: Honvágy egy hazáért) ... 106

GERENCSÉR PÉTER — Panoráma vagy emlékmű? (Hoppál Mihály – Varga Zoltán: Jankovics Marcell) ... 109

művészet

N. KOVÁCS ZITA — Az ismeretlen Tornyai (Nagy Imre – Tóth Károly – Nátyi Róbert: Tornyai) ... 113

Diákmelléklet

HANSÁGI ÁGNES — Mit jelent ma Jókait olvasni? ... 117

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ — Egy kisszilánk meséje ... 128

Illusztrációk

TORNYAI JÁNOS alkotásai (válogatás Nagy Imre – Tóth Károly – Nátyi Róbert *Tornyai. Tanulmányok Tornyai János [1869–1936] születésének 150. évfordulója tiszteletére* című kötetéből) a 22., 27., 41., 51., 96., 105., 108. és 112. oldalon és a belső borítón.

KISS ANNA

Megy, szólít szelet, felleget

Megy, szólít szelet, felleget
világos udvara felett.
„Ó, a halál jár ide,
kedveskéim, megszán,
olvassa levelem, haja a
megőszült világé, várom,
vendégelem, látja
gyolccsal teli szekrényeim
hogy roskadnak!, gyolcsba
pólyálva kell lennem,
születnem, mennem innen.

Itt van, vendégelem,
nem látja senki, nem hallja
senki, mosok, nyugtalan a part,
jön, tűnik a víz tükrén át,
jön de sehol már!, fájni hagy.”

Mindig marad kenyér a
tálban, anyánk osztja, énekel,
madarak ülnek asztalánál
magashátú székeken,
megy, szólít szelet, felleget,
megy, fájdalmát vizén
rengeti a Korhány, teknője
elhasad, gyolcsával
buborékot vet a víz, kicsap!
„Jön s tűnik el, tünékeny alak,
jövőre nem találtok itt!,
rátok hagyom enyéimet,
Vitéz időtlen álmait,

kedveskéim, ideje mennem!

Mintha élet nőne bennem,
bölcsőbe nem való, emészt,
hullatja hajamat!” Mondják,
baj költözött a házba,
szülni készül Erzsébet
villámokat, mondják, a vén
Korhány tud valamit,
zúgatja nádasát,
zúgva zúgatja!. Anyánk
énekel, mintha ünnep volna,
cirókálja ujjal a holdat,
violáit, a holdat,
„jövőre nem találtok itt!,
hull a mag, szivárvány lesz
dísze a bánatoknak,
minden megtartja dolgait.”

Megy, ereszére hívja a napot,
mint jégeső, zúdulnak a
galambok, hallgatják,
verdesik szárnyukkal vállait,
megtérnek a dúcban mocorgó
tojásokhoz, megülik a
tollszagú csendet, mikor az éj
átkel a vizen, szőke
zabföldeken, hová, mint rég,
beszabadulnak a holvolt
lovak, bámulják a holdat. A
sötét mén hagyja ujjal
fésülni sörényét, hisz ki más
ülte meg mezítláb
postára, hírekért?, szerette
úgy az istállók szagát!

Hol most koloncát
cipeli az eb,

terhét a gép-világ.

„Vitéz loboncos álmait
álmodja a napon, hogy

felleng a pusztaliliom,
suhogó nyilak, szállások,
karámok, harcok nyomán
lélek-sas villan, felleng a
pusztaliliom, ki tudja,
honnan, kedveskéim.
A való fájdalom.
Jövőre nem találtok itt!”

Megy, énekel, pipéi fészkét
kutatja a kazalban,
dédelgeti a holdfehér tojást,
valaha elejtette, sírt,
nem tudta összerakni.
Vele is így történhetett,
Isten elejthette három éve,
pergetett mézével a
nyár is mézes kenyerét,
édesen fáj a lét!,

Megy, fölébreszti alvó méheit,
ujjával a kasok falán kopog,
az irdatlan anyát szólongatja.
„Jövőre nem találsz itt,
szépségem, ügyelj az árva
kasra!” Fáradt rózsáit látogatja,
kezére hullnak szirmaik.
„Kedveskéim még ez a nyár!,
jövőre nem találtok itt!”

Megy, szólít szelet, felleget
kerített udvara felett,
almafája földig hajol előtte,
megy, viszi vízre gyolcsait,
fáj, énekel, mintha ünnep volna!,
apánk maga bánatát hordja,
kerüli a világ-ősz Ismeretlen is.

PETRIK IVÁN

Mixát otthon

Hollandiából jöttünk hazafelé (nem először, de majdnem utoljára) nagy urasan: autóval. Én akartam, hogy kerüljünk, és azt is, hogy pont arra kerüljünk, amerre. Pedig eszükbe juthatott volna éppenséggel nekik is. Különösen Vallachnak, de Adorján is szóba hozhatta volna. Mégis úgy alakult, hogy ez is nekem jutott eszembe. Rögtön hozzátenném, nem azért találtam ki, mert ha itt lépjük át a határt, akkor jobbak az esélyeink. Tehát nem egy nagyon átlátszó csempésztrükknek szántam a dolgot. Már csak azért sem, mert tulajdonképpen nem csempésztünk semmit. Egyszerűen így lett tökéletes az az utazás, ezzel a tervezgetés közben még jelentéktelennek tűnő kitérővel, ami viszont, ha már ott, azaz: itt vagyunk, ha már benne vagyunk, benne a kellős közepében, ha már csináljuk, kiderül, hogy idegtépően hosszú. De az az utazás valóban így (a megcsúszó ítéleteinkkel) lett, vagyis lett volna tökéletes.

Előbb azonban: Hollandia. Azok a bizonyos holland utak. Átbuszozni egy teljes napot vagy kettőt. A tizedik óra után ez már nem érzékelhető pontosan. Aztán a sínek Utrechtben, a kéményekről lekókadó feliratok Harderwijkben, és a szürke, nagy utcai lámpasorral szegélyezett kanyar Nijmegenben és végül: Tim és Eline. Téblábolás napokon át. Magunk sem tudjuk, hogy mit akarunk, hogy miért éppen Hollandia. Adorján ismerősei voltak, azaz Adorján bátyjának ismerősei, de ez az apróság már régen elvesztette a jelentőségét. Olyannyira, hogy nem csak azt nem tudtuk, mit akarunk ott, hanem azt sem, miért nem zavarja ez Timet és Eline-t. Régi ismerősként fogadtak már az első alkalommal is, később a hivatalos meghívólevelet úgy írták, mintha a rokonaink lennének (úgy értem, mintha ők is azt éreznék, hogy tényleg a rokonaink), és amikor megérkeztünk másodszor, biztosra vettük, hogy ugyanaz a vér csörgedezik az ereinkben. Aztán egy ilyen pusztító buszozás és egy hét lődörgés után haza kellett hoznunk egy autót. Tisztázatlanok voltak a tulajdonviszonyok, de így megúsztuk az útiköltséget, hát elvállaltuk. Autóval jöttünk tehát haza, ezért aztán mindenki beleegyezett abba, hogy tegyünk egy kis kitérőt. Mégis úgy esett, hogy nagyon későn értünk az Ipolyhoz, és nem álltunk meg még pisilni sem. Átsuhantunk néhány falun, tocsogó, gyér megvilágításban, hatalmas este kellős közepén, aztán át a folyón, és már ott sem voltunk. Nem hagyott azonban nyugodni a dolog, és pár héttel később rábeszéltem Vallachot, aztán ketten Adorjánt, hogy jöjjünk vissza busszal. Mégiscsak nézzünk szét egy kicsit alaposabban. Mindhármunknak volt közünk a környékhez, kitapinthatatlan rokoni szálak, nagymamák, nagynénik, elkobzott javak mindenfelé. És az a furcsa rossz érzés, hogy ezerszer jártam itt,

minden házat, minden utcát, utcasarkot ismerek, mégsem néztem még szét sosem – úgy igazán. Nem könnyelműen elherdált otthonosság, egyszerűen csak feledékenység. Még inkább figyelmetlenség, és végső soron mégiscsak könnyelműség, amit jobb máshol felhasználni (a rendelkezésünkre álló könnyelműségmennyiséget): munkavállalási, párválasztási, anyagi természetű ügyekben, és nem így, nem ebben az esetben, amikor egy talpalatnyi helyről van szó, ami ellenállhatatlanul vonz, és amihez végeredményben személyesen semmi közöm. Mintha valaki más írná, valaki más mesélné, de nem Vallach. Vagy az is lehet, majd kiderül, hogy mégis Vallach. Tehát legyen akkor tiltakozás – még nem látjuk tisztán, mi ellen.

A Madách család alsósztregovai kastélyának kapuján kopott tábla lógott hosszú időn keresztül. Ha kibetűztem a táblát, ilyesmiket olvastam rajta: „ufónak lenni jó", és nem pedig azt, hogy: „a szlovákiai magyar kultúra múzeuma, nyitva minden hónap első csütörtökén 15 órától 16 óráig." Talán bennem van a hiba. Amikor Vallach és Adorján társaságában sétáltam ki a kastélyhoz, ez állt a kapura kifüggesztett táblán: „Kedd, fél tíz, nálam, Plachy Bori". Vallach és Adorján nem a táblát nézte, hanem engem. Mintha arra várnának, hogy felolvasom hangosan a tábla szövegét. Megtartottam azonban inkább magamnak, és erre jó okom volt, de az egy másik történet (és csak Plachy Borira, Vallachra és rám tartozik). Tanácstalanok voltunk, mit tegyünk, és a tábla nem hogy nem segített pontos útmutatásaival, inkább rontott a helyzetünkön. Vallach puha arca szoborszerűvé keményedett, bár közben azért levette a kesztyűjét. Adorján sem mozdult, egy lépést sem tett, ami csak azért érdekes, mert biztos voltam benne, hogy nemsokára majd lelép. Egyedül. Ha nem is hagy feltétlenül a szarban, de a végjátékot nélküle kell végigcsinálnunk. Elolvastam még egyszer a feliratot, továbbra is ez állt rajta: „Kedd, fél kilenc, nálam, Plachy Bori" Gyanakodva néztem körül, az előbb még fél tíz volt. Vallach és Adorján unottan beszélgettek. Talán ők firkáltak bele a szövegbe. Össze akarnak zavarni. Nem vonhattam mégsem kérdőre őket, semmi értelme nem lett volna, hiszen valójában a táblán természetesen az állt, hogy a múzeum ekkor meg ekkor, így és így van nyitva. Csütörtökön.

Adorján egy évvel később jött a gimnáziumba, mint én, pont akkor, amikor engem már nagyon ki akartak rúgni. Természetesen jó barátok lettünk: az új jövevény és a következő távozó. Vallach hogy keveredett közénk? Senki sem tudta. Vallach egyszerűen csak megjelent, és ott volt. Ott volt mindig valahol. Az biztos, hogy nem a gimnáziumban találkoztunk. Vallachot iskola közelébe már jó ideje nem engedték, sőt, tulajdonképpen semminek a közelébe, ahol átgondolt, folyamatos és hasznos tevékenység folyt. Ezt mindenképpen vonzónak találtuk benne, igaz, mást nem is nagyon. Talán meg kellene próbálnom elmagyarázni, miért volt olyan rettenetesen idegesítő, hogy mindig levette a kesztyűjét. Igen, mintha kesztyűben jött volna a világra, és pont akkor, amikor egy mégoly ártatlannak tetsző mozdulat is, mint egy kesztyű lehúzása, a körülmények megmagyarázhatatlan összejátszása folytán még-

iscsak idegesítően hat, ő pont akkor, abban a szent pillanatban vette le mindig (mert mindig levette) a kesztyűjét. A dolog jelentőségét nem kell hosszasan ecsetelni. A háttérben zajló világtörténelmi folyamatok merő ostobaságok ehhez képest. Nem érdekel a SALT 2 megállapodás, ha volt ilyen egyáltalán, semmilyen meg nem történt reformmozgalom, és lebonthatják a kínai nagy falat, vagy bármelyik másikat, amelyiket jobb lett volna fel sem építeni, A forradalmakra is csak az ártatlanok értelmetlenül elfolyt vére miatt emlékezzünk egyetlen pillanatig. A világbirodalmak omoljanak össze, az a dolguk, ez fennállásuk értelme és végső célja. A kis országok pedig nyerjék vissza szuverenitásukat vagy veszítsék el. A történelemnek nincs semmi hasznavehető tanulsága. Inkább leírom, hogyan ragadtunk Sztregován hármasban, amikor már éppen nem Hollandiából igyekeztünk hazafelé.

Amikor szóba jött, hogy kimehetünk Hollandiába, senki sem ellenkezett, gyorsan megegyeztünk. Ahhoz viszont, hogy rábeszéljem őket, jöjjenek vissza velem Sztregovára, nagy köröket kellett futnom. Hímeztek-hámoztak, mellébeszéltek, de felmerült egy visszautasíthatatlan érv. Sztregován akkoriban egy kis fogászati múzeum működött a kastélyban.

– Micsoda? – kérdezett vissza Vallach.

– Fogászati múzeum. Igen. Fogók, fogorvosi szék, ilyesmi.

Ez hatott. Adorján persze nem bízott bennem, rákérdezett máshol, csak utána mondott igent. Vallach szemei előtt megelevenedtek a hajnali reménytelen buszpályaudvarok, az ihletetten szívott cigaretták, zaccos pótkávé-különlegességek. Csecsemőnyál csordult a szája szélén, és ragaszkodott hozzá, hogy az egész buszozást ő számolja ki. Minden rendben lesz, jövünk-megyünk, megjárjuk egy nap alatt.

Két vagy három átszállással, és egy kellemes, de hosszan elnyúló sétával el is értünk Sztregovára. Vallach magabiztosan mosolygott. Nem szimatoltunk veszélyt, mert semmi okunk nem volt rá. Semmi az ég adta világon, leszámítva azt, hogy éppenséggel keddi napon szántuk rá magunkat az utazásra. Hát igen, kedden. A múzeum zárva. A kedd, ezt tudnom kellett volna, nem a mi napunk. Kedd volt akkor is, amikor a Pere Ubu lemezt megszereztem (megannyi fondorlat, áldozat árán és némi nemtörődömség segítségével, és bizony dacolva bizonyos veszélyekkel) és éppen úgy, ahogy Sztregován sem tudtam, mit csináljak, akkor is tanácstalanul vakargattam a fejem. Kivel fogom meghallgatni? Mert egyedül nem az igazi. Opálos leveseskanál színe volt annak a keddnek is. Ez feltűnt, de nem tudtam, mire vélni. A lemezzel végül felmentem K.-hoz, aki a pályaudvar mellett lakott, és nagyon tetszett, mert nagyon szép volt. A B oldal első számánál elérkezettnek láttam az időt, hogy megcsókoljam, de elég egyértelműen elküldött a francba. A lemez megkarcolódott, aztán a konyhájuk ablakában cigiztünk órákon át, néztük a vonatokat, ami nem különösebben jó időtöltés. Ugyanaz a szürkület, ugyanaz a nehéz, telt kopás a fényeken, november, valami olyan kezdődő nagy hideg, ami a születésemtől fogva a részem volt, mint mindenkinek, aki errefelé jött a világra, és mire elkezdtek nőni a fogai,

még mindig nem látott ragyogó napot. Vagy az a kedd, amikor Vallach sorozásra ment, ami már önmagában is vészjósló volt. Nem is annyira a sorozás ténye, hanem így együtt: a sorozás és Vallach. A vége az lett, hogy majdnem letartóztattak mindenkit, akinek csak kiejtette a nevét a sorozóbizottság előtt. Ott rontotta el, hogy a végsőkig ragaszkodott az elképzeléséhez, hogy partizán szeretne lenni. A végén még megnyugtatta a meglepetésektől már elszokott tiszteket: „ha most nem aktuális, én tudok várni, uraim". Vagy az a kedd, amikor jó ötletnek tűnt éjszaka feltörni a víztározó zsilipfelépítményéhez vezető kaput, hogy a betontorony tetejéről ugráljunk a tóba. Vagy az a kedd. Mindegy. Sok volt a rovásán. Tudnom kellett volna.

Jobbra befordultunk a kastély saroktoronyszerű kiszögelésénél a hátsó udvar felé. Odahajoltam a sötét ablakhoz: egy fogászszéket láttam, az asztalon néhány fogót. A következő ablak mögött Balassi Bálint jól ismert pufók arcéle villant. Erről eszembe jutott, hogy „te vagy szál kópiám, te vagy éles szablyám, jó lovam hamarsága", mert úgy alakult, hogy aznap, igaz tévedésből, már megjártuk Kékkőt, és úgy dönögtek ezek a szavak a fejemben, mint méhek a kaptárban. Igaz, csak tavaszszal és jó, de legalábbis javuló időben, tehát semmiképpen sem most, de egy kaptárnak a fejemben megvan az a szent joga, hogy állandóan tavaszi rebbenő jóidőben dönögjenek benne a méhek.

Vallach és Adorján mögöttem várakoztak. Fáztak, és még nem értették meg, hogy ezt a hideget csak fűtött kályhával, melegebb ruhákkal lehet elűzni, tornagyakorlatokkal nem. Valamelyikük vékony hangon megszólalt: „Jó kis szalonnasütő hely." Visszafordultam, engem néztek még mindig, mintha egy tábla lennék, és rám lenne írva, kinek és miért és mikor és hol kell lennie.

(Hogyan jussunk haza)

– Vlissingenbe még mindenképpen el kell mennünk – kezdett bele, pontosabban ismételte el sokadszorra Vallach, mint aki nem akar, vagy nem tud beletörődni abba, hogy másnap dolgoznia kell, bár még azt sem tudja, hogyan jut aznap haza. Az üres piac néptelen bódésorán az egyetlen nyitva talált lacikonyhaszerű büfé vagy büfészerű italbolt félig lehunyt szemű ablaka előtt megpróbálta megfogni jobb kezével a forró zsírban tocsogó véres hurkát. Égette az ujjait, csak egy-egy pillanatra tudta felkapni. Képtelen volt még beleharapni, maradt ideje beszélni. A buszmenetrendet mondta fel korábban, ehhez fűzte szakszerű (csak vallachi értelemben szakszerű) kommentárjait. A buszmenetrend igen hatásos fegyver, ha megfelelő időben magunk ellen fordítjuk.

– Azt hallottam, hogy télen egészen különös a tengerpartja, és a téli tenger kifejezetten jót tesz a vesebetegeknek. Sőt, a fogszuvasodás ellen is nagyon hatásos. Nem kell vonatozni vagy buszozni, stoppal is mehetnénk. – Ujjai közül a papírtálcára visszaejtett hurka egy bizonyítást nem igénylő ősi bölcsesség illusztrációjának tűnt. A zsírfoltok mindig egészen kerek evidenciák (papírtálcán különösképpen),

a hurkát felkapni kész ujjak pedig a világegyetem legfontosabb mértékegységének az elemi egységét jelölik. Ezzel ő volt a leginkább tisztában, ebből nyerte meglepő magabiztosságát, jóllehet mentegetőznie kellett volna a buszmenetrend miatt. – Ez pedig onnét jutott eszembe, hogy bolond ember az, aki a buszmenetrendekre bízza magát. – Biztatóan nézett ránk, majd még hozzátette, mintha éppen abban a pillanatban vette volna észre. – Miért nincs itt senki rajtunk kívül?

El kellett volna küldeni a jó francba. Válogatott szitkokat a fejéhez vágni. Talán egy kicsit meg is lehetett volna rugdosni. Csak az odautat számolta ki percre pontosan, arra, hogyan jutunk haza, nem gondolt. A múzeum zárva, busz már nincs. Mégis ő beszélt.

– Tudjátok ti egyáltalán, mi az, hogy neurodegeneráció?

Csodálkozva figyeltük. Nem voltunk benne biztosak, hogy témát váltott. Adorján végre ki tudott nyögni pár értelmes szót.

– Nem az, amikor valaki nem tudja megkülönböztetni a hétközi és a hétvégi járatokat?

Vallach csalódottnak látszott. Átitatta azonban a csalódottságát az elmaradhatatlan vallachi felsőbbrendűség, azaz vegytiszta értetlenkedés afölött, hogy tényleg mindenki ennyire hülye körülötte.

– Végül mindig teljesen egyedül maradsz. – Motyogta, miközben azon gondolkodott, hogy fűzzön-e ehhez további magyarázatokat. Szeretett tanítani, hát folytatta.

– És tudod, miért? Mert ennyire nem tudjátok magatokat jól érezni. Semminek nem tudtok örülni. Sosem jó az, ami van. Nem vesztek észre semmit. Mihez lehet veletek kezdeni egyáltalán?!

Megvető pillantást vetett felénk. Köpni akart, köpni ránk, de még csak azt sem, még azt sem érdemeltük ki. Ez pedig a legmélyebb megvetés, a megvetés mögött némi mézes-mázos nosztalgia, inkább a nosztalgia utáni vágy. Ezért folytatta.

– Azt hittem ezen már túlléptünk. – Kozmikus csend. Egymást néztük kedvetlenül.

– Basszátok meg – tette hozzá végül felemelő dallamossággal.

Vegyük azért sorra, hogy mindezek a szavak, mit jelentettek egészen pontosan Vallachnál.

„Nem tudjátok magatokat jól érezni.” Szegeden majdnem egy teljes napot gubbasztottunk a Rendőrkapitányság előtt a járdaszegélyen, mire kiengedték. Ránk esteledett. Éjfélig el kellett hagynia a várost. Tizenegy húszkor indult egy vonat. Kikísértük a pályaudvarra, de nem vett jegyet, hanem átsétált a tér másik oldalán mindig nyitva álló étterembe. Még a kapitányságon megtudta, hogy ott a legolcsóbb a bableves. Megevett három tányérral, aztán megivott pár sört. A zárás előtt kért még egy fröccsöt. Jóval elmúlt éjfél, mire felállt az asztal mellől. Négyen-öten figyeltük közelről, mi lesz. Mindenki nagyon ideges volt. Úgy éreztük, hogy amint éjfélt üt a toronyóra, hatalmas gumibotok kezdenek hullani az égből. Vallach röhögött rajtunk, és azt mondta, hogy.

„Semminek nem tudtok örülni.” Semmiképpen nem akartunk Bánkra menni, irtózott minden porcikánk az úttól, de azt is tudtuk, ha nem megyünk, nagyon pórul járunk. Nem volt kibúvó. Beültünk a romlott kiskocsiba, felsivított a megkínzott, öreg motor, és elindultunk hát Bánkra. Az első útkereszteződésben belénk szállt egy farmotoros Skoda. A jobb első kerék kitörött, a motor kimozdult a helyéről. Remegett a lábunk, éppen hogy túléltük. Ha egy ütemmel később csapódik be, átgyalogol az utastéren a farmotorjával. Kurvaanyázódtunk keservesen. Mentő, rendőrautó, Bánk már szóba sem jött. Vallach röhögött, és azt mondta, hogy.

„Nem vesztek észre semmit.” Kimentünk Prágába a nagy Turner-kiállításra. Vallach nagyon akarta látni, akkoriban ugyanis azt gondolta, hogy világhírű festő lesz. Elakadt a szavunk, nem is az olajképek, hanem a nagy akvarellek előtt. Vallach unottan sétafikált a képek között. Azt mormogta, hogy nem erre gondolt. Mégis türelmesen kivárta, amíg végignézünk mindent alaposan. Amikor befejeztük, felderült az arca, és azt mondta, hogy menjünk, igyunk egy fröccsöt. Itt? – kérdeztük értetlenkedve. Hol? A múzeumban? Nahát erre jegyezte meg azt, hogy.

„Mihez lehet veletek kezdeni.” K. házát majdnem elmosta egy felhőszakadás. Minket hívott, hogy segítsünk. Körbeárkoltuk az egész házat, a tetőt kijavítottuk, a csatornát kitisztítottuk, a fáskamrát és más hasznavehetetlen épületrészeket szétvertük és felhasogattuk, a kályhát újra raktuk, a gerendákat lefestettük, az ajtót kicseréltük, a kutyát elzavartuk, a szomszédot leitattuk, a cigányokkal összebarátkoztunk. Vallach unatkozott, nem volt nagy kedve részt venni semmiben. Bridzselni szeretett volna. Senki nem jelentkezett, és nem csupán azért, mert nem voltunk egészen pontosan tisztában a bridzs szabályaival. Erre mondta keserűen azt, hogy.

Jól emlékeztünk ezekre az esetekre, ezért ezúttal inkább nem mondtunk semmit, csak morgolódva kikocogtunk a buszmegállóba, bár abban már biztosak lehettünk, hogy nincs ott semmi dolgunk. Ma már nem jön több busz. Olyan biztosan nem, ami arra megy, amerre nekünk kellene. Csak hát, amikor Vallach utoljára belelovalta magát ebbe a gondolatba (hogy nem tudunk örülni semminek, ami VAN), egy hétig rostokoltunk Timnél, és először éreztem azt, hogy Tim már nagyon szeretné, ha elmennénk. Vallach egész nap talpon volt, igaz, jobbára a konyhában, és kínai édes-savanyú levest, esetleg hagymaszószt főzetett Timmel vagy bárkivel, aki éppen arra járt. Délután elment Eline-nel kutyát sétáltatni, és minden alkalommal meghívatta magát egy kávéra és egy sörre. Vacsora előtt jólesik. Mindezt úgy, hogy nem tudott hollandul vagy angolul, németül is csak négy szót: leves, kutya, sör, kávé. És megtanulta még azt a további négyet, hogy „vacsora”, „előtt”, „jól”, „esik”. Később azt a kifejezést, hogy „jólesik”. Aztán egyszer csak eszébe jutott, hogy tényleg ő tette el az útleveleinket, megkereste, elővette, és mehettünk haza. Talán ezúttal is így lesz.

– Csobánszky dolgozik már? Horpácson. Vagy még nem vették fel? – Elgondolkozott egy pillanatra, mint aki tényleg tisztázni szeretné, hol dolgozik Csobánszky. Félrefordult, pont abba az irányba, ahol három vagy négy ijedt liba sétált be a képbe szi-

gorú harci alakzatban. Vallachnak való téma, első renden bizonyosan látomásként értelmezné, másodsorban azonban tanárian kiszámolná, hogy ha az Ipolytól egyenes vonalat húzunk az ólakig, hol keresztezzük a piacot. Igen, pont ott, ahol a libák topogtak. De ezúttal Csobánszky horpácsi hivatalviselése nagyobb súllyal esett a latba mindennél, bármilyen libalátomásnál és libageometriánál. Tovább morfondírozott Csobánszkyn. – Talán még nem, bár jó lenne tudni. Mert…

Nem értettük, miért olyan fontos pont most, pont itt, hogy mi van Csobánszkyval. Hirtelen nem is tudtuk ezt tisztázni, egyrészt azért, mert Adorjánt és engem nem érdekelt a dolog, másrészt Vallach tragikusan elénk tárt egy legalább annyira megrázó erejű problémát: elfogyott a gyufánk. Adorján eleve nem dohányzott, amit Vallach sosem tudott neki megbocsátani, én abban bíztam, hogy Vallach mindig hoz magával mindenből jó sokat, mert alapvetően elég kényelmes alak. De most mégsem. Egy perccel korábban ellobbantotta az utolsó szál gyufánkat. Vissza kellett mennünk az egyetlen nyitva tartó piaci lacikonyhához, ami, mint kiderült, időközben bezárt. Vallach könyörgőre fogta, hát kinyitották újra. – Gyufánk nincs – mondta a legnénibb néni, akit valaha is láttunk, és egy műanyag gázgyújtóra mutatott. Nem véletlenül volt azonban nagyon-nagyon néni, segített természetesen. Vallach lehúzta a kesztyűjét és a gázlángról meggyújtotta a cigarettáját.

A szemembe fújta a füstöt, és ott folytatta, ahol abbahagyta, ha abbahagyta egyáltalán.

– Van egyébként egy elméletem erről az egészről. Fogfájásról, tejútról, buszmenetrendről…

Adorjánt nem érdekelték az elméletek, megkocogtatta a bódé ablaka mellé kitűzött itallapot.

– Egy korona a sör.

Előbányásztam egy marék aprót a zsebemből, átnyújtottam Adorjánnak, és békülékenyen odavetettem Vallachnak:

– Igazad van, nem busszal kellett volna nekivágni. – Vallach először talán azt mérlegelte, milyen büntetést érdemelnék defetizmusért, aztán inkább legyintett. Hozzám lépett, átkarolta a vállam, és ugyanolyan hittel folytatta.

– Tudod mikor sütöttem utoljára igazán jó szalonnát? – És persze elmondta. Mindent elmondott. Az elméletéről megfeledkezett, de az is lehet, hogy ez volt az elmélete. Tudományos szalonnasütés, ami kisegít minket a bajból. Amíg beszélt, lesétáltunk a piac túlsó végébe, és itt találtunk egy Kioszkot, ahol lehetett rágót is, gyufát is venni. Vallachnál azonban nem volt pénz. Megnéztem, nekem mennyi maradt. Odaadtam a nagy részét, amit Vallach rögtön továbbadott a boltosnak, aki elétolt mindent, amit kért. Vallach lehúzta a kesztyűjét és besöpörte szerzeményeit a zsebeibe.

Adorján a bódésornál maradt, rákönyökölt a pultra, és két mutatóujjával verni kezdte annak a zenének a ritmusát, ami kiszűrődött az apró ablakon. Valamivel

jobban dobolt, mint a rádióban hallható zenekar dobosa. Sztregován a piacon még nem tudta, hogy pár év múlva bizarr szektába keveredik, és felhagy mindennel, amit addig, tehát még ott Sztregován is, szeretett. A dobolással is. Valami már mocorgott benne, legalábbis az állandósult, tisztára sepert, vagy inkább kíméletlenül üres, néma mosolya talán ezt előtételezte. Persze azt sem sejtette, hogy később, a szektás világon túl, majd mégis a dobtudásából fog megélni. Amellett, hogy egy kínai lányba lesz szerelmes, és belevág egy reménytelen hajóépítésbe, és meglegyinti a gondolat, hogy a test romlása és a bölcsesség növekedése között mégis csak van összefüggés, és rövid ideig egy saját maga által készített minden igényt kielégítő sátorban él, és egyetlen találkozásunkkor nemet mond arra, hogy üljünk le egy fél órácskát beszélgetni, és többször is business classon utazik Amszterdamba, és kizárólag hófehér nadrágot visel, és eltöri a bal karját, de teljesen rendbe jön, és talán pontosan ezért, de az biztos, hogy mindezek mellett és ellenére: újra dobolni fog. Az egyetlen dolog, amit már ott, Sztregován is sejthetett, és mi sem tartottuk lehetetlennek, az volt, hogy Tim és Eline lesz majd a megmentő. Ők szereznek neki új felszerelést. Használtan persze, de a legjobb minőségű dobokat. Ezt már akkor is tervezgették. Adorján mindenképpen, de talán Eline-nek is megfordult a fejében. Lebegett ez a lehetőség több tucat másik között, az tehát, hogy Hollandiából hoz minőségi cuccot, de csak szűk tíz évvel később valósult meg, igaz, éppen a legjobbkor. A több tucat lehetőség közül gyakorlatilag egyetlenként.

A legnagyobb gondunk Sztregován azonban éppenséggel az volt, hogy nem jött a busz, autó nem járt erre, vasút csak a folyó túloldalán. Nem tudtuk, mit tegyünk. A gyufavásárlás sorsfordító, fejedelmi gesztussá emelkedett ebben a visszhangos és üres tétlenségben, különösen úgy, hogy rágógumit is vásároltunk mellé. Ugyanezt éreztük, amikor megérkeztünk Timék háza elé, de még nem nyitott ajtót. Tudtuk is meg nem is, hogy hol vagyunk. Miért, minek, kivel. De leginkább nem voltunk sehol.

Vallach közben behajolt a bódé ablakán, és a bezárt büfé legnénibb nénijétől tej helyett fröccsért rimánkodott. Ebben nagy volt. Fröccsért rimánkodni, kiénekelni még egy kisfröccsöt a legzordabb csaposból, fröccsre váltani minden felhalmozott bizalmi tőkét: szinte csak ezért élt. És természetesen ezt a programpontot sosem hagyta ki, bárhova is keveredett. A fegyelmi tárgyalás szünetében (mert szinte minden iskolából és munkahelyről fegyelmi úton rúgták ki), határátkelőhelyen (mert egy ország kevésnek bizonyult higanymozgása és rebbenő tudata befogadására), könyvtárakban (mert mindig is szükségét érezte, hogy szilárd, kialakult szokásokkal rendelkező kifinomult intézmények szokásrendjét feldúlja), és a legkülönbözőbb felvételiken, elbeszélgetéseken, várótermekben, szobasarkokban.

Pár éve felhívott megint, meglátogattam. Vittem egy palack bort, nehogy gond legyen a fröccsel. A főváros legzajosabb külvárosában élt, azt mondta a telefonba, hogy munkaközvetítéssel foglalkozik. Ez Vallachnál azt jelentette, hogy minden nap elsétált a legközelebbi újságoshoz, vett egy hirdetési újságot, aztán hazasétált, fel-

ütötte a munkát kínál résznél, majd megpróbálta az itt található hirdetéseket összeegyeztetni a munkát keres hirdetésekkel. Ha sikerült, felvette a telefont. Az internet, gondolom, tönkretette az üzletet, ha ment egyáltalán. Mindenesetre amikor meglátogattam, rendelt egy pizzát. Egyetlen egyet, de azt is csak azért, hogy rábeszélje a futárt, hozzon neki néhány sört. Amikor rákérdeztem a fröccsre, úgy tett, mint aki nem érti, miről beszélek.

Vallach úgy kért nagyon egyszerűen megvalósítható dolgokat, hogy rögtön arra kellett gondolni: ez lehetetlen, kész katasztrófa. És persze úgy kért lehetetlent, hogy fel sem merült, ne az legyen a következő lépés. Leginkább mégis az maradt meg belőle mindenkiben, hogy értetlenkedik. Nem csak úgy tett, valóban nem értette, miért olyan hülye az emberiség körülötte.

Egy darabig ápolóként dolgozott a városszéli kórházban, miután a dolgozók esti iskolájában az érettségi-előkészítőn összeveszett tanárával az emberré válás folyamatán (a darwinizmust elavultnak tartotta), így már nem kellett készülnie sem az érettségire, sem az egyetemi felvételire, a figuránsi munkát pedig túl strapásnak ítélte a földmérőknél, ahol elhelyezkedett akkoriban minden ismerősöm. Nem szeretett gyalogolni, érthető. A kórházi kulisszák mögötti életbe viszont nagy kedvvel vetette bele magát. Minden érdekelte: az ételmaradékok sorsától kezdve az őrültek szexuális életéig. És sajnos órákon keresztül tudott ezekről beszélni.

Amikor utánam sétált a buszmegállóba kesernyés fröccsszagba burkolózva, a gyomrát fogta kesztyűs kezével, s láthatóan éppen bele akart kezdeni egy hamisítatlan vallachi betegség-monológba. Ezekben a monológokban ismerősnek tűnhettek ugyan az emberi test egyes szervei, de egészen más feladatokat láttak el, mint amit eddig tudtunk vagy sejtettünk róluk, és nagyon is különös összefüggésben álltak egymással. Az természetes, hogy a tüdőre jótékonyan hat a dohányzás, de helyes légzéssel például orvosolható a székrekedés. Az epénkre viszont semmi szükség, evolúciós melléktermék csupán. Lehet, hogy pár ezer éve még jó volt valamire, azok az idők azonban már elmúltak. Vallachot a kórházi működése során egyedül az orvoslás nem érintette meg. Lesből támadtam, csapdába akartam ejteni, mielőtt még kinyitja a száját.

– Na most az úgy volt, hogy amikor odakerültem a kórházba, már úgy értem, dolgozni, a mandulaműtéteken a kivett mandulákat a műtőasztal melletti lavórba dobálták, nem viccelek, tényleg, egy lavórba, és képzeld el, az első hónapban semmi más dolgom nem volt, csak vissza kellett dobálnom a padlóról a lavórba azokat, amiket mellédobták, aztán nem nagyon akadt más meló, ezért direkt mellé dobták mindegyiket. – Vallach csendben hallgatott, bár mutatni próbálta, mennyire unatkozik. Végül gyilkos hangsúlyokkal megszólalt.

– Ez az én sztorim.

– Igen – hagytam rá. – Csak éppen kipróbáltam, milyen az, ha én mondom el, nem te. – Alig hallhatóvá halkítottam a hangom, a szél csendjével azonos frekvenciára. – Ezredszer.

– Szar. Tök hiteltelen volt. Érződött, hogy nem te csináltad. Fogalmad sincs milyen a tapintása a frissen kivett mandulának. – Vallachon viszont nagyon látszott, hogy tényleg tudja, milyen a tapintása a frissen kivett mandulának, és ezt minden pillanatban éreztette is. Meglepetésemre nem forszírozta a dolgot, nem mondta el ő is, persze jóval részletesebben a mandulaműtéteket. Témát váltott elfelhősödött tekintettel.

– Azt hiszem, Csobánszky ma kezdett dolgozni.

Gyűlt bennem az indulat, hogy rövid úton elküldjem Vallachot Csobánszkyba. Mert ha eddig nagyon is vallachosan alakult a napunk, az ő szája íze szerint, az ő szellemének ködös lebegésében, nem szerettem volna, ha a továbbiakban csobánszkysba fordulnak az események. Határozottan fenyegetőnek tűnt ez a lehetőség, bár Vallach szerint nem maradt más esélyünk.

Vallach teljesen nyugodtan nézett hideg halszemével, nem szólt semmit, de úgy éreztem, tudom, mire gondol. Arra, hogy nem érhetünk haza sem fél tízre, sem fél kilencre. Megerősítette félelmeimet, hogy Vallachot élettelen nyugalom szállta meg. Ismét szoborszerűen mozdulatlan maradt. Legjobb lenne, gondoltam keserűen, ha valóban szobor lenne, sőt, olyan szobor, amiből hiányzik ez meg az. Néhány testrész. Például egy karja – nem ritkaság. Vagy az orra, és persze az sem lenne utolsó, ha az ágyékát törték volna le. Adorján sehol. Elszivárgott valamerre. Még nem tűnt föl az autó, aminek a hátsó ablakából visszanéz ránk. Remélem, észrevesz minket, az utolsó pillanatban majd eszébe jutunk.

– Szóval tényleg fogalmad sincs róla, mi az a neurodegeneráció?

Vallach, ha már úgy sincs semmi dolgunk, ha már úgysem tudunk semmit tenni, legalább beszélgetni szeretett volna. Én nem. Egyre rosszabbul éreztem magam. Áramütés. Hideg vízben szétázott kalmopyrin. Fejtetőre visszarántott átizzadt mez.

Lassan beesteledett. A legnénibb néni férje is megjelent, a legkevésbé sem bácsi bácsi. Adidas melegítő, sportcipő, zsebre dugott kéz. Nem tudta mire vélni, hogy az asszony még nem ért haza, jóllehet aznap nincs piac, minden zárva. Biciklivel jött, de nem ült fel rá, fél kézzel irányította maga mellett a bringát, mintha csak sétáltatná. Amikor a felesége elmondott mindent, bólintott, sajnálkozó tekintetét biztatóan ránk emelte. Megyünk, megyünk már. Vallach furcsa, ismeretlen, fenyegető kedvetlensége valamivel még meggyőzőbbé tette a kezdődő szürkületet, és így minden, tényleg minden a vlissingeni tengerpartra emlékeztetett. Nem jártunk ugyan még ott, de biztosra vettem, hogy a bódésor mögött valahol a tenger csapkodja megállíthatatlanul a partot. Talán azért, mert akkor határoztam el, hogy nem megyek el soha Vlissingenbe. Úgy értettem: Vallachhal biztos nem. Vallach is erre vagy valami ilyesmire gondolhatott, mert olyan arcot vágott, mint akinek éppen nagyon jó hatással van a veséjére a kora esti hűvös szél. Fogaiban a szuvak is visszavonulót fújtak. Még pár óra várakozás, és én is meg fogom kérdezni, hogy mi van Csobánszkyval? Ma kezdett dolgozni tényleg? Sőt, ha majd megtudjuk Csobánszkyról,

pontosabban Csobánszky munkakezdéséről az igazat, őszinte öröm tölt majd el. Ujjongani fogok, és végre végtelen nyugalom telepszik majd rám.

Végül nem volt rá szükség, hogy teljesen megőrüljek. Jó fél órával azután, hogy Vallach megnémult, befordult a térre egy autó. Tim és Eline ült benne. Tim vezetett, Eline az első ülésről integetett. Csobánszky a hátsó ülésen heverészett. Homályosan felrémlett, hogy beszéltek erről. Nem tisztáztuk az időpontokat, de volt róla szó, hogy meglátogatnak, és viszonozhatjuk vendégszeretetüket. Azt ígérték, egyszer megnézik ők is, hol élünk mi. Éppen a legjobbkor. Nem találtak meg minket, de összeakadtak Csobánszkyval, aki éppen új munkahelyéről hazafelé tartott. Adorjánt látták meg először a kastély mellett, ő igazította útba őket, merre keressenek minket. Vallach úgy szállt be az autóba, mintha eleve így lett volna megbeszélve. Én, ahogy már az lenni szokott, nem tudtam elmondani, mennyire örülök, hogy itt vannak, hogy értünk jöttek, még akkor is, ha nem értünk jöttek, szóval, hogy milyen jó látni őket. Vallach persze azonnal kombinálni kezdett. Ha már így alakult – mondta hittel –, ne menjünk azonnal haza. Minek is mennénk!

Hülye vagy – állította le gyorsan Csobánszkyt, aki megemlítette, hogy jön a Stécé a Béese ellen. Csobánszky szerint ez legalábbis megfontolandó indok a gyors hazatérésre. Kit érdekel? Csobánszkyt egyébként is kitesszük a szomszéd faluban, a folyó túloldalán. Eleve sokan vagyunk, nem férünk el kényelmesen az autóban. Aztán mehetünk tovább, nem érdemes leragadni a legkézenfekvőbb céloknál. Plachy Borit persze nem említette, de szóba jött azért Mohora, ki tudja, miért, a szécsényi ferencesek, Kistapolcsány, és végeredményben nem tartotta volna lehetetlennek, hogy meg sem állunk a vlissingeni tengerpartig. Magától értetődően tiltakoztunk, pedig ha nem lennénk olyan elszomorítóan és csodálatosan hülyék, ebben mindenki, igen-is: magától értetődően egyet kellett volna, hogy értsen. Nem értette, mi bajunk ezzel. Az északi tengerpartok szélben, hullámzásban, homokpadokkal… Ebbe beleegyezhettünk és belenyugodhattunk volna – ha már az autóban ülünk, és bekapcsolták a fűtést. És igen, és tényleg, bármilyen őrültség is, nem kellett volna sok hozzá, hogy beleegyezzünk. Vlissingen? Igen! Tengerpart? Még inkább. Hátunk mögött a város, előttünk a tenger. Bóják, hálók, kötelek, napernyőromok, és a tengerparti homok az erősödő szélben. Ebben gyorsan kiegyeztünk volna. Legközelebb ott állunk meg, egy nagy levegővel tíz-tizenkét óra száguldás. Az elgémberedett tagjainkat csak Vlissingen homokos tengerpartján mozgatjuk meg. Eline kiül a partra, és dinnyét eszeget, amit egy kétségbeejtően steril nagyáruház megmagyarázhatatlanul dús zöldséges standján vásárolt méregdrágán. Mi ugye nem hoztunk fürdőruhát, semmit, amit ilyenkor strandon fel lehet venni. Kicsit céltalanul lődörgünk a dűnéken. Ahhoz, hogy mezítláb sétálgassunk, hideg van, a cipőnk viszont teli megy homokkal. Azon morfondírozunk, honnan van ezeknek pénzük görögdinnyére, amikor egyébként nincs pénzük. Vallach eltűnt pár percre, amit abból veszünk észre, hogy éppen jön vissza diadalittasan, pohárral a kezében. Nyitva van egy étterem az első

házsor tövében. Nem volt egyszerű, de elmagyarázta, mi is az a fröccs. Csak sajnos nagyon drága, drágább, mint a görögdinnye, ezért csak egyet hozott. Az meg sem fordul a fejében, hogy körbekínálja, hiszen csak egy éppenséges kisfröccs. Elégedett azért. – Az egoizmus elégedetté tesz – magyarázza nekünk, hülyegyerekeknek. Szóval valahogy így lenne Vlissingenben a tengerparton. Volt ebben valami felemelő. Ebben a vallachi elgondolásban. De az ilyen pár másodperces révületek, amelyeket bizonyos vallachi elgondolások váltanak ki, rendszerint gyorsan elmúlnak. Mert a vallachi elgondolásokat ugyan néha átlengi a nagyszerűség, de sosem valósulnak meg. A vallachi elgondolások mögött mindig Vallach áll, aki önmagában a biztosíték arra, hogy amit felajánl, az nincs. Nem tervről van szó, mert a terveit megtartja magának, és azok talán megvalósulnak. Nem tudhatjuk biztosan, mert a terveit nem ismerjük. Mi csak a vallachi elgondolásokat ismerjük, csak a kimondott vallachi elgondolásokkal foglalkozhatunk, amelyek tehát nem tervek, és ezek néha jók, néha rosszak, de mindig, kivétel nélkül mindig, nyom nélkül elenyésznek.

Sztregován is így történt. És nem csupán azért, mert Tim és Eline csak most érkezett és nem akartak azonnal visszaindulni. Vagy mert Eline nem szereti Vlissingent, esetleg a dinnyét. Vagy mert nem volt elég benzin a tankban. Vagy mert lejárt Tim jogosítványa. Vagy mert nem tudták az utat. Vagy mert bezárt a tenger. Vagy mert tényleg maradni akartak, mert úgy döntöttek, hosszabb időt töltenek nálunk. Vagy mert Vallach meggondolta magát. Vagy mert végül is sikerült meggyőzni arról, hogy ez őrültség.

Nem. Nem ezért.

A helyzet az volt, hogy Tim és Eline sajnos baromira nem fordult be Sztregovára semmilyen autóval. Nem jártak erre, és persze nem ismerték Csobánszkyt, akit csak Vallach ismert igazán, mi csak látásból, és ha nem is teljesen tudatosan, de azért, ha lehetett, elkerültük. Este nyolcra az is félreérthetetlenül bebizonyosodott, hogy Csobánszky munkakezdése tényleg nincs összefüggésben azzal, hogy haza tudunk-e jutni még aznap. Tim és Eline halovány képe is szertefoszlott addig. Ha jobban belegondolok, azóta sem láttam őket. (Adorján bátyja kijár hozzájuk. Ő mesélte, amíg még találkozgattunk néha, hogy Vallachot sűrűn emlegették. Kérdezték, hogy van, mit csinál, de ő nem nagyon tudott mit válaszolni.) Este kilencre már talán Vallach fejében sem létezett a kapcsolat Csobánszky és az utazás között. Azért gondolom ezt, mert kilenc után már nem volt különösebb átütő erő az érvelésében. Csobánszky megbízhatatlanságáról beszélt. Ez persze nem jelenti azt, hogy Csobánszky ne állt volna munkába aznap. Még kevésbé azt, hogy a munkába állása és a hazajutásunk között valóban nem volt összefüggés. Egyszerűen nem derült rá fény. Ez volt Vallach utolsó érve.

Nem maradt más lehetőség, a legkisebb veszteségekkel járó megoldást választottam. Annak ellenére, hogy tudtam, nem jó megoldás. Hátba veregettem Vallachot. Nincs semmi baj, Vallach! Tényleg! Ekkor már valóban meg voltam erről győződve.

Nem érdekes, hogy nincs busz hazafelé. Nem tehetett róla. Tízkor az utolsó busszal elmentünk az ellenkező irányba, Losoncra, majd tovább Fülekre. Onnét valahogy átkeveredünk Tarjánba, ha máshogy nem megy, átgyalogolunk, aztán irány haza. Mindegy. Kiderült, hogy Vallachnál van még egy kis pénz, amit a Kioszkban ugyan nem talált meg, de most igen. Igaz, nem kellett sokáig keresgélnie, mert a kabátja zsebében lapult, közvetlenül az igazolványai mellett. Mindegy. Zötyögtünk a sötét buszon, Vallach térdére helyezte a levetett kesztyűit, ezzel jelezte, hogy még nem tartja lezártnak ezt a napot. Közvetlenül az ajtó mellett maradt csak hely, így ömlött a nedves hideg a lábunkra. Az ablak mögötti világ teljesen eltűnt a mindent elborító sötétben. Ilyenkor szokott az következni, hogy elnyom az álom, és nem szállunk le Losoncon a füleki buszhoz. Ebben az esetben azonban erről szó sem lehetett. Vallachot ugyanis megint elragadta a tökéletesen indokolatlan lelkesültség. Pusztító optimizmusa. Végre kimozdultak a dolgok romlott bénultságukból, megmozdultunk mi is, lehet sodródni, zuhanni, ki tudja hová. Azt ecsetelte, hogy milyen jobbnál jobb, finomabbnál finomabb italokra (és persze, ha éhesek leszünk: ételekre) fog meghívni, ha majd megérkezünk. Hát persze. Ha megérkezünk. Nem figyeltem hosszadalmas fejtegetéseire, arra gondoltam, hogy Vallachot el kellene végre helyezni egy nyugodt és biztonságosan elzárt intézetben. Mehetne vele Csobánszky is. Akár úgy is, hogy ott dolgozik. Egy intézet, egy otthon. Egy otthonszerű intézet, amit, ennyit azért adjunk Vallachnak és az elgondolásainak, egy nagy íróról nevezzenek el. Valakiről, aki, ha nem is pont Sztregováról, de azért erről a környékről származott.

MARKÓ BÉLA

Ars vivendi

Nem igaz, hogy olyan a művészet,
mint az élet. Hogy elindul valahonnan,
többnyire pianóban, egy-két hangszerrel,
aztán bekapcsolódnak mindannyian,
hatalmas összhangban érnek a csúcsra,
míg a vége felé sorra elhallgatnak ismét,
és csak néhányan maradnak mellettünk
egészen az utolsó pillanatig. Ilyen
a zenemű. De az élet nem. Mint ahogy
alapjában véve a festménynek is köze van
a teremtéshez, ám mindinkább úgy vélem,
hogy mégsem ugyanaz. Mert amikor
lassan elindulsz balról jobbra az ecsettel,
már tudod, meddig fogsz eljutni. Látod
a vászon peremét és azon túl az üres
levegőt, amelyen nem fog semmiféle
festék. Húzhatod az időt, törülhetsz,
javíthatsz, de a távolság nem változik.
Ez bizony, ismétlem, nem az élet.
A szonett sem az. Pedig sokáig hittem,
hogy ahány szonett, annyi élet. Pontosan
tizennégy sor születés, beteljesedés, halál.
Csakhogy ma már tudom, mi a különbség.
Annál jobban tudom, minél kevesebb
időm van. Mármint olyan értelemben,
hogy nem évtizedekben, csupán években
kell számolnom, és jó esetben összejöhet
még tíz-tizenöt esztendő. Egyébként
a szerelemhez sem hasonlít a zenemű,
a kép vagy a szonett, bár van közük nyilván
a kialvó, majd újra meg újra fellobbanó
vágyhoz. Legfeljebb az egyszeri szeretkezés
olyan, mint az előre megszabott tizennégy sor.
Ami igazán fontos, nem a hegedűk, trombiták,

dobok és cintányérok orgazmusáról szól.
Nem is az azt követő elernyedésről.
Hiszen nem a tizennegyedik sor végén
fejeződik be a szerelem. Az élet sem így
végződik. Lehet, hogy csak két sor lesz
belőle. Vagy tíz. Esetleg több is. Minden
pillanatban kész a mű, mondanám, ha
nem félnék, hogy érzelgősnek tűnik. Pedig
valami ilyesmiről van szó. Nem szakad félbe
soha. Nem a halál felé tart. Nincsen iránya.
Egyetlen versláb is annyit ér benne, mint
tizennégy ötös vagy hatodfeles jambus.
Bárhol ér véget a szerelem, úgyis teljes lesz
mindenképpen. És amit eddig leírtam, nem
függ attól, hogy még hány sor van hátra.

Téli eső

Nem ismerős nekem ez a december.
Reggel óta esik a fagyos hóra az eső,
és ha kitartó, talán győzni fog.
Egy vérből valók... idézhetnénk most
mi is A dzsungel könyvét. Veri a
havat az eső. Feszíti a tükröt a tükörkép,
és félő, hogy elreped. De mégsem. Mintha
egy réges-régi emlékre új értelmezés tapadna.
Aztán szétválnak. Makacsul olvasztják,
fagyasztják egymást. A szálló hópehely
és a súlyos, áttetsző esőcsepp alig hasonlít.
Mint egy öregedő férfi és egy újra meg újra
beteljesülő asszony? Még annyira sem.
Előbb-utóbb elolvad a hó. Vagy megfagy
a víz. De ugyanabban az időben?
Még annyi mindent kellene mondanom.
Körülöttem már csupa vers. Végre
abba kellene hagyni. Ám minden szavam
újrahasznosítható. Attól tartok, hogy éppen

az ellenkezőjét mondjátok majd velük.
Szeretet helyett gyűlöletet. Érintés helyett
távolodást. Azt a pillanatot vállalhatom csak,
amikor a vízcsepp nekiütközik a jégnek.
Újra meg újra. Férfi és nő. Nő és férfi.
Felszálló pára egy rövid ideig, ahol
találkozik élet és halál. Kell egy történet.
Önmagukban nincs értelmük sem a betűknek,
sem a szavaknak. Csak a boldogan összefonódó,
majd zihálva szétváló mondatoknak.

Útközben

A lassúságon múlik minden.
Igen, nem tévedés, a lassúságról
beszélek, és nem a gyorsaságról.
Nem szabad sietni. Fontos nyilván
az egyenletes ritmus, hogy ne állj meg
egy pillanatra sem, de csak akkor
juthatsz célba, ha szinte észrevétlen
a változás. Így vállalható a múlt is,
amely a végén már nem lesz sehol.
Egyszerre csak egy cserép a háztetőn.
Valamivel világosabb, aztán úgyis
megbarnul. Vagy egy sejt. Egy ránc.
Egy letört ág. Egy-egy új sebhely, de
csak egymás után. A lényeg, hogy ne
túlságosan mohón. Ne hirtelen. Csak
egyenként. Csak itt-ott. Csak keveset.
Nem kell megzavarni a felületes
emlékező nyugalmát. Olyan vagy,
mégsem az vagy. Ám nem veszik észre.
Valahogy így tudnám megragadni.
Lehull egy emlék. Vagy kihűl egy szó.
Ha folyton látnak téged, úgysem leszel
idegen. Élni annyi, mint biztonságos
lassúsággal változni napról napra.

Akivel végig együtt voltál, akkor is
rád fog ismerni, ha már nem te vagy.
Arra kell vigyáznod, hogy azt szeresse,
aki voltál. És egyszer majd mégis
az haljon meg, akivé útközben lettél.

FEKETE VINCE

Az erdőn túli...

JÓSZERENCSE

Jön a levél Atlantából, nincs címzettje, feladója, jön a levél Atlantából, él valaki Atlantában?, nincs címzettje, feladója, él valakid Atlantában?, halvány, kopott fénymásolat, félívnyi az mindösszesen, félpapírnyi, kettévágva, félpapír csak, kettévágva, nagybetűkkel, rajta címmel, sokszorosított szöveggel, aláírás sincsen rajta, semmi nincsen aláírás, csak annyi a borítékon, azt írja, hogy: SZERETETTEL MINDEN LEHET, MINDEN-MINDEN LEHETSÉGES, azt írja, hogy SZERETETTEL minden-minden lehetséges, azt írja ott, betegség vagy leégés vagy csődbejutás, kinti gyógyszer, ha kellene, szeretettel az is lehet, szeretettel lehetséges, nem, nem, nem kér, adni akar, azt szeretné, hogy szerencsét hozzon neked, mindezt hittel, szeretettel, szeretné, hogy hozzon neked, odaadón, érdek nélkül, szeretettel, szerencse ez, postán hozzád, hozzon neked, óceánon, vizek fölött, hegyek fölött, levegőben, két kezeddel ragadjad meg, két kezeddel kapaszkodjál, markoljad meg, készítsél húsz másolatot, küldjed olyan embereknek, akiknek, jaj, akiknek tán szükségük van, szükségük a szerencsére, csak pénzt ne küldj, pénzt ne soha, nekik soha, pénzt ne küldjél, mert a „sorsnak nincsen ára", s vannak példák, ott a példák, kikkel, lám-lám, ez és az is, hogy megtörtént, hogy mi történt, jaj, mi történt, kilencvenhat órán belül el nem küldték, el nem vitték húsz példányban valakinek, „ismerősnek, barátoknak" el nem vitték, és a láncot, jaj, a láncot megszakíták, megszakították a láncot, lám-lám, ott a soknullások, dollárpénzek, miket azok veszítettek, akik el nem, egyáltalán, el nem küldték egyáltalán, és ottan a soknullások, dollárpénzek, kiket azok, kik elküldték, azok nyertek, s akik, lám-lám a leveleket, és halál és tragédiák, ésatöbbi, ésatöbbi, bélyeg sem kell, románpostán bélyeg

nem kell?, nem kell bélyeg, venni rájuk, csak adjad fel,
csak küldjed el, csak menjen el, nemnem, nem kell bélyeg
rájuk, figyelmeztet, ne pénzt küldjél, felhívja a figyelmedet,
továbbadjad „ismerősnek, jóbarátnak", parancsolja, kér is
egyszer, hogy négy napon, azon belül tegyed eztet, s négy
nap múlva, négy egész nap elteltével meglepetés, nagy
meglepi ér majd akkor, és ha nem, hát ez és ez is, az és az
is megtörténhet, hiszen itt és itt is, és még ott is megtörténtek
ilyen dolgok, nem is egyszer megtörténtek, s itt a levél, és a
végén, nos, ez egyszer, öles, igen, nagybetűkkel, *emlékezzen*,
és hogy *használ*, igaz, ez már kisbetűkkel, s hogy a postán ne
nézzenek, se hülyének ne nézzenek, se bolondnak ne nézzenek,
a ládába dugjad belé, járjál körbe a városban, csúsztass be hát
ide-oda, csúsztassál be egy-egy ilyen, csúsztassál be egy-egy
ilyet, fénymásolva, sokszorozva, csúsztassál be sokszorozva,
aztán mint a… aztán mint ki jól végezte, dolgát mint ki jól
végezé, menjél haza, s várjad otthon jószerencse érkezését,
jószerencse jövetelét, hogy az bejön hozzád, képzeld, bejön,
mégis, mégse, de ha nem jön, nem jön mégse, még akkor is azt
képzeljed, nincsen veszve, semmi nincsen, veszve nincsen,
hiszen hetente te, gyárthatsz ilyet minden héten, másolhatsz
új leveleket, postázhatod négy égtájra, szeretettel négy égtájra,
mindent lehet, szeretettel minden-minden lehetséges, postázhatod
ismerősnek, barátoknak, vagy csak nekik, olvasóknak, törhetetlen
reménykedve, reménykedve törhetetlen, szeretettel minden-minden,
s előbb-utóbb csak megütöd, megjön hozzád jószerencse – – –

TALÁLK

Mentorok bevonásával zajlott a ZXYZ Társaság szervez-
ésében a tehetséges fiatal írokat fel karoló háromnapos
műhely munka a Z-én található Y-ban. Az új hejszín
csengye tökéletessen meg felelt, hogy el mélyülten
alkosanak a tehecségek. Az 1234-től évente kécczer meg
szervezett programba be kapcsolódó fiatalok közöt
mindig találni új arcokat, akik rövid időn belül beillezke-
dnek a rutinosnak számittó csapatba. Mind nyájan köz-
ösen dolgoztak, így minkét mentór nézetét halhaták írás-
aikkal kapcsolatba. A helyzínen alkotot munkájikat

fel olvasták, és a mentorok, XYZ költő, író és ZYX prózairó egyetértetek abba, hogy szinvonalas, közlésre méltó művek születek. Jól meg írt, ki forrott, gyakran zórakosztató írásokal ismerkedhettek meg a jelenlévők, de sem a fiatalok, sem a mentórok nem rejteték véka alá a véleményüket. Ezek a vélemének ara szólgálnak, hogy jól kamatoztassák szövegejik végső ki munkálásánál. XYZ, aki a kezdetektől foglalkozik a fijatalokkal, örömel állapítottta meg, hogy az utóbbi pár össze jövetelen szinte mindenki hatalmas fejlődésen ment keresztül, és bizik abba, hogy az idén x-edik

alkalomal meg jelenő fiatal írók antológiályának lesz folytatása, és a táborban és a műhejmunkákon születet müvek olvashatóak lessznek majd a további kötetekbe. Az XX irodalmi fojóirat fiatal fő szerkesztője, YY is ígéretet tet ara, hogy a legjobb írásokat örömel fogja közőlni a lapba, de igént tartanak rájuk a ZZZ irodalmi mellékletbe is. ZYX arról beszélt a fiataloknak, hogy ahoz, hogy valaki iró legyen, tudatossan kell készülni rá. Tudás nékül nem tunnak jól irni, nem tuggyák meg fogalmazni a gondolatikat, s ehez nagyon fontos a tört énelmünk ismerete is……..

ERDÉJ

Valamikor, hajdanán a székejeket
két csoportra osztották, vótak
közöttük nyugatiak, és vótak
közöttük keletiek, de ezek,
vagy azok a nyugatiak, akik
nem es vótak ojan sokan,
azok osztán, se szó, se beszéd,
egyszer csak beléje ólvattak
a magyarokba, azokat ezétt
nem es szeretik itt annyira,

a keleti székejek viszont megmarattak,
és sajáccságos kivácságos jogokot
kaptak, úgyhogy már a
tizenötödik százattól ők külön
rendi nemzetnek minősültek
iten, erdéjbe…

Tehát vanak ezeknek a megmaradásoknak
köszönhetően ezek a székejfődi
székejek, osztán a szászfődiek,
met még otan es vannak belőlik,

de vanak bukovinaiak, akik a
madéjfalvi veszedelem idején,
hiszen tuggyuk, osztán átkerültek
tolnákba és baranyákba, no meg
a vajdaságokba, a szerbekhez…

De a világ osztán minden egyes
részein él belőlük egy-egy, vagy
sokkal több is/es, s ők mind nagyon
tarcsák, hogy honnan jötek oda,

hogy kiktől származnak, s minden,
met vanak, akik aszongyák, hogy
a hunoktól, mások, hogy még
honfoglalás előttiek, vagyes
hogy akkor kerültek
a magyar törzsekhez hezza,

háborús nép volt, világéletibe
a székej, most es láccik jól,
amikor bálok vanak a faluba,
s a fődeken is, képesek egymást,
ha az igasságot keresik, de
nem kell mongyam esztet,

met mi részt vetünk a negy-
vennyócas szabadságharcba,
ágyút is öntettünk Gábor Áronyval,
s biza jó vót, ott vótunk mindenféle
háborúkba, a nagy háborúba, mind
a kettőbe, ott es van a kereszt erről

a falu közepibe, románijaiak letünk,
osztán a kicsi magyar világba megin
székejek, aszt se tuttuk, hogy mi van,
csak kapkottuk a fejünket, me osztán

a második bécsi döntés után bé hezzánk
a ruszkik s a románok, s osztány
román fennhatóság alá kerűtünk,
s osztán a komonizmus fenhatósága
alá, de errő nem akarok most beszélni,

beszél hejettem it minden, csak
nézzenek körül, me meg akartak
minket aszimiláni, de nem tuttak,
s csak nézzenek körül, hogy mi
van it most mindenfelé…

JÁSZ ATTILA

Az utolsó koncert előtt

LHASA DE SELA*

1.
Nem visel melltartót a koncerteken,
tudom, hogy nem kacérságból,
természetesen, benne van az élet maga,
egy robbanásig feszült depresszióban,
mert nagyon pontos,

s szemeiben mindig van valami elvágyódás,
mintha csak homályosan látná a világot,

mintha nem lenne nagyon fontos minden,
ami történik, pedig
dehogynem.

2.
Köszönöm, mondta az utolsó koncerten
Izlandon, Reykjavikban, és koncert után
felveszi a melltartót,

muszáj valahogy mégis bezárnia magát,
a koncert mindig nagyon szabaddá teszi,
kell egy kis visszafogottság, ahogy
dalainak is, hiába állítják, hogy túl
szomorkásak vagy
depressziósak,

az embernek tudnia kell, mit tud, és
az talán még fontosabb,
mit nem,

* Amerikai énekesnő nemzetközi gyökerekkel. Három lemezt készített csupán, de az mind világsiker lett. Amikorra beindult volna a karrierje, megbetegedett. 38 éves korában meghalt.

nem kell ordítani, kiengedni a hangot,
hanem csak finoman, halkan, szinte
fújva engedni el a hang súlyait,

mint ablaknak repült énekesmadarat,
miután lassan magához tért.

3.
És mikor tűnik fel, hogy nem visel melltartót,
jó kérdés, mert nem egy erotikus bálvány-
ról van szó, hanem egy énekesnőről, aki
hangjában hordozza lényét,

mégis feltűnik az egyetlen lendületesebb
számnál, a La Celestinánál, spanyolul
természetesen, amire aztán az egész zenekar
belendül, felélénkül, ő is átveszi
az izgalmat,

a szám végén a kamera ráközelít véletlenül
a melleire, és jól látszik, igen, állnak a bimbók
feszesen, mintha ez bármit is
jelentene.

4.
Ezt a fajta természetességet biztosan
a cirkuszból hozta, a bátorságot, hogy
merjen ilyen egyszerű is lenni,
nem kell túlhajtani a dolgokat,
épp ellenkezőleg,

teljesen le kell csupaszítani mindent,
mondanivalót és zenét is egyaránt,
a színpadi megjelenést jelenlétté
avatni,

talán ez tűnhetett fel Denis Wolffnak is,
aki húszévesen már meglátta benne,
a montreáli performance-ban azt a

tehetséget, amiről majd három
zseniális lemez után se lehet
megmondani, mi is lenne
a titka,

és pontosan ez, mert éppen ilyen
a titok természete.

5.
Talán a családi gének predesztinálták,
mert minden fel- és lemenője zenész volt,
vagy színész, vagy épp rengeteg nyelven
tudott, talán ő is így utazgatott
a kultúrák között,

de miért is írom múlt időben ezt, kapcsolok
hirtelen, a melltartó hiánya is
miért tűnik fel,

mert már tudom, mellrákkal harcol
esélytelenül élete utolsó évében, és
milyen fiatalon,

és milyen sokat, és az izlandi koncerten,
az utolsón is látszik, milyen nagy
fájdalmai lehetnek már akkor,
és persze,

látszólag még a testéből szól a hang,
általa, mintha az övé lenne, de már nem,
az arca elárulja, nem nagyon van ott
senki.

VESZELKA ATTILA

Hagyd, Catullus

Hagyd, Catullus, Lesbia messze jár, őt
visszavárnunk ostoba férfiönzés.
Szolgalelkűvé ne alázza Caiust
asszonyi fortély.

Hogy mulatnak, nézd, Aurélius, s a
szájba fúrt ringyó Furius, gunyolva
kínodat. Jöjj hát, s vigadozz velünk, mint
régi barátunk.

Lyd dalok s színbor melegítse szívünk,
s gyöngy fogú lánykák kacagása leljen
végre lelkedben puha fészket, és Cal-
vusra ne fújtass.

Majd kemény s vad verseket írsz megint, míg
áldozunk bőszen Dionysos oltá-
rán, barátocskám, szerelemre készen,
mámoros aggyal,

s Róma mocskát újra aranyra váltod.
Rajta, öltsd hát fel köpenyed, s kövess most,
míg a ceasar horkol. Irány a csapszék
és a hetérák.

Epistola Pannonica

Én, Marcus Aurélius imperator, fia Marcus
Vérus praetornak, Pius Antoninust jog
s isteneink végzése szerint trónján követő sarj,
minden római választott ura, római Caesar,
diktálom mindezt Aquincumtól napi járó-
földre, fiamnak, Commódusnak, vészteli órán,
tábort vervén mind a cohorsokkal limesénél
felső Pannoniának, Carnuntum közelében.
Barbár északi törzsek, kvádok, szarmata, germán
hordák, partus csordák – Orkus mélyeinek korcs
lelkei – törnek ránk e provincia végei mentén
oly számban, mit az emberi ész felfogni se képes,
s fegyvereinktől bármint hulljanak is – sokasodnak.
Most csend van, de erőtlenségünk csepp jele kell tán,
s Plútó szörnyszüleményei mind ide rajzanak ismét.
Fénylő arcát Mars – ki megannyi csaták sürüjében
pajzsát óvón vonta elénk – elfordítani látszék.
Kór pusztít sorainkban, dögvész sújtja a tábort,
százával vesznek harcedzett légionisták,
Nox zord árnyai közt, titkon földeljük el őket.
Ismersz jól: nem a félelem adta a számba e szókat.
Róma jövője a tét, a halál oldás s születés, nem
borzaszt, természettől műve az őselemeknek.
Mindezt vidd a szenátus színe elé, ha a sorsom
úgy alakulnék tán Jupiter szigorú keze által,
s ékítsd fődet arany laurussal, mit se habozzál.
Légy jó császár. Légy szirtfok, mit a tengeri ár zúz,
s büszkén helytáll mégis a hullámzás közepette.
Elmélkedj mindenkor, zsarnok, szolga ne légy, csak
tedd kötelességed, s élj együtt isteneinkkel.

Vale

Néhány kései csér

Lassan hullt a sötét, s feltűntek a mélyben a fények.
Óriás tankerek és halbűzös lélek-
vesztők ringtak Konstanca komorló vizein lenn,
az öböl mélyén, s odakint, hol a nyílt víz lé-

legzett lustán és távolba veszőn. Kéjjel kor-
tyolgattam az olcsó sört a terasz hűvös,
elmúlásszagu, mélykék esteli csendjén. Rothadt
kagylók és meduzák szaga szállt fel a partról,

s összevegyült oleander cserjék fülledt pará-
jával. Néhány kései csér szárnyalt még
lomhán visszafelé úszva a sós tengeri szél épp
ébredező áramlatain, s mintegy jela-

dásként, érkeztükre kigyúltak körben a lámpák.
Lentröl a bárból felsírt egy jazz-zenekar.
Halk, fojtott piszton szirupos dallama kúszott kí-
gyóként tekeregve a sétány fái közé,

s eltűnt Naso szobra felé, honnan a részeg kur-
vák s matrózok röhögését hallani vél-
tem, hol még az a bronz úgy várja a cézár levelét.
Férfi, ki boldog vagy, jaj, sose jöjj el ide!

SZÁLINGER BALÁZS

Ördögkút 245., egyetemes jelentősége: 2.

Új világ jön,
Ki lesz a harag tárgya?
(kiszámolós)

Az elmúlt napok esőzései folytán összeomlott az ördögkúti Bay-kastély, amit a helybeliek felelőssé tettek az 1940-ben elkövetett vérengzésekért.

Az épületnek az esőzés kezdetekor már csak kilenc százaléka állt, fölötte büszkén virított a műemléki státusz.

Az ingatlan hivatalos címe Ördögkút 245., egyetemes jelentősége: 2.

A falu polgármestere többször is kérte a kastély műemléki jegyzékből való törlését. Indoklásaiban jelezte, hogy a helyiek nem nézik jó szemmel a háborús bűnösök birtokát, és miután összeomlik, itt tervezik fölépíteni az új faluházát.

Ki tudja, jó vagy rossz ember volt Bay, a földesúr, a kastélya mindenesetre két épületszárnyból állt, melyeket a velencei Sóhajok hídja mintájára épült átkelő kapcsolt össze.
Sóhaj.
Elmenekült.
Más világ jött.
Úgy van.
Jól van.
Melyben
Máshogy lettünk veszélyben,
Mert máshogy vagyunk most már akármik is.

94 halott. Máshol 87.
Megint máshol megint másmennyi ember.
Több tonna hús, bennük lélekemelő, szabad áram.

94, máshol 87 istenkép összetépve, egy jómódú istenkép elmenekülve, néhány további helyi istenkép börtönre ítélve, a börtönidő letöltve, majd istenkép hazamenve falujába' kussol.

Béke jött, szeretet, izgalom.

Dús és finom lányok fürödtek hűs patakokban, szerelmek csattantak el váratlanul, szájon, fülön és vállon, ép emberek, izmos, eleven gyerekek hordattak ki tisztán, mind-mind a történelem olvasata nélkül,
de a háttérben ott volt az épület.

Zsebkendőkkel teli, romos, büdös ház volt a végén, mi más lett volna, mégis kastély, amire azt mondják, kastély, és találkozzunk a kastélyban este nyolckor, megmutatom – Bayék nélkül is élt az épület.

De
nem
Kell.

Kell egy épület arra, hogy ne kelljen.
És most összedőlt, az elmúlt napok esőzései folytán.

És most, ha már beállt
Az igazság, hát tartsuk.

Tiszta, nyugodt, nem mutat sehova, csak tiszta, mert az igazság tiszta.

GEREVICH ANDRÁS

költő a konditeremben

a költő a konditeremben
keresi magát a tükörben
izmok hajlatában rímek
feszülnek viszketnek
a gondolatok súlya
lehúzza önképe terhe
minden nyögés alliterál
megvakarja de csak viszket
a mondatnak fájnak a szavak
az izmok összecsengenek
génekbe kódolt az értelme
mély levegő magas léc
a bicepsz és tricepsz rímel
a mozdulat formát ölt
gyúrni gyúrni gyúrni
kenyeret kegyeket
nagyon szexi szeretne lenni
mert a test és az elme
túl absztrakt és metaforikus
izomzata hősi eposz tanúja
saját húsának drámai hőse
kivetkőzik a szavaiból

Kánikula

a tenger testén
a szemölcsök
hajók és bóják

halak úsznak
lubickolnak a bőr
alatt a húsban

minden hal szó
értelmetlenül
egyberajzanak

telnek az évszakok
egyre zagyvább
mondatok lesznek

összeállnak szétesnek
a szavak hangokká
homokszemölccsé

csiklandoz viszket
összeragad mint a betűk
csendben napoznak

elkenődnek a testen
mint sós tengervíz
szappanszagú napolaj

az izzasztó nap
a ragadó testeket
homokba panírozza

nincsenek hangok
csak a hullámzás
nyalogatja a nyelvet

BORSI BÁLINT

Röppálya

Egy tompa koppanás az ablakon,
és földet értél. Összeszedtelek.
Az üvegről egy pár csepp barna vért
lemostam szépen, közben este lett,
és nem haragszom rád az ablakért.
Pár spriccelés, és újra tiszta már,
nem nagy meló és nem nagy veszteség.
És most egy másik barna kismadár
ugrál a kertben, míg a tested épp
egy nejlonzacskó mélyén bomlogat
és láthatóan nem zavarja őt,
sőt, nem is sejt efféle dolgokat,
és miért is lenne, tényleg, zaklatott?
Hisz nem ő csukta be az ablakot.

Végrendelet

Hogyha testem megmerevszik,
s hűs lesz, mint a tundra,
elhamvadni vigyétek a
krematóriumba.

Hamvasszátok, mondom el, de
(kardinális faktor)
figyeljetek arra is, hogy
tényleg majd csak akkor.

FELLINGER KÁROLY

Hetek óta

szárnyal a képzeletem,
egy igazi varázsszőnyeg,
ami alá védőangyalom
odaseperheti a világot.

A természetet
járom a nejemmel,
könnyelmű vagyok,
az egyik dombot
púpnak képzelem
a hátam közepére,
s ettől megkönnyebbülök.
Nejem azt mondja,
megáll az ész,
hát nem ezért jöttünk ide.
Nehéz velem kijönnie.

SISKA PÉTER

Föld, utak

A fejsze megakad a keresztfában.

Letört fogakkal
elharapott káromkodás.
Tömjén-
és pálinkaszag.

*

Harangoznak.

Kérdőjel a kert végén:
egy öregasszony
a jelentéseket gyomlálja.

Egykedvűen.

Gyökerestől.

Feléd lejt

1.

Gyógyszerszag. Művirágok.
Az ágy szélén ülve egy asszony
a tévé üres képernyőjét nézi:
valaki éjjel hazafelé tart.

2.

A fák – kopaszok, akár a fegyencek –
összesúgnak a járda szélén:
nincs ítélet. Csak zuhanás van.
Gyorsítok a lépteimen.

3.

Hajnalodik. Lassan. Erőtlenül.
Térfigyelő kamerák
rögzítik a semmit: feléd lejt
ez az út is.

GRECSÓ KRISZTIÁN

Lány a szomszédból

„Lejönni a szerről, lejönni a szerről", fél év csikorgó depresszió után úgy ismételgettem magamban ezt a varázsigének szánt mondatot, mintha valóban drogos lettem volna. Pedig csak felejteni akartam. Egy talányosan szép kecskeméti lány törte ketté egyetemista éveim, szinte keleties, mandulavágású szemei voltak – és bizonyosan vannak is. Sűrű, gesztenyebarna haja volt, és ha nevetett, egy izgalmas forradás, egy babatenyérnyi heg táncolt a nyakán. Egy régi karambol sebének „emléktetoválása" volt, Isten kegyelmét mutatta, hogy nem az ütőérnél fúródott a nyakába az alatta szilánkosra tört autó valamelyik elszabadult alkatrésze. Fiatalabb volt nálam, de két évvel fölöttem járt, és nem érdekelték a sznob programok, a kortárs írók meg a füstös, lassú felolvasóestjeik, a Móra kollégium esti büféje, a Bárka kocsma italmérős, jobb oldala, a régi Béke tanszék, a magamfajta bölcsészek oly' kedves elfoglaltságai. Tanult és szórakozott. Magazinszerkesztő koromban úgy címkézték ezt a nőtípust, „lány a szomszédból". Akkoriban azokat volt szokásban így nevezni, akik nem hidegen és rémisztően, hanem szelíden és biztatóan szépek, nem harsányak, valamiért mégis kitűnnek, és az átlagosan gyáva fiúk is meg merik szólítani őket. Viktória valóban „biztatóan" volt szép, és mindig udvarolt is neki valaki, törődték a fiúk, figyelték, vágyták, mint keselyűk a fáradó testet. Én is csak egyszer láttam meg az évfolyamtársam albérletében, és többé nem tudtam kiverni a fejemből.

Kilenc szűk hónapig elviselt, és egy kicsit, talán mert én olyan odaadón szerelmes voltam belé, viszonozta is az érzéseim, de hamar idegesíteni kezdte a buzgóságom. Ő volt az első, akivel védőháló nélkül játszottam, aki mellett nem gyűjtöttem tartalékokat, nem tartottam zárva szívkamrákat, nem taktikáztam, nem védtem magam. Hiba volt, ez hamar kiderült, és az is, hogy védtelennek lenni nem gyorsan múló állapot. A közös albérletünkből zokogva, a számat véresre harapva költöztem el, amitől azt reméltem, hogy gyógyír lesz a bajra. Az Eötvös kollégium, az új környezet, a koedukáltság, a kalandok könnyű lehetősége segít majd. De csak vagdalóztam és sebeket ejtettem, másokon és magamon, nem segített se a társas, se a valódi magány. Bárhová mentem, én mindenütt ott voltam velem, a temérdek fájdalmammal és önsajnálatommal. Viki előtt legfeljebb hetekig bánkódtam valaki után, ő mutatta meg – akaratlanul, mégis minden addigi tanítómnál sikeresebben –, mennyire nem ismerem a saját vágyaim, a bennem tomboló pokoli erőket, hogy milyen vakon mértem föl a lehetőségeimet.

Fél év telt el a szakítás óta, a sóvárgás nem enyhült. Ha korábban azt mondták volna nekem, egy év, mire kiheverem, abban a percben szabadra nevettem volna

magam. De akkor, hat hónap sikertelen önterápia után még az esztendő is kevésnek tűnt. „Lejönni a szerről”, ismételgettem a zuhany alatt, előadásokon, vagy amikor vágtattam az Iskola utcán, mert mindig mindenhová rohantam, mintha percben fizetnék az életem. És tényleg úgy gondoltam Vikire, mint valami gyilkos szerre, gyűlöltem és féltem tőle, feldolgozhatatlan volt, hogy szabad, nem árnyékolom be minden percét, hogy nem számítok neki. Ő nem mindent hozzám képest csinál, miközben én úgy élem az életem, hogy azt képzelem, lát, sőt, mindig engem néz. Úgy beszélek, teszem magam, igazgatom az életem ráncait, hogy neki tessen. De ő régen kikapcsolta ezt az adást, és őszintén szólva, egyetlen nézőm sem maradt: nem volt kinek alakoskodni.

Tanév vége volt, jött a nyár, a magányosok egyik legkomiszabb évszaka, talán csak az ősz, a tavasz és a tél tud még ilyen rossz lenni, ha nem szeretik az embert. De a nyár valamiért mégis más, mert a nyár örökké alakoskodik és pózol, ilyenkor az is boldognak látszik, aki ősszel, rántáskavarás közben megbánja az ifjúságát. A vízpart, a lengén fedett testek, a fesztiválok fű- és giroszszaga, jólesően csak azoknak csiklandozza a lelkét, akik nincsenek egyedül.

Fülledt, levegőtlen este volt, vártam, hogy végre jöjjön a vihar, de csak a villámok szikrázták be a fátyolos szegedi eget. Nem bírtam tovább a kollégiumban maradni, elindultam, céltalanul és fáradtan lődörögtem a méla belvárosban, vizsgaidőszakban és nyáron meglepően hallgatag tud lenni a Tisza-part élveteg Párizsa. A Mars téri piac bódéi között egy katonai sátorból szigorú lakodalmas zene szólt, és emberek üvöltöztek. De az én kopasz magányomnál még az a vásári forgatag is jobbnak látszott, és úgy gondoltam, minél távolabb vagyok az egyetemista kuliszszáktól, annál kevesebbet gondolok majd Vikire. Vettem egy pohár olcsó sört, az akkori szememnek korosnak látszó emberek mulattak bent, nyilván fiatalabbak voltak, mint én most, de akkor még öröknek látszott az ifjúság zöld vadonja, férfiak forgatták a nők derekát, mint falun szokás, ismerős volt minden: a szag, a nóták, a mozgás trehánysága, a fogatlan nevetések.

A sátor sarkában, a kopár színpad mellett Viki két évfolyamtársa üldögélt elesetten, falusi lányok, valahonnét a Kiskunság homokdűnéi közül. Gúnyolódtam velük, hogy tán a hazai életük díszes napjaira készülnek ezen a szívmelengető helyen. Azt hittem, felhúzzák az orrukat, de harapósan, ugatva nevettek velem, valahogy úgy, mint aki mindjárt sírni kezd, de nem fordult át, pedig valóban az utolsó estéjük volt. Másnap számukra elfoszlott a szegedi ábránd, hogy mindig csak más öregszik meg, mi nem, a város lassan elmosódott, mint egy foszlásnak indult délibáb. Az egyetemista lét végével a szabadság minden vászna szétszakadt.

A nevükre nem emlékszem, de a fekete lány kacagós volt, metszőn okos, harsány és kövér, a szőke meg szigorú, ösztönös és feltűnően csinos. Utóbbit várta otthon a vőlegénye, az előbbi a magányos pedagógusévekre hangolódott, csípős és szellemes önirónival. Sokat ittunk együtt, táncoltunk és nevettünk, aztán egyszerre a szőke lány azt mondta, „menjünk!”, és a kollégiumuk felé mutatott. Nem tiltakoztam, mert

elmúlt a szeméből a fáradtság. Azt javasolta, legyen ez egy „szerencsekerekes” búcsúeste. Azzal fogok szerelmeskedni, akinek nincs otthon a szobatársa. Arra gondoltam, hogy ha egy kicsit is szeret engem az Isten, akkor a szőke lány szobatársa kóborol még a szögedi éjszakában, de Isten mindig másképpen szeret minket, mint ahogy mi várjuk. És általában – legalább hosszú távon – neki lesz igaza. A fekete lány elmosolyodott, és talán tudták is, hogy így lesz, hogy a szőke hűséges marad bogárszemű vőlegényéhez, én meg a fekete lánnyal búcsúztatom el az ifjúságát.

Olyan sok áradó figyelmet kaptam tőle, olyan kérlelhetetlenül gúnyolta és szerette az ő ágyába is magammal vitt önsajnálatomat, hogy hajnalra, mire végképp kimerültünk, és az utolsó cigit is elszívtuk, kicsit könnyebb lett.

Ereszkedtem haza a kápráztató alföldi hajnalban, és nem közvetítettem az életem, nem beszéltem magamban Vikihez. Még fél év kellett, ahogy ígérték, még hat hónap, hogy ne gyűlöljem se őt, se magam, hogy feldolgozzam mázsányi mondatait, hogy nem is ismerem őt, és hogy nem olyan, mint amilyennek látni és láttatni akartam, hogy ő csak egy lány a szomszédból. Addigra megbocsátottam magamnak, hogy védtelenül hagytam a szívem, és hogy azért hagyott el, mert én, botor mást szerettem benne, helyette.

Évek múlva összefutottunk, műfordító lett belőle, németül publikált tanulmányokat, szabad volt és reménytelenül, jókedvűen sznob. „Tévedtem”, mondta, „neked volt igazad, én nem ismertem magam.” Aztán talán bocsánatkérően, talán csak zavarában elmosolyodott.

SZABÓ CSABA

Néhány előzetes megjegyzés Hölderlin-versek fordításához*

(AVAGY PÁR SZÓ A NYERSMŰFORDÍTÁSRÓL)

Denn unter dem Maaße
Des Rohen brauchet es auch
Damit das Reine sich kenne.
Hölderlin

Ha a műfordítás – kétségkívül és kétségbeejtő módon – egyszerre lehetséges és lehetetlen, akkor minden fordítás egyszerre véghezvitt kísérlet és önnön kudarca; mégpedig úgy mindkettő egyszerre, hogy közben megpróbál nem tetszelegni sem esetleges bravúros megoldásaiban, sem kudarcaiban (mert a fordító óhatatlanul reflektál mindkettőre, ám e reflexiónak mégsem szabad megmutatkoznia, kiütköznie a fordításban; ahhoz, hogy ezt, amennyire lehet, elkerülhesse, mindig azonnal vissza kell adnia a kezdeményezést az eredeti műnek és a nyelvnek). Nem véghezviszi vagy „megoldja" a lehetetlent (vagyis nem tesz úgy, mintha az lehetséges volna, holott minden megoldásban megmarad lehetetlennek), nem kiforgatja a lehetségest, mintegy a tartalom visszaadásában és a fordítandótól idegen költői-retorikai eszközök alkalmazásában tobzódva (hiszen ezek parttalanul lehetségesek, és a fordítást sokkal inkább önmagára hajlítják vissza, semmint az idegen műre, mellyel dolga van), hanem megmarad a közben, útközben.

Ahogy a fordítás (legalább) két nyelv között ingázik, egyúttal már mindig a nyersfordítás és a műfordítás között is. Ebben a „között"-ben mozogva nem műfordítás, ha műfordításon azt értjük, hogy átköltésként vagy mindennemű formai megoldásával az eredeti műhöz teljesen hasonló műként kíván megállni önállóan. Nem nyersfordítás, ha ezen azt értjük, hogy kizárólag jelentések visszaadásával foglalkozik, s mint ilyen pusztán nyersanyaga a műfordításnak, melyet előkészít. De elgondolható s mindig is létezett olyan nyers-, nyerses fordítás, amelyet nem az eleve meghaladandó jellege tüntet ki, nem az, hogy pusztán a „tulajdonképpeni" műfordítást szolgálja. Nevezzük ezt a „között"-ben megmaradó, ígéretnek megmaradó, de semmilyen formahű fordításban be nem teljesítendő fordítást *nyersműfordításnak*.

Ha a „nyers" azt jelenti: éretlen, akkor a nyersműfordítás úgy gondolandó el, mint amely a saját időbeliségén át – a műfordításnál hangsúlyosabban és ahhoz képest más módon – utal

---

* A fordításokat a Michael Knaupp szerkesztette Hölderlin-kiadás alapján készítettem: Friedrich Hölderlin: *Sämtliche Werke und Briefe*, München: Hanser 1992. – A jegyzetek e kiadás és javarészt Jochen Schmidt (Friedrich Hölderlin: *Sämtliche Werke und Briefe*, szerk. Jochen Schmidt, Frankfurt a. M.: Deutscher Klassiker 1992) kommentárjai alapján készültek. – A Bibliából vett idézetek a Szent István társulati Biblia és a Magyar Bibliatársulat új fordítású Bibliája nyomán.

az eredeti mű időbeliségére, állandó változására az időben: érésére. Így legjobb esetben képes arra utalni, hogy a lefordítandó mű nem volt, hanem a jövőből közelít.

A nyersműfordítás szabatosan megformált szöveg, mely egyszerre törekszik egyfajta szó szerinti közelítésre és próbálja eltalálni az eredeti mű dikcióját, hangnemét, fraktúráját; mindezt tehát előnyben részesítve a formahűség követelményével szemben és főképp azzal szemben, hogy oda nem illő más eszközökkel helyettesítse azt, amit nem lehet az adott mű fordításában megoldani. A teljes formahűségre törekvő vagy formailag lekerekített műfordításhoz képest a nyersműfordítás tehát nem kevésbé megmunkált, hanem máshogy megmunkált. Ahelyett, hogy a nyersfordítást nyersanyagnak tekintenénk, melyet a műfordítás feldolgoz és ledolgoz, eltüntet, inkább arról van szó, hogy a szöveg rétegzett nyelvi materialitásában valami nyerset hagyjunk megmutatkozni, ami egyszerre a materialitás megkerülhetetlen tiszta nehézkedése maga, és mutat túl ezen, ennek törésein át.

Törések, nyersesség: a kettő ugyanazt mondja. A „nyers” *(krurah, crudus, roh)* különböző etimológiái a sebesre, vérzőre utalnak, a kibukkanó életnedvre. A nyersben megcsillan valami, mint egy törött ág fehérlő rostja, nedve, mint a sebből kibuggyanó vér. E képiség persze magában foglalja a veszélyekre való utalást is, melyek a nyers megjelenésétől – tehát a fordítástól is – elválaszthatatlanok.

Ahány, annyiféle: ez ugyanúgy áll a nyersfordításra, mint a műfordításra. Egy szövegnek ahány nyersfordítása, annyiféle. Ahány szó szerinti fordítása, annyiféle. És ebben nincs semmi meglepő, sokkal inkább evidens ez. – Ahogy pl. már a legegyszerűbb mondattani vagy szórendi különbségből is döntően eltérő jelentések adódhatnak, úgy a nyersműfordítás sem tehet mást, mint hogy kirajzol egy ingatag konstellációt a két nyelv között többszörösen ingó rengetegben egy ponton megállva.

A műfordítás annak a tapasztalata, hogy a másik nyelvből, annak művéből sürgető felszólítás jön arra, hogy mondd ugyanazt pontosan máshogy, mégpedig a saját nyelveden belül pontosan máshogy: tehát nem egyszerűen a másik nyelvhez, az eredeti mű nyelvéhez képest máshogy, hanem ugyanakkor a saját nyelved elégtelenségének megtapasztalásához vezet el e felszólítás, mely minden ponton (bármely, a két nyelv között közvetítő mozdulat végrehajtását követően) továbbra is szól. Ez a felszólítás semelyik fordításban nem alszik ki, megmarad. Mondd ugyanazt pontosan máshogy: akár sikerül, akár nem; és hol sikerül, hol nem. Hol itt sikerül, hol ott. És sikerül, holott nem sikerül, és nem sikerül, holott sikerül. Rejtély, hogy miért szól, és marad kiolthatatlan ez a felszólítás.

Az újraköltés vagy átköltés csak az egyik útja-módja annak, ahogy ennek a megkerülhetetlen felszólításnak megpróbál megfelelni a fordítás. De vannak más módjai is: a szándéka szerint pusztán jelentéseket visszaadó, az eredetin terjedelmileg akár jóval túlnövő (elvileg vég nélkül burjánzó) nyersfordítás és a kongeniális újraköltés között számtalan változata lehetséges a fordításjátéknak.

Az itt következő néhány Hölderlin-fordítás mindegyike más-más pontján tartózkodik ennek a „között”-nek.

Talán elgondolható egyáltalán a fordítások végtelen sokasága úgy is, hogy mindegyik más helyen áll e „között” végtelen számú pontja közül; talán elgondolható a fordítás története úgy is, hogy ennek a „között”-nek a végtelen telítődése – és ez végtelen nemcsak azért, mert e

„között” végtelenül osztható, hanem szélső pontjai is végtelenül kitolhatók: mindig lehetséges még mélyebb rétegeket feltörő még telítettebb nyersfordítás, és ugyanúgy formailag még tökéletesebb vagy máshogy tökéletes műfordítás is.

Hölderlin (is) fordító (is) volt. Amikor a toronyban, évtizedekkel a kortársak (pl. Schiller, Schelling) által kinevetett vagy fölényesen lesajnált Szophoklész-fordításainak megjelenése után valaki ezekről kérdezte, válaszában a költő kísérletről beszélt („megpróbáltam lefordítani”), majd szitkozódva emlékezett meg a kiadójáról, bizonyára a számos nyomdahibára emlékezve, arra, hogy egy-egy betű vagy szó a nyomdai szedésben hogyan torzította el munkáját. De kortársai nem ezek miatt álltak értetlenül fordításával szemben, hanem azért, mert egyszerűen nem értették, mi történik; azt, hogy a fordítás itt történés, és olyan dimenzióban kísérel meg valamit, melyet nem sejtettek. S nem értették, hogy ez a történés mindenekelőtt nyelvi történés kell legyen, így Hölderlin Szophoklész-fordítása olyan német nyelvet tárt eléjük, melynek idegenségén megbotránkoztak – ezzel is tanúsítva akarva-akaratlanul a történés ténylegességét és igazát.

Mint ismeretes, a költő erőszakos klinikára-szállítása előtti utolsó munkái közt is voltak fordítások, mégpedig ismét meghökkentően innovatív kísérletek: a „Pindarosz-töredékek”, melyek a görög költő kilenc töredékének fordításából és szokatlan jellegű költői kommentárjaiból állnak össze (ld. Hölderlin e sorozatát Kocziszky Éva fordításában az általa írt és szerkesztett fontos összeállításban: *Kalligram* 2020/7–8.).

Azt is tudhatjuk látogatói feljegyzéseiből, hogy a költő élete második felében, a „toronyban” rendre idegen nyelveken is deklamált és beszélt látogatóihoz. Értelmezhető ez úgy is, hogy egy elvégezhetetlennek tetsző fordítói munkára hívta és hívta fel őket. De nem jól értették, hogy nem értették őt.

Hölderlin – a fordítói kísérleteitől korántsem függetlenül – a kötött beszéd új módját vagy módjait gondolta el egyfelől – s elgondolását rögzítette is elméleti írásaiban: az egyes művek megalkotottságára nézve különösen a „hangnemek váltakozásáról” szóló koncepciója emelendő itt ki –, s másfelől új beszédmódokat meg is valósított költészetében. Bár, mint ismeretes, előbbi is és utóbbi is rendkívül sokféle és példátlan mennyiségű értelmezést hívott és hív elő, a kettő összefüggése – néhány, sok évtizeddel ezelőtti úttörő munka után – többékevésbé máig feltárandóként vár a Hölderlin-olvasókra, holott közülük aligha tagadná bárki is, hogy a költő elméleti, poetológiai vázlatai nagyon is szoros kapcsolatban állnak költészetével. Bár e kapcsolat nem ragadható meg egyszerűen úgy, hogy a versekre mint gyakorlati megvalósításra alkalmazzuk ama elméleti vázlatokat. Ám ezek ismerete nélkül is érzi az olvasó: rendkívüli tudatosság e versbeszéd alapja, melyről semmihez sem hasonlítható módon emelkedik el – a költő szavával – „az eleven egész”.

Hogy ezt érzékelhetővé, történhetővé tegye, ez a jelen fordításkísérletek törekvése.

Egy régebbi kulturális korszak lényegi követelményei közé tartozott, hogy a nagy klasszikusokat – és Hölderlin régóta és még mindig egyre inkább egyike az ilyen szerzőknek – minden nemzedéknek újra le kell fordítania. Ez a követelmény mindig is teljesíthetetlen volt, és ma már inkább feledésbe is merül. Mégsem némul el, és ahogy korábbi nemzedékek a maguk történeti feltételei közt, ha mindenkor töredékesen is, teljesítették feladatukat, úgy a maiak is megpróbálják még, másként töredékesen.

Hölderlin-kiadások és -fordítások születtek és születnek újra, bármily töredékesen is. Nem lehet nem hálásnak lenni a korábbi fordítások iránt. Nem lehet nem megpróbálni újakat. Az új fordítás akkor igazán új fordítás, ha nem annyira egyazon nyelvezeten belül maradva másként, hanem inkább más nyelven szól, és ez valójában szükségszerű is volna a nyelv történetisége okán. De történetisége abban is megnyilvánulhat, hogy korábbiakhoz képest más felfogásban készül, máshogy gondolkodik magáról a fordításról is. Erre is kísérletet tesz az itt következő néhány fordítás. Egyrészt azzal, hogy nyersfordítás és műfordítás között marad: sem egyik, sem másik. Másrészt azzal, hogy itt legalább néhány verset filológiai jegyzetek kísérnek; ez persze nem újítás, de fordításhagyományunkban nem túl gyakran alkalmazott elem. De egyelőre itt sem fordítói kommentárról van szó, hanem a jegyzetek csak annak próbálnak – német kiadások kommentárjait felhasználva – szerény keretek közt megfelelni, hogy ezek a szövegek filológiai kommentárt igényelnek.

Hiszen, ha – mint Benjamin mondja – a fordítás önálló forma, és lényege és lehetősége szerint éppúgy a fordítás nyelvének, mint az eredeti mű életének történése, akkor nem lehet egyszerűen az eredeti művet bevett normák szerint utánzó és önmagával megelégedő helyettesítés; és így mércéje nem elsősorban esztétikai jellegű, másfelől pedig megnyílik annak lehetősége, hogy a kommentárt e forma szükségszerű részének tekintsük.

Az itt következő néhány Hölderlin-szöveg *nem válogatás*, azaz nem képez olyan tömböt, melyet egy bizonyos szempont tartana össze. – Esetlegesen állnak itt egy sorba. Az összeállás esetlegességen túl, szándék itt leginkább ez volt: minél kisebb területen minél többfélét megmutatni a Hölderlin-korpuszból – és másrészt a fordítás lehetőségeiből, amennyiben a fent körülírt „között”-ben mozog.

Mindegyik itt olvasható szöveg olvasható önállóan, mindegyik fényt vethet mindegyikre – ahogyan ez az ilyen életművek esetében mindig fennáll: mindegyik részletük önmagában jótáll önmagáért, ugyanakkor az egész egy kimeríthetetlen szövevényt alkot, melyen belül minden „egymásba kap”, minden mindennel összefügg.

FRIEDRICH HÖLDERLIN

Két levél

Levél húgához

Frankfurt am Main, 1798. július 4.

Kedves Húgom!
Mindenféle köszönetet kell mondanom Neked; a kezedből kapott ajándékért, a leveledért, a hosszáért és a tartalmáért. Miután megkaptam és elolvastam, sétálni mentem vele, és újra el akartam olvasni, de mégis a zsebemben maradt, mert kívülről tudtam, s ezenfelül túl sokat gondoltam Rád és drága ragaszkodásodra hozzám, semhogy leveled rendesen újraolvashattam volna. Kedves Húgom! jó előny az, melyben sokféle tapasztalat részesít, hogy minden pártfogó együttérzést egyre mélyebben becsülök. Úgy vagyunk, ahogy a nyájaknál láttam gyakran kinn a földeken, hogy egymáshoz húzódnak és összetartanak, ha esik és vihar jön. Az ember minél idősebb és csendesebb a világban, annál biztosabban és annál nagyobb örömmel tartja magát azokhoz, akik a próbatételt megállták. És ez nagyon is szükségszerű, hiszen azt, amink van, csak akkor értjük meg és mérjük fel igazán, ha látjuk, sok más dolog mennyire kevés.

Ne mondj Te csak semmit, kedves Húgom! azokról az apró ajándékokról, melyekkel rádgondolásomat szeretném kifejezni és vágyamat, hogy nagyobb dolgokban lehessek kedvedre. Kérlek, vedd azokat annak, amik, ártatlan örömnek, melyet magamnak okozok, amikor azon tűnődöm, vajon mi illik Hozzád az efféle dolgok közül, és így gondolatban Veled és szeretteiddel lehetek.

Ha Te köszönetet mondasz nekem, mennyi köszönettel vagyok én az adósod régóta már. Hidd el nekem, hogy aki saját tűzhely nélkül és gyakran idegenek közt él, csak az tudja igazán megbecsülni, s nem is feledi el, ha egy barát vagy anyja vagy húga barátságosan fogadta házában. Hiszen mennyi szabad boldog napot töltöttem fedeled alatt? – Kedves Húgom! Te magad nem is érezheted, mennyire sokat ér az olyan otthon, mint a Tiéd, ahol kedves férjed humánus szelleme honol és egy olyan szív, mint a Tiéd. Boldog vagy, és ezt még sokkal inkább éreznéd, ha látnád, milyen örömtelen és vigasztalan a fényűző világ, nemcsak a magunkfajta számára, hanem azok számára is, akik benne élnek és nagy hűhót látszanak csapni belőle, ám közben a lelkükön titkolt kedvetlenség rág, melyet maguk sem igazán értenek. Minél több lovat fog be az ember maga elé, minél több szobája van, ahova bezárkózik, minél több szolga veszi körül, minél inkább arany és ezüst közt ül, annál mélyebb sírt ásott magának, ahol élőholtan fekszik, hogy a többiek már nem is hallják őt, ő meg a többieket nem, a sok lárma ellenére sem, amit ő és a többiek csapnak. Az egyetlen, akit ez a szomorú komédia még boldoggá tesz, az, aki, ha látja is ezt, hagyja magát becsapni. Bárcsak igazán tágra nyithatnám szememet, hogy lássam a világ gyönyörűségét! Boldogabb volnék, és talán egész elviselhető ifjú ember! Úgy azonban nem lehet nekem imponálni, ha nem jellemével imponál valaki vagy zsenijével, és mivel ezek oly ritka dolgok a világban, így én, sajnos!, igen ritkán voltam a vi-

lágban alázatos, ahogy az illenék. Most már persze az vagyok, amióta valamivel többet szenvedtem, ám ez nem az igazi módja annak. –

Most abba kell hagynom, mert indul a posta. Ajánlj engem kedves férjed figyelmébe. Kicsi gyermekeidet üdvözlöm, és mindegyiket úgy, ahogy neki legjobban tetszik. Amint a „menyasszonyka" elkezd majd firkálni, gyengéd levelezésnek kell létesülnie közte és köztem. –

Szívélyes üdvözletem Veielnek. Örülök jó ízlésének, és ha boldoggá teszi, annál jobban örülök.

Friz.

A címzett Maria Eleonora Heinrike Hölderlin, a költő „Rike"-nek becézett húga. Számos levelének címzettje; a „rokonok" közül (akiket a *Hazatérés. A rokonokhoz* című elégia szólít meg) hozzá fűzi a legfesztelenebb kapcsolat. Heinrike és fia, akinek a költő keresztapja volt, jelentős szerepet játszanak számos kézirat (nem utolsósorban a *Homburger Folioheft*) fennmaradásában. – A levél végén a tréfás „menyasszonyka" kifejezés húgának az ekkor mintegy ötéves kislányára vonatkozik.

Levél Susette Gontardhoz

Homburg, 1799. június vége

Nap mint nap vissza kell idéznem az eltűnt istenséget. Ha nagy korokban élt nagy férfiakra gondolok, arra, ahogyan ők szent tűzként ragadtak el mindent maguk körül, és lánggá változtatták mindazt, ami holt és fásult, a világ szalmáját, és a láng az égig röppent velük, aztán meg magamra gondolok, ahogy pislákoló apró lámpásként bolyongok itt, és koldulni szeretnék egy cseppnyi olajat, hogy világítsak még egy ideig az éjszakán át – lásd! ilyenkor csodálatos borzongás járja át egész testemet, és halkan kiáltom magamnak a rettentő szót: élő halott!

Tudod-e, min múlik ez, az emberek félnek egymástól, attól, hogy az egyik géniusza elemészti a másikat, és ezért nem sajnálják ugyan egymástól az ételt és italt, de semmit nem adnak egymásnak, ami a lelket táplálja, és nem szenvedhetik, ha valamit, amit mondanak és tesznek, a másikban egyszer felfog a szellem, és lánggá változtatja. A balgák! Mintha bármi is, amit az emberek egymásnak mondhatnak, több volna, mint tűzifa, ami csak akkor lesz újra tűzzé, ha megragadja a szellem tüze, ahogy az a tűzifa is életből és tűzből keletkezett. Így hát megadják az ételt egymásnak, csak ezt, kölcsönösen, hiszen így mindketten élnek és világolnak, és egyik sem falja fel a másikat.

Emlékszel zavartalan óráinkra, amikor mi és csak mi voltunk egymással s egymásért? Diadal volt az! mindketten oly szabadon és büszkén és éberen és virulva, és ragyogott lelkünk és szívünk és szemünk és arcunk, és mindketten így, égi békében egymás mellett! Már akkor is sejtettem és mondtam: az ember bejárhatná az egész világot, és aligha találna még egyszer ilyet. És minden nap egyre komolyabban érzem ezt.

Tegnap délután feljött hozzám Morbek. „A franciák ismét csatát vesztettek Itáliában", mondta. „Ha velünk jól állnak a dolgok, mondtam neki, akkor már a világban is", és nyakamba borult, és megindult örömteli lelkünket egymásra csókoltuk, s könnyező szemünk találkozott. Aztán elment. Ilyen pillanataim mégiscsak vannak még. De pótolhat-e ez egy világot? És ez az, ami miatt hűségem örök. Ebben vagy abban sokan kiválóak. De az olyan természet,

mint a Tiéd, melyben minden bensőséges rombolhatatlan eleven szövetségben egyesült, a kor gyöngyszeme ez, és aki ezt megismerte és azt is, ahogy égi veleszületett saját boldogsága aztán mélységes boldogtalansága is, az maga is örökké boldog és örökké boldogtalan.

Hölderlin Susette Gontardnak ténylegesen átadott levelei mind elvesztek. Ez a fennmaradt négy levélfogalmazvány egyike. Hölderlin az előző év szeptemberében hagyta el Gontardék frankfurti házát, ahol házitanító volt. Az ezután következő bő másfél évben titkos találkozókon adták át egymásnak leveleiket; Susette Gontard Hölderlinhez írt fennmaradt leveleit a költőnek sikerült magánál tartania egészen a tübingeni toronyszobában töltött évekig. – A levélvázlat utolsó bekezdésében a cassanói és a trebbiai csatára történik utalás.

FRIEDRICH HÖLDERLIN

Az ember

Alig sarjadtak elő, ó föld, a vizekből
a zsenge hegycsúcsok, és illatoztak
föl lélegezve, a mindig zöld ligetekkel
lepve, az óceán szürke vadonában

az első lágy szigetek; és örömmel nézte
a Napisten szeme az új kezdőket,
a növényeket mind, örök ifjúsága
gyermekeit, kik öledből jöttek.

Akkor, a legszebb szigeten, hol a szél még
folydogált erdeje rebbenő nyugalma körül,
ott hevert szőlők alatt egykor, langy éj
után, a derengő hajnalban

születve, föld anya! legszebb gyermeked; –
és felfelé apja, Héliosz felé néz, ráismer
a pöttöm, és figyel és választja, az édes
bogyót kóstolva, a szent venyigét

dajkául; és csakhamar nagy már; félnek
tőle az állatok, merthogy ő más,
mint ők; s nem hozzád, nem is apjához
hasonlít, mert benne merészen s páratlan

egyesült apja nagy lelke, ó föld! örömöddel
és gyászoddal kezdetek óta;
az istenek anyjához, a természethez, ki
mindent átfog, hozzá hasonulna!

Ah! ezért űzi el őt a szívedről
féktelensége, ó föld, és hiába
megannyi ajándék és gyöngéd kötelék;
mert jobbat keres ő, a dúlt vad!

Muszáj neki partja illatozó rétjéről
kiszállni a bimbótlan tengerre;
s ragyoghat bár, mint a csillagos éj,
arany gyümölcsökkel a kertje, ő mégis

barlangot váj a hegyekbe, és aknában kémlel,
távol már atyja derűs fényétől,
hűtlen a Napistenhez is, aki
szolgákat nem szeret, s gúnyt űz a gondból.

Mert szabadabban lélegez erdőn a madár, bár
gyönyörűbben tágul az ember mellkasa, és ki
homályos jövőbe lát, látnia kell
a halált is és félni csak ettől kénytelen.

S fegyvert hord minden ellen, mi lélegez,
a mindig szorongó büszke, az ember; viszályban
emészti magát fel, és békéje
virága, törékeny, nem virul sokáig.

Nem ő-e itt élete minden társa közt
legboldogabb? De mélyebben s szaggatva
kap bele a sors, egyensúlyt tartva,
gyúlékony keblébe az erősnek.

Der Mensch. – 1798. június 30-án küldte el Hölderlin e verset néhány másikkal együtt Schillernek, aki ezt nem publikálta. Olyan híressé vált versekkel egy időben keletkezett, mint *A Párkákhoz* vagy a *Szókratész és Alkibiádész*. Még az ifjú Hölderlin üde hangja, de már az ezután következő versek dikcióját, hangnembeli összetettségét és nagyobb szerkezeteit előlegezi. – Alkaioszi strófában íródott, melyet e fordítás nem követ.

Jaj! mint az Orkuszban…

Jaj! mint az Orkuszban, úgy él
Istenek nélkül az emberi faj, csak saját
képessége és saját
tudása és csak saját ösztöne
láncára verve, és a morajló
műhelyben csak magát hallja itt mind,
s robotolnak a szellemek éjjel-nappal.
De hasztalan és, mint a fúriák, meddő
gondjuk és fáradságuk
a szegényeknek. Mert

Wehe! wie im Orkus… – Vázlat *Az Archipelagosz* (*A Szigettenger*) című költeményhez; ennek utolsó előtti szakaszában, a 241–246. sorokban nyer végleges megformálást. 1800-ban keletkezett. Hölderlin e terjedelmében is hatalmas költeménye 1804-ben jelent meg egy tübingeni folyóiratban; teljesen visszhangtalan maradt. – *A Szigettenger* vonatkozó szakasza így kezdődik: „Ám odafönt most is szól az emberhez a fény még" (Rónay György fordítása), s közvetlenül a „jaj!" felkiáltással kezdődő passzus előtt az „*egy* szellemről" szól, mely „mindenki számára közös lenne". („Ein Geist allen gemein sei.")

Kenyér és bor

1.

Nézz körül – alszik a város lassan; csendes a sétány,
  s fáklyákkal suhan itt-ott a lovas kocsi el.
Rakva örömmel, az emberek épp hazatértek aludni,
  s mit nyert, mit veszitett: mérlegelő elmék
otthon, megbékélve. Virág s szőlő se, üres már,
  nyugszik a vásártér; dolgos kéz pihen el.
Távoli kertből ér ide húrok hangja; talán mert
  ott szerető szív szól, vagy ki magára maradt,
messzi barátainak játszik s volt ifjukorának;
  kút susog és frissít illatozó ágyást.
Halkan, az alkonyi léggel megkondulva harang csen-
  dül – s számolva az órát kikiáltja az őr.

Most jön is egy szellő s borzongást kelt a ligetben
  lám! és földünk árnyképe, a Hold is amott
jön már lopva; az éj, e rajongó is tele csillag-
  fénnyel érkezik, és gondja miránk alig is,
csak jön elénk ámulni, ki itt köztünk idegen lény,
  hegy magasán túlról fénye pazar s szomorú.

Brod und Wein. An Heinze. – Hölderlin legnagyobb terjedelmű elégiája több szövegváltozatban fennmaradt. Az első *Der Weingott* (*A bor istene*) címmel 1800-ban keletkezhetett, a későbbi letisztázott változat átdolgozásán a költő 1806-ig nyúlóan dolgozhatott (e későbbi radikális átdolgozások azonban ebben az első versszakban csak egyetlen szónyi változást hoztak: a „Schattenbild": „árnykép" helyett „Ebenbild": „képmás" áll az utolsó változatban). – Ez az első versszaka először 1807-ben jelent meg, a költő tudta nélkül, az elégiából kiemelve külön, *Die Nacht (Az éjszaka)* címmel.

A Rajna

Isaak von Sinclairnek

Sűrű borostyán-zöldben, az erdő
kapujánál ültem, mikor az aranyló dél,
hogy a forrást lássa, alászállt éppen
az Alpok lépcseiről,
amit istenek építettek,
és nékem az Égiek vára ez
régi nevén, ám ahol
titkon még eldől egy s más
és eljut az emberekhez; onnan
hallottam meg váratlanul
egy sorsot, mert
a meleg árnyékban lelkem,
egy s mást megbeszélve magával, még
éppen csak elkószált Itália
és messze a Morea partja felé.

De most a hegyek közt,
mélyen a szirtek ezüstje alatt,
és boldog zöld alá bukva,
hol a fák borzongva

és ágaskodva a sziklák sok feje
néz le feléje, egész nap, én ott
hallottam a leghidegebb szakadékban
könyörögni megváltásért
az ifjút, és hallgatták, ahogy tombol,
és anyját vádolja, a földet
és a Mennydörgőt, aki nemzette,
és sajnálták őt szülei, ám
a halandó mind menekült el a helyről,
mert rettenetes volt, hol a láncokon
fénytelenül vergődött,
a félisten őrjöngése.

A hang volt ez, a legnemesebb folyamé,
a szabadon született hangja, a Rajnáé,
és mást remélt ő, mikor elhagyta testvéreit,
a Tessint és a Rhodanust odafönn,
és menni akart, mert türelmetlen
űzte a királyi lélek, Ázsia felé.
Csakhogy a kívánás
értetlen a sorssal szemben.
A legvakabbak azonban
az istenek fiai. Mert ismeri az ember
a házát, és az állatnak meglett, hol
fészkét rakja, de nékik
a hiány, hogy nem tudják, merre,
tapasztalatlan lelkük adománya.

Rejtély, ami tisztán eredett. Fátylát
az ének is alig lebbentheti fel. Mert
ahogy kezdted, az maradsz végig,
bármennyit formál is a szükség,
meg a nevelés, hiszen legnagyobb
erejű a születés
és a fénysugár, mely
az újszülöttre talál.
De hol van olyan,
ki szabad marad
élete végéig és csakis szíve kívánságát
tölti be, ki úgy, mint a Rajna,
kedvező magasokból, és ahogy ő,

szent ölből született
boldogan, hol van olyan?

Ezért, hogy az ő szava ujjongás.
Nem szeret ő, mint más gyerkőcök,
pólyába tekerve csak sírni;
Mert hol a partok először
kúsznak mellé, a görbék,
és szomjasan körbeölelnék őt,
aki szertelen még, hogy húzzák-
vonják, és foguk közt
tartsák jól, ottan ő nevetve
szaggatja a kígyókat szét, és száguld
a zsákmánnyal, és ha rohantában
nincs nála nagyobb, hogy megszelídítse,
hogy nőni engedje, akkor biztos, mint villám
hasítja a földet ketté, és mintha megbűvölve, követnék
az erdők és összezuhanva a hegycsúcsok.

Ámde egy isten vissza is fogja fiainak
rohanó éltét, és mosolyog hallva,
hogy tartóztathatlan, ám feltartva a szent Alpok
gátjai közt, mélybe merülten
zúgolódnak a folyamok, mint amaz ott.
Ilyen tűzhelyen kovácsolnak
mindent, ami tiszta,
és bizony szép az, ahogy aztán a Rajna,
ha már a hegyeket elhagyta,
csendesen vándorol német földön
megelégedve, és a vágyódást csillapítja
a jó munkákkal, ahogy műveli tájait
Rajna apánk, és táplálja gyermekeit
jó városokban, miket ő alapított.

Ám soha, soha nem felejti, mi volt.
Mert hamarabb elenyészik emberek otthona
és épített rendje és válik rémlátomássá
nappaluk is, semhogy feledhetné
eredetét, aki úgy indult,
és ifjúsága tiszta hangját.
Ki rontotta meg

először a szeretet kötelékeit,
ki kötötte fojtó hurokká mind'?
Csak eztán történt, hogy akik saját jogukban
és az ég tüzében biztosak,
gúnyt űztek abból, dacolva,
és a halandó pályát megvetve
csak ekkor választották a vakmerőt,
s vágytak az istenekkel egyenlők lenni.

Csakhogy az isteneknek elég a saját
halhatatlanságuk, és ha van,
mire égieknek szüksége van,
akkor nem másra, hősökre, emberekre
s más halandókra. Mivelhogy
a boldogok semmit sem éreznek maguktól,
ezért kell, ha kimondani
szabad ilyesmit, hogy az istenek nevében
részt véve a másik érezzen,
szükségük rá van; ámde ítéletük
az, hogy szétzúzza
saját házát, és szeretteit
szidja, mint ellenségét, és apját s gyermekét
temesse romok alá az,
aki lenni mint az istenek, akar s nem bírja viselni
különbségét, a rajongó féktelen.

Ám neki jó, mert
szépen kimért sorsot talált,
hol a vándorlások és
a kínok emléke is édesen
zúg fel a biztos partok mentén,
hogy itt és ott is örömmel
nézhet el messze határokig,
miket születésekor néki jelölt ki
egy isten, hogy lakozzék itt.
Aztán megnyugszik, boldog elégültségben,
hiszen őt mind, amit vágyott,
mindaz az égi magától öleli át,
a legyőzetlen mosolyog rá
most, a merészre, hogy nyugszik immár.

Félistenekről gondolkodom most,
és bizony ismerem őket, a drágákat,
mert hiszen életük gyakran
mozgatja vágyódó keblem.
Ám akinek, mint néked, Rousseau,
lelke, kitartva erősen,
legyűrhetetlenné vált,
és lett biztos érzéke
és édes adománya, hogy halljon,
és szóljon úgy, hogy szent bőségből,
mint a bor istene, dőrén isteni módon
és törvény nélkül adja a legtisztábbak nyelvét,
amit értenek a jók, de méltán
veri vaksággal a tiszteletlent mind',
a semmi-se-szent szolgákat, hogy nevezzem az idegent?

A föld fiai, akár az anya,
szeretnek mindent, így könnyűszerrel
fogadnak is mindent, a boldogok.
Így hát meg is lepi őt,
rémíti a halandó férfit,
ha az égboltot
szerető karjaival
odahalmozta vállaira,
és örömének terhére eszmél;
akkor gyakran úgy látja, a legjobb,
ha szinte egészen feledve van ottan,
hol a nap sugara nem éget,
az erdő árnyán
friss zöldben a Bieli-tónál,
és szinte gondtalan-hangtalanul,
mint a kezdők, fülemüléktől tanul.

És gyönyörű azután felkelni
a szent álomból és fölébredve
az erdő hűséből, este csak
menni a szelídebb fény felé,
mikor ő, ki a hegyeket rakta
és kijelölte folyók útját,
majd mosolyogva
az emberek szorgos éltét is,

az alig lélegzőt, mint a vitorlát
175 megannyi szelével, útba igazgatta,
most ő is nyugszik, s tanítványához
most békítőn, jegyeséhez,
a nevelő,
a nappalok istene, földünkhöz odahajol.

180 Ekkor jön el emberek és istenek menyegzője,
hol ünnepel mind, ami él,
és kiegyenlítődik
egy időre a sors.
És a menekvők keresik a szálláshelyet,
185 a bátrak pedig édes szunnyadozást,
a szeretők azonban
most is azok, mik voltak, és otthon
vannak, hol csendesen izzó ég
a virágé, és az árnyas fák közt
190 a szellem susog, de akik békétlenek,
megváltoztak, és sietnek
kezet nyújtani egymásnak még
azelőtt, hogy a szelíd fény
eltűnik odalenn, és éjszaka jön.

195 De vannak, akik
mindezt hamar elfeledik, mások
hosszabban emlékeznek.
Az örök istenek
teli élettel mindig; ám egész a halálig
200 képes őrizni emlékezetében
egy ember is azt, ami legjobb,
és megéli akkor a legnagyobbat.
Ám mindenkinek külön mértéke van.
Mert nehéz viselni,
205 ha balsors sújt, ám nehezebb a boldogság.
Egy bölcs azonban tudta, miképp
maradjon déltől egész éjfélig,
s míg a hajnal felragyogott,
tiszta eszméletű a lakomán.

210 Néked megjelenhet forró ösvényén, fenyvesben vagy
az árnyas tölgyerdőben is
isten, barátom, Sinclair! acélba burkolva vagy
felhőkbe, te ismered őt, mivel ismered
a jó erejét, és mindig előtted
215 színről színre az uralkodó mosolya
nappal, mikor
lázasan s összeláncolva
tűnik föl minden, ami él, vagy
éjjel, mikor összekeverve minden
220 rendjét veszti és visszatér
ősrégi zűrzavar.

A költemény koncepciója, vázlatai és első letisztázott változata 1801-ben Hauptwilben keletkeztek. A költő a verset először Wilhelm Heinsének ajánlotta; Heinse halálának dátuma és a megváltoztatott ajánlás alapján tudható, hogy a vers utolsó átdolgozásaira 1804-ben kerülhetett sor. A későbbi ajánlásban megszólított Isaak von Sinclair, Hölderlin legközelebbi barátja 1798 és 1806 között, diplomata volt és író, ezekben az években a homburgi udvarnál tanácsos; a francia forradalom lelkes támogatója; később, 1805-től kezdve éppen politikai aktivitása vezet el konfliktusához az addig általa támogatott költővel. – Az ajánlás megváltoztatásán kívül Rousseau neve is később került a versbe, mely 1808-ban jelent meg először (a költő tudta nélkül, s egy elveszett kézirat változata alapján).

A költemény triadikus szerkezetű: öt részének mindegyike három versszakból áll; ezek verssorszáma némi váltakozást mutat. – A vers első vázlatával együtt kivételes módon fennmaradt Hölderlin jegyzete is, amely fontos adalék belső felépítése értelmezéséhez:
„Ennek az éneknek a törvénye az, hogy két első formarésze a formája szerint egymással ellentétes, progresszió és regresszió által, ám anyaga szerint ugyanolyan, az utána következő két formarész pedig a formája szerint ugyanolyan és anyaga szerint egymással ellentétes, az utolsó formarész pedig mindent kiegyenlít egy átfogó metaforával."

2 aranyló dél: hagyományosan az inspiráció ideje
5 istenek építettek: a görög θεόδμητος kifejezés nyomán, mely Homérosznál és Pindarosznál is előfordul (*Iliász* VIII,519; Pindarosz: I. Olimpiai, 7; VI. Olimpiai, 59; IX. Pythiai, 10).
15 Morea: a Peloponnészoszt nevezték így a 13. sz. óta.
31 félisten: a Rajna mint a földanya és a Mennydörgő fia félisten.
35 Tessint és a Rhodanust: a Ticino folyó és a Rhône folyó, latin nevén.
37 Ázsia felé: a Rajna először kelet felé folyik, csak aztán kanyarodik el észak felé. Ez az első, orientális irányvétel van összhangban a folyam királyi lelkével. A lírai én lelke ehhez hasonlóan először dél és kelet felé kószál el az első versszakban.
41–45: Vö. Mt 8,20 és Lk 9,58.
46 Rejtély, ami tisztán eredett: e gnóma nemcsak mint gnóma, hanem gondolatiságában is pindaroszi.
50–51: szinte szó szerinti idézet: Pindarosz IX. Olimpiai, 100.
70: utalás Héraklész mítoszára, aki bölcsőjében megfojtotta a két kígyót, melyeket a féltékeny Héra küldött, hogy elpusztítsák a gyermeket.
83–89: a 6. versszak végén e sorok jelentik az első két „formarész" zárását, melyek Hölderlin jegyzete szerint „anyaguk szerint ugyanolyanok", mivel mindkettő a Rajna sorsáról szól, a kezdettől, ahol még „ifjú", a beteljesedésig, ahol a költemény „apának" hívja. A két első formarész „forma szerint ellentétes" volta talán úgy ragadható meg, hogy az első a végtelenbe irányuló tendenciát („Ázsia") és az ennek megfelelő földi hontalanságot („nem tudják, merre") írja körül, míg a második formarész ezt a

tendenciát megfordítja, és elvezet a véges-határolt léthez. A Rajnának az első részben nincs „háza", a másodikban ő alapít „városokat". A „forma szerinti ellentét" az is, hogy míg az első rész az egyre általánosabb kijelentések felé halad, a második az azt nyitó gnóma általánosságától tér vissza az individuálishoz, a Rajnához.

96–98 szeretet kötelékeit: melyeket a félisten teremtett az általa alapított városokban. Ezek megrontása, ha az „épített rend" megmerevedve fojtogatóvá válik, vagyis élet és forma, „természet" és „művészet" harmonikusan kiegyenlített viszonya megbomlik. A félistenek erre válaszolnak „dacolva", s mozdulnak el így a *hybris* irányába, ahogy ezt a következő sorok ábrázolják.

109 más halandókra: tehát hangsúlyos itt, hogy a hősök sem halhatatlanok.

115–118: utalás a görög istenek hősökön gyakorolt bosszújára; ld. Héra bosszúját Héraklészon, kit őrülettel sújt, így ez saját házát ellenségének tartja, lerombolja, asszonyát s gyermekeit megöli. – Figyelemre méltó, hogy a „*saját* jogukban biztosak" zúzzák szét „*saját* házukat".

135 Félistenekről gondolkodom most: ez a sor tehát a negyedik formarész kezdete. Hölderlinnek az e „költemény törvényét" leíró jegyzete szerint ez a formarész az ezt megelőzővel „anyaga szerint ellentétes" viszonyban áll. Míg az első részek a Rajna mint „félisten" (31. sor) heroikus életformájáról és erejéről szólnak, itt egy másféle félisteni létmódról van szó. A kortársi Rousseau-kultuszt követve mintegy emberfelettiként megjelenített Rousseau *mint költő*, aki „a legtisztábbak nyelvét adja", inkább passzív-befogadó („hallás", „álom"), szemben a félisteni Rajna aktivitásával. (Ennek megfelel a vers ajánlása is: Hölderlin mint költő számára barátja, Sinclair, a tett embere, hős, a forradalmi aktivitást képviseli.)

145 a bor istene: Dionüszosz.

146 törvény nélkül: a dionüszoszi költésmód, különösen a dithürambosz jellemzője, melyet kezdettől fogva Pindarosz nevéhez kötettek (ld. Horatius: *Carmina* IV 2, 10–12).

150 A föld fiai: mintegy válasz az előző sorban feltett kérdésre.

155–157: utalás Atlaszra; összefüggésben a „föld fiai" (150) kifejezéssel: a titánok a mitológiai hagyományban a föld fiai.

158 eszmél: hangsúlyos szó, ahogy a vele összefüggő „halandó férfi" kifejezés is – világosan megkülönböztetve őt a magát isteninek vélő zsenitől és annak *hybris*ától. Esetében tehát az eredeti teljesség tapasztalatát a saját határok belátása (mely a hősnél és a költőnél más-más módon történik) és az ezzel számot vető megelégedés követi.

159 gyakran: a költői „félisten" eszerint nem véglegesen lép át az eszmélet, a tudat szférájába, hanem az eredet teljességének félisteni tapasztalata és a korlátok közt kibontakozó határolt lét tudata közötti válaszvonalat gyakran átlépve éri el a két szféra közvetítését.

163 Bieli-tónál: a Bieli-tó Szent Péter-szigetére menekült Rousseau 1765-ben. Ld. erről Rousseau: *A magányos sétáló álmodozásai* 5. sétájának leírását.

176–179: „Bildner": szobrász – vagy nevelő a szó mára elavult jelentésében (a német szó persze ugyanakkor elválaszthatatlan a Hölderlin gondolkodásának is homlokterében álló „Bildung"-tól, azaz a művelődés, a kultúra kérdéskörétől s koncepciójától, mely nála éppúgy vonatkozik az egyén fejlődésének, mint a kultúra történeti alakulásainak elgondolására). Egy korábbi változat e helyen megnevezi Pygmaliont. Megint más kézirat alapján került sor a vers publikálására 1808-ban a költő tudta nélkül; ebben e strófa utolsó három sora így szól: „a szobrász (nevelő), inkább jót, / semmint rosszat találva, / a mai földhöz hajol oda a nap. –" (Vö. Keresztury Dezső korábbi fordításával, mely e szövegváltozat alapján készült.) – Tehát a megformáló-nevelő „szobrász" műve a „mai föld", mely most menyasszonya lesz. A *hieros gamos* – Hölderlinnél ég és föld menyegzője – itt előkészített, 180. sorban megjelenő képe nála az egyetemes harmónia állapotának meghatározó, gyakran megjelenő ábrázolása.

203 mértéke van: vö. a *Kenyér és bor* 43–45 soraival: „Egy bizonyos: legyen az, hogy dél van, vagy legyen az, hogy / Éjfél van: Mérték áll oda mindenidőn. / Mindre vonatkozik, ám ki-kinek megadott a sajátja". (Márton László fordítása)

206–209: utalás Szókratészra mint a tiszta tudat prototípusára, aki itt a történeti pillanattól függetlenül – „déltől egész éjfélig, s míg a hajnal felragyogott" – tiszta, világos tudatú marad.

212 acélba burkolva … isten: háborús történésre utaló kép (isten pedig itt az idő vagy kor istene értelmében véve). A fordulat eredetéhez vö. Horatius: *Carmina* I 6, 13.

215 az uralkodó mosolya: bár a versben „uralkodó” áll, nem pedig „Úr”, a szó itt nyilvánvalóan isten megnevezése, nem földi uralkodóé. – E sorban fut ki isten mosolyának motívuma, amely idealitás és valóság, ég és föld harmóniájára utal. Ld. vonulatát az egyes formarészek végén a 77., 133., 172. sorokban.

216–221: a záró sorokban a költemény meghatározó ellentéte jelenik meg ismét, a saját magát megmerevedésével veszélyeztető kötés („összeláncolva”) és a – tendenciája szerint az utolsó sorban megjelenő ősi káosz felé tartó – teljes kötetlenség között.

Békeünnep

Azt kérem, e lapot csak jóindulattal olvassák. Úgy biztosan nem lesz megfoghatatlan, még kevésbé megbotránkoztató. Ha pedig mégis lesznek néhányan, akiknek túl kevéssé konvencionális e nyelv, nekik meg kell vallanom: nem tudok másképp. Hiszen egy szép napon szinte minden egyes énekmód hallható, és amit hallani, azt a természet, ahonnan ered, vissza is veszi újra.

A szerző ehhez hasonló lapok egész gyűjteményét készül a közönség elé tárni, és ez egyfajta próba volna azokból.

Az égi, csendben visszacsendülő,
Nyugodtan vándorló hangokkal telt,
És szellőzve a régen épített,
A boldogan lakott terem; zöld szőnyegek körül illatozó
5 Örömfelhő, és messze tündökölve áll,
Legérettebb gyümölcsökkel, aranykörös kelyhekkel
Rakva egy rendezett, pompás sor,
Oldalról itt és ott magaslik az
Elsimult talajon állva sok asztal.
10 Mert ide, távolban közelítve,
Az esteli órán,
Egymást szerető vendégek értek.

S derengő szemmel sejtem már,
A nap komoly munkáján mosolyát,
15 És őt magát, az ünnep fejedelmét látni.
Ám ha te szívesen el is tagadod külfölded,
S mint aki hosszú hősmenettől fáradt,
Szemed hunyod, feledten, a könnyű árnyékban,
És barát-alakot öltesz, kit mindenki ismer, mégis,
20 Térdet rogyaszt a magasság szinte. Semmit rólad,
Egyet tudok csak, halandó nem vagy.

Ezt-azt megvilágít a bölcs; de ahol
Egy Isten is megjelenik még,
Ott mégiscsak másféle a fény.

Mától pedig ő már nem, nem hír nélkül ér;
És aki áradatot, lángot nem félt,
Elámul most, hogy csönd lett, s nem hiába van így,
Mivel uralmat sehol sem látni szellemek és emberek közt.
Ez az, hogy a művet hallják,
Hosszan előkészítve, a nap kelte felől nyugta felé, először most,
Hiszen lefelé zúg mérhetlen, a mélyben elhalva,
A Mennydörgő visszhangja, ezerévnyi ítéletidő,
Elaludna, hol békesség hangjai zengik túl.
És ti, az ártatlanság napjai, drágák, ó
Ti hozzátok az ünnepet most is, kedvesek! és kivirul
Alkonyatkor a szellem e csöndben mindenütt;
És tanácsolnom kell, ha már a hajunk
ezüstszürke is volna, barátok!
Lakomát s koszorút készítsünk, most, örök-ifjakat játszva.

És lenne elég kit hívnék, ámde te, oh,
Aki igazán emberek barátja voltál,
Ottan a szír pálma alatt,
A város közelében, szívesen időzve a kútnál;
Körben a búzaföld susogott, és a hűs levegő halk lélegzete szállt le
A megszentelt hegyek árnya felől,
És a szerető barátok, a hű felleg
Is árnyával ölelt, hogy sugarad, a szent vakmerő,
Mint vadonon át, enyhülve jusson el emberekig, oh ifjú!
Ah! ámde sötétebb árnyat vetett, szavaid közepette, terád
Félelmest döntve halálos végzet. Íme hát hamar
Mulandó mind, ami égi; de nem hiába van így;

Mert kímélve érinti, mértékkel mindenkor,
Csak pillanatokra, az emberek otthonait
Isten, váratlanul, és senki se tudja, mikor?
Aztán tapodhat rajta pimaszság,
És kénytelen eljönni a szent helyig az elvadult is
Távoli végekről, s gyakorolja a tébolyt, markolász,
És ebben lel valami sorsot, ám köszönet, az
Nem követ isteni adományt soha rögtön aztán.
Mélyen vizsgálva fogható csak fel.

És ha tüzét, aki adja, nem tartaná vissza,
Rég lángolna a tűzhely áldásától
Tetőnk s talajunk.

Ámde mi oly sok istenit befogadtunk
Mégis. Kezünkbe
Adva a láng, és part és tengerár.
Nem csupán emberi mód
Laknak azok mivelünk, az idegen erők.
És tanít téged csillagzat, mely
Szemed előtt van, ám hozzá hasonló soha nem lehetsz.
Ám az örökkön élőtől, ki
Oly sok örömöt és éneket ad,
Van egy, aki fia, nyugvó hatalommal,
S most megismerjük őt,
Most, hogy ismerjük az Atyát
És ünnepnapokat tartani
A magasságos, a világ
Szelleme hajolt le az emberekhez.

Mert mindig is túl nagy volt ahhoz ő, hogy idők ura legyen,
És messze kinyúlt a mezője, de mikor merítette ki ez?
Ám egyszer választhat napszámot egy Isten is,
Mint a halandók, és osztozhat minden sorsban.
Sors törvénye ez: ismerjék egymást mind,
Hogy, ha a csend fordul, legyen akkor nyelv is.
Hol pedig szellem működik, mi is ott vagyunk, vitázva,
Mi lenne a legjobb. Így most szerintem a legjobb,
Ha már képe beteljesedett és készen a mester
És tőle dicsőülten maga lép ki a műhelyből,
Az idő csendes Istene, és csak a szeretet törvénye,
szép egyensúlyt teremtve ez ér csak, innen az égig.

Napkelte óta,
Mióta beszélgetés vagyunk, és hallunk egymásról,
Sok mindent tapasztalt az ember; de nemsoká ének vagyunk.
És az idő képe, mit a nagy szellem kihajtogat,
Szemünk előtt van, egy jel, hogy közte és mások közt
Szövetség van közte és más hatalmak között.
És erről nemcsak ő, de a nemzetlenek, örökkön-élők
Is felismerhetők, ahogy növényeken
Ismerik egymást földanya, fény s levegő.

Hiszen végül is, szent erők, a ti számotokra
Szeretet jele, a tanújel
Hogy ti vagytok még, ez az ünnepnap,

Mely mindent egybegyűjt, hol az Égiek nem
Csodákban nyilvánulnak, sem rejtőzve viharban,
De ahol egymás vendégeként dalolva
Mint kórusok vannak jelen ők, és számuk is szent,
Kik boldogok, és mindegyik módján
Együtt vannak, és akit legjobban szeretnek,
Akin csüggenek, ő se hiányzik; ezért hívtalak én
Vendégül az itt készült lakomára
Téged, feledhetetlen, az idő estjére, téged,
Ó ifjú, az ünnep fejedelme légy; és hamarabb
Nem is térhet aludni nemünk,
Mígnem ti mind, a megígértek,
Mind itt vagytok, a halhatatlanok, hogy nékünk
Egetekről meséljetek.
Legyetek itt házunkban.

Szellők könnyű lélegzete
Hozza már híretek,
Meg a párálló völgy
És talajunk, mely döng a vihartól még,
Ámde reménytől pirul az arc,
És a házajtó elé
Anya és gyermeke ül ki,
És nézik a békét
És kevesen halnak,
Egy sejtelem tartja a lelket,
Aranyló fény küldötte,
Egy ígéret tartja az aggokat is.

Jók, hisz az élet fűszerei,
Föntről készítve és végig is
Járva, a fáradságok.
Mert tetszik most minden,
De leginkább az,
Ami egyszerű, mint ama régkeresett,
Arany gyümölcs,
Lehullva a viharok rázta
Ős törzsről,

Ám aztán magától a szent sorstól, mint legdrágább javunk,
140 Mit érzékeny fegyverek óvnak körben,
Az Égiek alakja az.

Jajongtál, akár az oroszlán,
Ó, anya, mikor,
Természet, elveszítetted a gyermekeid.
145 Mert ellopta tőled, ki túlontúl szerető vagy,
A te ellenséged, mikor őt már szinte
Úgy vetted, akár a saját fiaid,
És szatírokkal társítottad az isteneket.
Így volt, amit építettél,
150 S volt, mit betemettél,
Mert gyűlöl téged, amit,
Te örök-erejű, túl korán
Húztál ki a fényre.
Most hát ismered, hát elhagyod ezt;
155 Mert szívesen nyugszik érzéstelenül,
Míg érik, a félve buzgólkodó odalent.

Első fogalmazványa valószínűleg azután keletkezett, hogy Hölderlin hírét vette a Habsburg Birodalom és Franciaország által 1801. február 9-én megkötött lunéville-i békének. A költemény végső megformálása a költőt feltehetőleg 1803-ig húzódóan foglalkoztatta; egyik 1803 decemberében kelt levelében ugyanis így írt kiadójának, Wilmansnak: „Nagyobb, különálló lírai költeményeimből van 3-4 ívnyi, mindegyik külön nyomtatandó, mert a tartalmuk közvetlenül a hazát vagy korunkat érinti. Még ezen a télen elküldöm őket." (*Kalligram* 2020/7–8. 26. Pongrácz Tibor fordítása.) Erre a küldeményre azonban nem került sor, így nem tudni, Hölderlin megvalósította-e ezt a tervét, mert csak a *Békeünnep* ilyen formában megalkotott kézirata maradt fenn.

A költemény letisztázott kéziratát csak 1954-ben fedezték fel Londonban. Ez képet nyújt arról, hogyan képzelte el Hölderlin az ilyen külön nyomtatott formát. Első lapján a cím és a szerző neve szerepel, a másodikon az előhang, a költemény pedig a harmadik oldalon kezdődik.

Békeünnep] Feltűnő a címben a névelő hiánya. Ez arra utalhat, hogy a költemény maga a béke ünnepe.

amit hallani, azt a természet] Az e rejtélyesnek tetsző mondatban kétszer is szereplő névmás *(es)* vonatkozhat a szövegben a „lap" szóra: *das Blatt* (ahogy a következő mondat is lapokról beszél), vagy pedig arra, ami az előző tagmondat szerint „hallható". De az „es" névmás e két lehetséges vonatkoztatása kifuthat ugyanarra. Hölderlin olvasásról szóló reflexiójában sajátos, hogy a *Blatt* szó a németben egyszerre utalhat a kéziratlapra (konvenció, kultúra) és a növényi levélre (természet, természeti hang), miközben az „énekmód" – és a „túl kevéssé konvencionális nyelv" – nyilvánvalóan nem azonos sem az egyikkel, sem a másikkal. A mondat mindenképp különös marad, mint az egész előhang, amely maga is a benne említett „kevéssé konvencionális" nyelven szól.

1 az égi … szellőzve] A rendkívül összetett történetfilozófiai koncepció jegyében kibontakozó vers egyik vezérlő metaforája a vihar (a történelem mint vihar): már az első versszak is erre utal, amennyiben a vihar után nyugodt és felfrissült világ képét tárja elénk.

4 sok asztal] A hegyek metaforája. Vö. *Kenyér és bor* 4. („Ünnepi csarnok! Talaja tenger! és asztalok a hegyek"). Így a „gyümölcsök" a megművelt kertek, a „kelyhek" a hegyi szőlőültetvények képeiként értelmezhetők.

12 *egymást szerető vendégek]* Az égiek. A vers a görög *theoxéniá*nak, az istenek megvendégelésének mintájára vázolja a *Békeünnep* ünnepnapját.

15 *az ünnep fejedelmét]* A kifejezés Ézsaiás próféta szavát idézi: „Mert egy gyermek születik nekünk, fiú adatik nekünk. Az uralom az ő vállán lesz, és így fogják nevezni: Csodálatos Tanácsos, Erős Isten, Örökkévaló Atya, Békesség Fejedelme!" (Ézs 9,5). A Messiásnak ezt a bejelentését a kereszténység Krisztusra vonatkoztatta. Azonban hiba volna a vers „fejedelmét" egyszerűen Krisztussal azonosítani (és éppúgy bármilyen más egyértelműsítő azonosítása is), amennyiben az egyértelműsítő azonosítás törekvése éppen a versnek azzal a tendenciájával megy szembe, hogy különböző elemeket próbál megragadni ebben az alakban. Feltűnő, hogy a vers nem nevezi meg névvel ezt az alakot (annál inkább feltűnő ez, mert a megnevezés kérdése és a nevek a hölderlini költészetben alapvető jelentőségűek), hanem antonomáziák sorával írja körül az istenit. Így az „ünnep fejedelmét" megfejtő egyértelműsítő olvasatok – mint Bart Philipsen írja – „nem ismerik fel Hölderlinnek az isteniről alkotott komplex és dinamikus fogalmát, és azt, hogy az isteni milyen vonatkozásban áll e költemény (és egyáltalán a kései költemények) poetológiai és történetfilozófiai koncepciójával: az istenit jelölő kifejezések »csak együttesen adják annak az istennek a nevét, aki a költeményben megjelenik, csak ezek összességének belső dinamikájában tükröződik magának a költeménynek a mozgása.« (Peter Szondi) A váltakozó alakzatokban megszólított istenség a szövegben kivonja magát a közvetlen megnevezés alól, és megőrzi alteritását, a szöveg artikulációin keresztül. Ennek egyáltalán nem mond ellent a sejtés, miszerint Hölderlin az „ünnep fejedelme" kifejezést megalkotva, mely az összes többi megnevezést magába foglalja, a „Békesség Fejedelmére" gondolt, akit Ézsaiás (9,5) mint Messiást jelent be; ez is több nevet kap: „így fogják nevezni: Csodálatos Tanácsos, Erős Isten, Örökkévaló Atya, Békesség Fejedelme!" A költeményben evokált istenség csak mint mozgásban levő alak, csak mint rögzített identitást nélkülöző metonimikus láncolat felel meg a történelmi változás (és a jelölés történeti folyamata) elvének, amelyet Hölderlin poetológiája alapjává tett […]." (*Hölderlin-Handbuch*, Stuttgart: Metzler 2011, 368.)

16 *külfölded]* Az égi, az isteni szféra mint az idegen, másik ország.

18 *feledten]* A nap (azaz a történelem) munkáját, gondját-fáradságát feledve.

22 *a bölcs]* Vö. 1Kor 13,9–12: „Mert töredékes az ismeretünk, és töredékes a prófétálásunk."

24 *másféle a fény]* Vö. 1Kor: 15,40: „más a mennyeiek fényessége, és más a földieké".

26 *áradatot, lángot]* Vö. Zsolt 66,12; Ézs 43,2.

28 *uralmat sehol sem látni]* vö. 1Kor 15,24: „Azután következik a vég, amikor is (Krisztus) átadja az Istennek, az Atyának az uralmat, miután minden felsőbbséget, hatalmat és erőt megsemmisített." Hölderlinnél azonban itt maga az uralom mint elv tűnik el az idők végén beköszöntő békében.

30 *nap kelte felől nyugta felé]* A történelem kelettől nyugat felé haladó menetének képzetét ld. még Hölderlin más verseiben is, pl.: *Germánia*, *A Duna forrásánál.*

37–39 *koszorút s lakomát]* Hölderlin itt az antik *szümposzion* nyomán alakítja a képet.

42–44 *Ottan … Körben a búzaföld susogott]* Vö. Krisztus találkozását a szamáriai asszonnyal: Jn 4,5-7

45 *megszentelt hegyek]* Vö. Jn 4,20

46 *hű felleg]* Vö. Zsid 12,1 fordulatával: „a tanúknak ilyen felhője övez". A felhő már Homérosznál is a „nagy tömeg", „sereg" metaforája (*Iliász* IV. 274, XVI. 66).

47–49 *árnyával ölelt … árnyat vetett]* Feltűnő az árny kettőssége, mely itt a megszólítottra borul. Egyfelől: már az ószövetségi hagyományban is jelen van az isteni fény leárnyékolásának gondolata: vö. 2Móz 3,6; 2Móz 16,10; 2Móz 33,20; továbbá az Újszövetségben: Mt 17,2–5. – Másfelől: a halálos végzet árnyának képe homéroszi toposzt visz tovább: vö. *Iliász* XX. 417; XVI. 350; *Odüsszeia* IV. 180.

52 *kímélve érinti]* Az emberek kímélete azáltal, hogy az isteni csak rövid időre nyilatkozik meg, olyan képzet, mely Hölderlin más verseiben is megjelenik (ld. *Kenyér és bor*), és a teodicea régi hagyományába tartozik. A *Patmosz* Krisztus halálának már más, lényegesen radikálisabb értelmezését fogja adni.

54 *váratlanul, és senki se tudja, mikor]* Bibliai toposz, vö. Mt 24,42; Mt 24,44; Mt 24,50; Mt 25,13. A toposz megjelenik Hölderlin más verseiben is, pl. *Vándorlás*, *Patmosz*.

61 *ha tüzét, aki adja, nem tartaná vissza]* Vö. az 52. sorral.

69 tanít téged csillagzat] Az égitestek és tanításuk gondolatához és összefüggéséhez ld. Platón *Timaiosz* 38b–39b, valamint *Philébosz* 16c–e.

74sk. S most megismerjük őt] A sorok figyelemre méltó módon megfordítják János evangéliumának mondatát: „Ha engem ismernétek, Atyámat is ismernétek, de mostantól fogva ismeritek és látjátok." (Jn 14,7) A megfordítás Hölderlin történetfilozófiai koncepcióján alapul: csak az, hogy az idők végén a történelem egésze felfoghatóvá válik az Atya jegyében, aki „a világ / Szelleme"-ként „hajolt le az emberekhez", csak ez teszi lehetővé az egyes történeti alak igazi jelentésének megismerését. – Vö. továbbá a *Mint ha ünnep-hajnalban*… soraival: „És ami eddig szinte észrevétlen / történt, megvilágosul most, / és akik eddig szolga-gúnyában, de mosollyal / mívelték a földet, felismerszenek: / örökéletek ők, istenségek erői." (Tandori Dezső fordítása)

79 túl nagy volt ahhoz ő, hogy idők ura legyen] Ti. nagyobb annál, hogy pusztán a történelmi idők ura legyen.

81 választhat napszámot] Vö. a 14. sorral: „a nap komoly munkáján […]" Mindkét helyen a „napszám, napi munka" jelentésű Tagewerk (Tagwerk) szó szerepel az eredetiben. A Werk jelenthet művet és munkát is: itt a történelem napjának (be)teljesítendő munkájaként, el- és bevégzendő műveként értelmezhető a kifejezés. Ld. a 87–88. sorokat, a „mester" és „műhelye" képét.

87 a mester] Világos utalás a Platón *Timaiosz*ában megjelenő démiurgoszra (28a–30a). A démiurgosz mítoszát azonban Hölderlin döntően megváltoztatja, amennyiben eszkatologikus koncepciója keretében a teremtő istent a történelem isteneként értelmezi át.

89 Az idő csendes Istene] Vö. Platón: *Timaiosz*: az idő mint az örökkévalóság mozgó képmása (37d).

94 az idő képe] Ld. fentebb: Platón: *Timaiosz* 37d. – Az a „kép", melyet „az idő csendes istene" beteljesített, a béke, és ez maga itt a „szövetség" „jele".

95sk. egy jel … szövetség] 1Móz 9,13: „szivárványívemet helyezem a felhőkre, az lesz a jele a szövetségnek, amelyet most a földdel megkötök."

101sk. A szeretet jele … ez az ünnepnap] 2Móz 31,13: „Tartsátok meg szombatjaimat, mert jel ez köztem és köztetek nemzedékről nemzedékre".

104 rejtőzve viharban] Vö. Jób 37.

112 az ünnep fejedelme légy] Az eredetiben még inkább kétértelmű marad a háromszorosan megszólító mondatban, hogy a hívás a megszólítottat mint az ünnep fejedelmét hívja, vagy mintegy azzá kinevezi.

112sk. hamarabb / Nem is térhet aludni nemünk] Vö. Mt 24,34: „Bizony mondom nektek: Nem múlik el ez a nemzedék, míg ezek be nem következnek."

129 Egy ígéret tartja az aggokat is] Vö. Simeon és Anna történetével: Mk 2,25–38.

136 az arany gyümölcs] Utalás a Heszperidák őrizte aranyalmákra. – Hölderlin egy korai verse „a béke arany gyümölcséről" beszél.

141 Az Égiek alakja ez.] Az Égieket az utolsó versszak közvetlenül az anyai természet gyermekeiként nevezi meg. E sor az „arany gyümölccsel" látszik azonosítani az Égiek alakját, az isteneket mint a természet gyermekeit. Ugyanakkor „ez", az „arany gyümölcs", a béke mint az idő (a történelem) gyümölcse.

145 ellopta tőled] Utalás a mítoszra, mely szerint a Heszperidák kertjéből Héraklésznak sikerült ellopnia az aranyalmákat.

146 ellenséged] Minden bizonnyal az emberi szellem, amely a modern tudat alakjában függetlenítette magát az anyai természettől, és szembefordult vele.

148 És szatírokkal társítottad az isteneket.] Értsd: ugyanúgy, ahogy szatírokat adtál társul az isteneknek, az ellenségedet is társukká tetted.

Fakó lombon pihen…

Fakó lombon pihen
a szőlő, reménye a bornak, ím így pihen arcán
az arany ékszer árnyéka, mely ott függ
fülén, a hajadon lánynak.

És nőtlen kell maradjak
de könnyen belegabalyodik
a láncba, mit
elszakított, a borjú.

Szorgosan

Szereti pedig a magvető
ha lát egy lányt, aki
nappal elszundít a kötögetett
fuszekli fölött.

Azt mondja, fülnek nem kellemes
a német száj,
ám kedvesen
a szúrós szakállon
susognak a csókok.

Auf falbem Laube ruhet… – A kései Hölderlin leghatalmasabb és legnehezebben rekonstruálható s értelmezhető szövegeit tartalmazó *Homburgi fóliánsfüzet* egyik vázlata. A lapon mellette, részint ennek szövegébe átérve, a *Mnémoszüné* vázlatai olvashatók, valamint szintén mellette középen egy név: „Cäcilia". E név összefüggése a vázlattal okkal feltételezhető, s nemcsak azért, mert egy szövegréteghez tartoznak a kéziratban, hanem mert nehéz volna nem észrevenni, hogy a zene védőszentjének neve kapcsolatban áll a vázlat motívumaival: a fiatal (szűz)leánnyal, a füllel, a jóhangzás kérdésével, de még a „szorgos" buzgósággal is; s mindezeken át a szent legendájára kifinomult ironikus értelemzéssel vesz vonatkozást. Hölderlin valószínűleg ismerte Herder szövegét is, melyben így tudósított Cecília legendájáról: „Talán nincs a világon védőszent, aki ártatlanabbul lett azzá, mint Cecília, a zene védőszentje. Ugyanis azért lett azzá, mert *nem figyelt* a zenére, *gondolataiban elfordult tőle*, és valami magasabbrendűvel foglalkozva nem hagyta, hogy a zene vonzereje elcsábítsa. A legenda így szól: „ Cecília, egy nemes szűzleány, hallotta Isten hangját, és Krisztus evangéliumát rejtve hordozta szívében. Könnyekkel kérte az Urat, hogy oltalmában szeplőtelen szűz maradjon. Egy ifjú, Valerian, égő szerelemre gyúlt iránta, és vőlegénye lett. Már kitűzték az esküvő napját; Cecíliát arannyal beszőtt ruhákba öltöztették; ám azalatt testén szőrcsuhát viselt. A szülők és a vőlegény ostromolták, így szívének szerelmét, mellyel egyedül Krisztust szerette, nem mutathatta meg. Eljött az esküvő napja, már állt a nászágy, *a hangszerek felcsendültek; ő azonban szívében csak az Úrhoz énekelt,* és szólt: „tisztítsd meg szívemet, testem legyen szeplőtelen, hogy ne piruljak el előtted."

SZABÓ CSABA

Barátság, szerelem, templom és szentek…

Freundschaft, Liebe, Kirch und Heilge, Kreuze, Bilder,
Altar und Kanzel und Musik. Es tönet ihm die Predigt.
Die Kinderlehre scheint nach Tisch ein schlummernd müßig
Gespräch für Mann und Kind und Jungfraun, fromme Frauen;
Hernach geht er, der Herr, der Burgersmann und Künstler
Auf Feldern froh umher und heimatlichen Auen,
Die Jugend geht betrachtend auch.

Barátság, szerelem, templom és szentek, keresztek, képek,
Oltár és szószék és zene. És zeng neki a prédikáció.
A gyerek-katekizmus vacsora után, úgy tűnik, bóbiskoló céltalan
Beszélgetés, s hallgatják férfi és gyerek, és szüzek, jámbor asszonyok;
Azután járkál ő, az úr, a polgártárs és művész
A földeken vidáman föl-alá és otthonos ligetekben,
Az ifjúság is szemlélődve megy.

E cím nélküli vers a tübingeni toronyszoba időszakának elején, valószínűleg 1810 körül keletkezett. Eduard Mörike másolatában maradt fenn. Mörike kosárnyi Hölderlin által teleírt papírt kapott meg átnézésre; ezek többsége sajnos nem maradt fenn, ahogy feltehetően sok más kézirat sem. Ám ami fennmaradt, vagyis Hölderlinnek az élete második felében, a toronyszobában írt versei, melyeket korábban inkább csak életrajzi és pszicho(pato)lógiai érdeklődés tett tárgyává, néhány évtizede sokak számára éppúgy az elmélyült olvasás és tanulmányozás terepévé váltak, mint az életmű első fele. Egy nagyon sajátos, a korábbi művektől radikálisan különböző költészet, amely olvasható önálló poétikáját követve is, de úgy is, mint amely folytatása, meglepő módokon megújuló továbbírása a lélegzetelállítóan magas levegőjű korábbi költészetének: ennek bizonyos szempontból visszavonása, más szempontból inkább modulálása addig ismeretlen módon és regiszterekben. – „Lélegzetforduló" (Celan egyik szavával élve); másféle lélegzés, egyáltalán lélegzés – a költészet mint lélegzés (nem légzéstechnika, hanem először is annak lehetőségfeltétele): amikor az van, amit a feltehetően 1804 körül keletkezett *A sas* című vázlat jegyez fel: *Und was du hast, ist / Athem zu holen.*: *És amid van, az az, / Hogy levegőt végy.*

E rövid vers eredeti kézirata nem maradt fenn, de hangja és nyelvezete elvéthetetlenül hölderlini, és ugyanakkor a toronyszoba-időszak darabjai közt egyedülálló is, leginkább abban, *ahogy* a lírai én visszahúzódik. Az, hogy a végül többszörösen körülírt „ő" a lírai én alteregója, nem elsősorban az életrajzi tények ismerete felől válik olvashatóvá (mintha a beszélő azonosítható volna a szerzővel, akiről egyébként azt tudhatjuk: nemsokára megtagadja a nevén kiadott verseskötetet, és aztán a nevét is), hanem a szövegből és a hölderlini életmű kontextusában. (A verset olvasva persze nehéz volna a jól dokumentált életszakasz ismeretében nem az őt befogadó és gondozó Zimmer-család körében otthont és lassan megnyugvást lelő költő-

re gondolni, és persze ez is irodalom, nevezetesen a költővel ezen évtizedekben találkozók visszaemlékezései, melyek itt-ott megőrzik a költő szóbeli közléseit is – egyfajta profán apokrif.)

A „beszélgetésből" – amiről ez az életmű oly sokat tud, és oly sok ma is párbeszédképes döntő kijelentést tett – itt már gyerekeknek szóló katekizmus lett, melyen mindenki elbóbiskol vacsora után. (Az elszunnyadás-szunnyadozás képe is feledhetetlenül hölderlini: lásd történetfilozófiai összefüggésben *A Rajna* vagy a *Kenyér és bor* című versekben, és aztán egészen más fénytörésben a *Fakó lombon… [Auf falbem Laube…]* kezdetű versben).

A „közös szellem" ittasult közössége helyett, melyet a költő korábbi korszakában remélt és sokszorosan megidézett, itt más van. Ez itt inkább a közös, a megengedett, a közösen megengedett bóbiskolás közössége. Közösség a mechanikusan ismételt, így senkinek semmit sem mondó, altató katekizmus jegyében, vagy pontosabban: abból kiindulva.

A szövegben kimarad, hogy *kinek* „tűnik" így mindez. Ez a grammatikai hiány (mely nem is feltétlenül hiány, pusztán kitöltetlenül hagyott hely) bizonyul a lírai én helyének. Egy másik névmásnak (a névtelenség másik helyének): „neki" („ihm") szól a bóbiskolás-jelenet előtt a prédikáció, aki aztán végül címekkel ellátva („az úr, a polgártárs és művész") csak járkál fel s alá a szabadban – „ráérősen", „céltalan", mint amilyen az előző „beszélgetés". Társtalan társiassága itt épp annyira meghökkentő módon artikulálódik azzal, ahogy „vidáman" járkál, mint amennyire a megelőző jelenetben a családi körbe észrevétlen belesimuló módjával tűnik fel: a részvétel hiányában résztvevő – mégpedig éppen azzal, hogy nem jelzi, nem tünteti fel (és ezzel ki) a helyét a bóbiskolók között.

Aki a katekizmust (és/vagy prédikációt) adja, vagyis aki tanít és okít, a „férfi" lehet, de vele nem azonos „ő" („er", „ihm"), hiszen ő csak hallgatója a prédikációnak, mely „neki" „zeng". „Ő" inkább a tanítottak-okítottak közé tartozik, akik – a „gyerek" és a nők („szüzek, jámbor asszonyok") – *kiskorúak* a kanti értelemben véve (vagyis meg vannak fosztva az önálló észhasználattól, nekik megmondják, prédikálják, mi van). Egy patriarchális rend sziluettjét rajzolják itt ki a neki megfelelő uralkodó beszédaktusok: prédikáció, katekizmus – amely azonban itt még a „férfi" számára is („*für* Mann und Kind …") csak „bóbiskoló céltalan beszélgetés". A versbeli „ő" pedig olyan valaki, aki másként hallgatja ama beszédaktusokat, és bár maga is férfi („er"), kivonul ebből a rendből, és ezen kívül, a szabadban járkál. Ahogy a versben nem megszólaló „ő"-t a vers beszélőjének alteregójaként engedi azonosítani a vers, úgy ez a vers maga olyanfajta beszéd, amely a patriarchális beszédrenden kívül bontakozik ki és szól – de anélkül, hogy azt támadná, inkább csak finom humorral rámutat arra, hogy ama rend beszédmódja hogyan csúszott ki önmaga uralma alól: mindenki, még a fenntartója is bóbiskolva hallgatja.

Csodálatos, ahogy e hét sorban könnyedén, mintegy félig elfordulva vagy félig elbóbiskolva vannak odaszórva a felsorolások. Igen, az elején szinte mechanikusan, meglepetés nélkül veszi számba az egyház, a templom elemeit – mintha katekizmusban adandó választ mondana fel, amit még félálomban is tud: igen, a felsorolás itt egyfajta monoton leckefelmondásra is hajaz (ám anélkül, hogy kérdésre válaszolna), és ugyanakkor finoman szerkesztett a ritmusa, rendje. Mert hisz az első felsorolás eleje („Barátság, szerelem") lassan ereszkedik az egyházi képzetkörbe (a „Liebe" éppúgy jelenthet „szeretetet", mint „szerelmet"), a vége pedig saját megnevezett médiumán („szószék"), a nyelven túlra mutat: „zene"; és közvetlenül aztán mégsem a zene „zeng", hanem a „prédikáció", és ezzel egy rövid mondatban mise-jelenet jelenévé

rántja össze a vontatottan, álmatagon felsorolt elemeket. S mindezt tehát olyan prózai nyelven jegyzi a vers, amely mindkettőt kijátssza: a költészet itt nem zengő zene és nem „prédikáció", hiába szokás – a Hölderlinét is – egyikért és/vagy másikért nagyra becsülni. Ez a költészet azonban túl van a nagyság akarásán; nem „nagy", hanem prózaian józan, miközben eszmélete szellős és tágas: magas.

Közepén, a „prédikáció" után, a harmadik sorban is a tanításról beszél tovább – ahogy a „szemlélődésről" szólva utolsó sora is a tanítás-tanulás témájánál marad, és így keretezi ezt az esetlegességében kezdődő és ugyanúgy abbamaradó beszédet. De ez a versbeszéd maga nem tanít semmit, hacsaknem magáról a tanításról-tanulásról. Középső részében ugyanis ezt a sort a „gyerek-katekizmus" („Kinderlehre") és a „céltalan" (müßig") szavak keretezik: s miközben mindenki épp el-elbóbiskol, *a nyelv működik tovább*, ha csak a katekizmus altató hatású mechanikusságaként is. Más történik hát itt, mint pusztán a gyerekeknek szóló okítás ironikus ábrázolása – mert éppen abban a már pusztán mechanikussá váló nyelvi működésben *meg is nyílhat* egy másfajta tanulás lehetősége, nevezetesen a jelentésükről és így a beszélőkről-hallgatókról is mintegy leválton lebegő szavakban: pontosan úgy, ahogy e verssor végén lebeg a „müßig" („céltalan") szó (mely a maga helyén mintha csak szemléltetni kívánná, amit jelent: hiszen első pillantásra ott ez a szó maga „céltalan", „fölösleges"). A német „müßig" szó elsősorban azt jelenti: tétlen, és így válhatott jelentésének meghatározó mozzanatává a henyélés, a céltalan semmittevés. De eredetileg a tétlenségnek és tehát a német „*Muße*" („szabad idő" jelentésű) szónak is pozitív értelme van, amennyiben a tétlenség (a *mentesség* a célszerű tevékenységektől) *szabadság a szemlélődésre*. Vagyis a „Muße" (a tétlenség szabad ideje, és a „müßig", a versbeli „céltalan / Beszélgetés") nem más, mint a görög *scholé*, az „iskola" mint a szemlélődésre és tanulásra szabad idő és hely szinonimája. A vers tehát, távol a zengő prédikációtól, a szemlélődő tétlenség iskolájába vezet be, pontosabban: nem bevezet, hanem egyszerűen azt gyakorolja; a vers ez a *scholé* maga.

A vers „gyerek-katekizmus"-t említő helyéről Eduard Mörike, aki lemásolta magának e vers kéziratát, azt jegyezte fel, hogy „csaknem diabolikusan naivul hangzik". Miért is gondolhatta ezt Mörike? Naivnak talán azért tűnhet a mondat, mert a beszélő egyszerű, gyermeki ártatlansággal szemléli, amit feljegyez. De mi lehetne itt „csaknem diabolikus"? Talán az, hogy olvasható úgy: a „prédikációt" nevezi „gyerek-katekizmusnak" vagy szó szerint véve „gyermeki/gyerekes tanításnak"? Ha megpróbáljuk megragadni, mi a zavarba ejtő és „csaknem" megfoghatatlan e sorban, észrevehetjük, hogy nemcsak a „müßig" („céltalan") szó lebeg szinte fölöslegesen, céltalanul e verssor végén, hanem az egész sor, és nemcsak azért lebeg a verssor, mert benne az áll: „úgy tűnik", miközben nem mondja el, *ki* az alanya ennek a tűnődő, egyszerre bizonytalan és éles látásnak – hanem a „vacsora után" („*nach Tisch*") kifejezés miatt is, amely konkrét jelenet leírásává látszik alakítani az épp mondottakat, ámde amit rögzít, azt meg is billenti. Ugyanis a „nach Tisch": „*vacsora után*" („étkezés után", szó szerint: „asztal után") érthető a vers kontextusában úgy is: „*úrvacsora után*", az előtte említett „oltár" *asztala* (*mensa domini*), az Oltáriszentség vétele után. Tehát éppen a *communio* „után" pillant meg a beszélő egy másféle *közösséget* a „bóbiskoló céltalan / Beszélgetés"-ben. De nincs ebben semmi diabolikus (*diaballein*: szétvető): sokkal inkább sajátos békesség honol a mondatban, mégpedig egyrészt azáltal, hogy mentes a jeleneten kívülről jövő ítélkezéstől, másrészt pedig éppen azáltal is, hogy észrevétlenül, és álszentség nélkül, egymásra úsztatja az úrvacsora és a családi vacsora asztalát.

Parataxissal kezdődik és folytatódik a vers, *három* lépésben: „Barátság, szerelem…" – „férfi és gyerek s szüzek…" – „ő, az úr, a polgártárs és művész", és harmadik részében még azután is: „és", „is". Ha egészen közelről megnézzük ezt a miniatűrt, kitetszik, hogy a Hölderlin elégiáit és kései verseit meghatározó hármas tagolást variálja tovább zsebkendőnyi területen; három lazán egymásra sorjázó jelenet-részből áll, és a hármas tagolás még az egyes részeken belül is érvényre jut, többféleképpen is, és nem lehet ugyanakkor nem észrevenni, hogy e triadikus szerkezet itt a Szentháromsággal lép különös konstellációba, végtelen távlatot nyitva, és nyitva *hagyva*.

Parataxis. E beszéd törvénye a laza egymásmellettiség, elengedettség. És minden azt mutatja, hogy *ugyanez* a viszonya a versbeli „ő"-nek önmagához és a „világhoz". És éppen a beszéd módjának és az általa mondottaknak az azonos-törvényűsége, az így értett tauto-lógiája, pontosabban: para-tauto-lógiája, végső soron ez engedi „ő"-t a vers beszélőjének alteregójaként is megragadni. Így tekint ki és csúszik ki a beszélő az ironikusan felsorolt „az úr, a polgártárs és művész" címekkel rögzített identitások alól. És ahogy azokat az identitásait, úgy végül „ő"-t is elengedi a beszélő az utolsó sorban, ahol csak egy „is" emlékeztet rá, vagy már talán valaki másra. A vers beszélője meg is engedi azonosítását a versbeli „ő"-vel, és el is engedi.

Para-tauto-lógia: e versbeszéd módja és az, amiről beszél, nem harmonikus egységben állnak (s még kevésbé egymásnak ellentmondó ellentétben), hanem miközben mindkettő a laza egymásmellettiséget artikulálja, e beszédmódnak sajátja az is, hogy *eleve*, mintegy a kimondás pillanata előtt elengedi mindazt, amit mond és amiről mondja. – Ha ez a vers lehet egy sajátos monológ, *soliloquium*, akkor sem egy önmagával párbeszédet folytató én belső beszéde (itt nincs önmegszólító „te", hanem csak meghatározhatatlanul távoli vagy közeli „ő"). Sokkal inkább úgy beszél, mint aki „csak úgy" mondja, amit mond, pontosabban: mint aki „beszél, mert beszél" (ahogy Angelus Silesius rózsája: „virágzik, mert virágzik").

A felsorolás már az első sorban retorikai tautológiára, pleonazmusra emlékeztet („szentek, keresztek, képek"), a sorolás semmi lényegesen újat nem látszik hozzátenni (és aztán ugyanígy a „szüzek, jámbor asszonyok" vagy „ő, az úr, a polgártárs és művész" vagy a „földeken", „ligetekben"). A retorikai tautológiával, a szemantikailag fölösleges szószaporítással ellentétes alakzat az oxymoron. A vers közepén egy oxymoron rejlik: A gyerek-katekizmus beszélgetés. A gyerek-katekizmus minden, csak nem beszélgetés, hiszen a gyerek és az őt okító felnőtt nem egyenrangú partnerek. De ahol (a bóbiskolásban?) még a katekizmus is beszélgetésnek, azaz saját ellentétének tűnik, ott a beszélgetés már attól lehet beszélgetés, hogy a kérdést lehet feleletnek is hallani, a feleletet kérdésnek is, minden szó kifordulhat a rögzített „kérdezz-felelek" (kérdezek-felelj) keretéből, és lehet kérdés is, felelet is, vagy épp eldönthetetlen, hogy kérdés-e vagy felelet, vagy más. Ha a nyelv működése itt így tűnhet beszélgetésnek, akkor a játékához tartozik, hogy a katekizmus eldarált „kérdés-felelet" mintázatában a szemlélődő hallgató mindig meghallhat másféle beszélgetést is. S talán ezért járkál „ő" aztán „*vidáman*" (*örömmel*,„*froh*"): a másféle hallása révén humorisztikus viszonyban minden beszédhez, és valamiképp mintha evangéliumi szabadságban (az „evangélium" szót, az „*öröm*hírt" németül „*Frohe* Botschaft"-ként is fordítják).

Ekképp a szemlélődő járkálás: szemlélése mások szemlélődésének is: „Az ifjúság is szemlélődve megy." És ez magába foglalja az *ifjúi* jóhiszemű feltevést is, hogy mások is szemlélődve járnak-kelnek. Ifjúi a vers beszélője nemcsak a beszédében benne rejlő jóhiszeműség által,

hanem azért is, mert ekképp, szemlélődve, közösséget keres és talál: éppen az ifjúsággal, amely/akik az előző családi jelenetből férfiúi részről kimaradt(ak) –: hacsaknem a beszélő mint ama jelenet *tanúja* foglalta bele magát mint *ifjút*.

E beszélő ifjúsága, amennyiben az „ő" az alteregója, egyfajta ifjúság utáni ifjúság – de nem örök; a halandóság eszméletének ifjúsága.

Az ifjúságról lásd bővebben: Hölderlin *összes művei*.

– S ha egy pillanatra az életrajz felől tekintünk vissza az ábrázolt családi jelenetre: mint ismeretes, Hölderlin 1807-től Ernst Zimmer asztalosmesternél lakik gondozott fiaként; Zimmer olvasta, éspedig csodálattal, a *Hyperion*t, az ifjúság regényét. Ő maga, a költőnek immár nevelőapja, két évvel *fiatalabb* volt Hölderlinnél. Házán, melybe a régi városfal részei és egy hajdani őrtorony is beleépíttetett, maga dolgozott, tehát asztalosként építő- és ácsmester (Zimmermann) is volt. Az asztalos-ács Zimmer ama szobájában (im Zimmer des Zimmermanns Zimmer) lakott Hölderlin, „költőien" – és/azaz háromszorosan: nevelt gyerekként, felnőtt férfiként, és „ifjan" (ahogy még az utolsó éveiben is feljegyezték róla szemének ifjúi felragyogását, meg azt is, hogy „gyermeki" hálával fordult ápoló családja felé). Ahogy pár évvel korábban *A Duna forrásánál* című vers mondja: „[…] gyerekkort idézve, ifjak / sem idegenek soha a házban. / Háromszor [vagy: háromszoros életet] élnek […]." (Tandori Dezső fordítása) – Úgy tűnik, Hölderlin a saját költői szavát *élte* –: és ez nem azt jelenti: megfelelt neki vagy beteljesítette azt. („Nem történik velem semmi" – mondogatta a toronyszobában látogatóinak: többek közt ennek a „nem történik velem semmi"-nek az *esemény*szerűségéről beszélünk.)

(Nyers-)(mű-)fordítás – kommentárrészlet:
Például az utolsó sor: egyszerű mondat, és mégis, hogyan lehetne lefordítani? Lefordíthatatlan, ahogy az utolsó sor végére kitett „auch" („is") lebeg, szinte már nem tartozva egyik mondatrészhez sem, miközben az egész vers ennek az „is" szócskának a jegyében áll. – A sok közül az egyik lehetséges szó szerinti fordításnak is több variációja lehetséges (à la Tandori: „Vigyázz magadra, s ne törődj velem": „Magadra vigyázz s ne törődj velem" stb.), és ezek természetesen máris különböző jelentések felé vezetnek, miközben a legegyszerűbben lefordítható szavaknak is több jelentése mozdul meg: „Die Jugend geht betrachtend auch." – 1. „Az ifjúság is szemlélődve megy." („Ő" ott járkál, megy szemlélődve és az ifjak is. Egyszerű mellérendelés.) – 2. „Az ifjúság megy, járkál szemlélődve is." (Az ifjak szemlélődnek is, amellett, hogy ifjak tele tettvággyal stb.) – 3. „Az ifjúság szemlélődve is megy." (Értelmezhető itt az ifjúság nemcsak „az ifjak"-ként, hanem „ifjúkor"-ként is. És ugyanakkor: a „megy" ige a magyarban éppúgy, mint a németben, sokféle jelentéssel bírhat, és itt a mondat és a szövegösszefüggés megengedi, hogy a „valami megy, azaz lehetséges" jelentésben olvassuk: Tehát a mondat értelmezhető így is: lehetséges ifjúkor, mely szemlélődéssel is telik; nem csak a közvetlen tettvágy és tettek jegyében.) – 4. „Az ifjúság is megy szemlélődve." (Ha szemlélődsz, akkor még az ifjúkor is megy, sikerül.) – Mindez csakugyan ott rezdül ennek a különös versnek e különös zárlatában.

Függelék (az ifjúság kapcsán)

Das Angenehme dieser Welt hab ich genossen,
Die Jugendstunden sind, wie lang! wie lang! verflossen,
April und Mai und Julius sind ferne,
Ich bin nichts mehr, ich lebe nicht mehr gerne!

Mi jó volt e világon, élveztem csordultig,
Az ifjúság órái, rég! de rég! elfolyt mind,
Április, május, júli és mind elenyésznek,
Már semmi se vagyok, már nem szívesen élek!

Ez a rögtönzés (1810 körül), mely a toronyszobában írt szövegek közül az egyik legismertebb, és egyébként a korántsem egynemű torony-költészet meghatározó vonásaitól sok tekintetben elüt, egyfajta rögtön-ítélet: önélet-leltár, mely egy önismétlő pontot ír szét, egyhelyben rotál, ahogy sorról sorra ugyanazt a véglegességet jegyzi, ezért akárhány sor ugyanannyi neki, hogy artikulálja magát, és ezért nem is kell pontot tennie sehol. Nem egyéb, mint saját formája diktátumának követése. – Ez lett (legalábbis magyar nyelven is) a torony-időszak legismertebb darabja (hiszen mennyivel könnyebb a „sorsára néha még fájdalmasan eszmélő szegény őrült költő" kliséjével összeegyeztetni ezt a verset, mint pl. a *Barátság, szerelem, templom és szentek*… kezdetűt) –: pedig éppen e négysoros hangjától és poétikájától már messzemenően különböznek Hölderlin más ekkortájt írt és későbbi írásai. Mintha *azokban már* a „már semmi se vagyok" érzése is tisztán nyelvvé oldódna, és a panasz énjével együtt a „már nem szívesen élek" is elenyészne. (Akárhogyan is: feljegyezték, hogy Hölderlin még élete legutolsó éveiben is szívesen együtt dalolt olykor a szintén Zimmerék házában lakó *ifjú* diákokkal: fogatlanul beesett szájjal nem örök-ifjúként, de az ifjúságban részt vevőn.)

E négysorosban már csupán rutinszerűen odaszórt megoldás az olyasmi, ahogy a második sort megszakító ismétlés: a „rég! de rég!" többszörösen vonatkoztatható, mi által az emlékezés és az emlékezés lehetetlensége közt inog a sor (már az is rég, hogy eltűnt volt, mi rég volt), vagy az is, ahogy a kóstolás-élvezés pillanataitól az „ifjúság óráin" át a sorolt hónapokig tágít, melyek, ha nem térhetnek vissza, azonnal az évek és életszakaszok metonímiáiként íródnak be. Ám ezeken túl az igazán hölderlini mozzanat e négy sorban az, hogy május után *július* következik, nem június (ráadásul a német „Juli" helyett idegen szóként „Julius" áll az eredetiben). Ez a betűnyi különbség finoman emlékeztet a nyelv és az idő tagolása és az emlékezet közötti összefüggésre, és ezzel észrevétlenül ironikus fénytörésbe helyezi az önsemmisítő leltárt.

Megmutatkozik a nyelv esetlegessége, materialitásának „kellemes" („Das Angenehme"), de pillanatról pillanatra „elfogyasztott" („genossen") volta, valamint alakzatainak és ritmusának önkénye, mely abban áll, hogy ha beszélője időt már nem is kér, akkor is ad neki. A nyelv önkénye, hogy leállíthatatlanul képes termelni és ismételni rímeit, gondolatritmusait, alakzatait. És ezt követve talál el a beszélő „én" a legegyszerűbb és legfájdalmasabb kijelentésig: „már nem szívesen élek", amely tehát nem kívánság (nem azt mondja: „válnék a világtól" [Rónay György], sem azt, hogy „bár életben se lennék" [Bernáth István]), hanem ugyanolyan kijelentés, mint a többi: (bár) már nem szívesen, (de) élek, „bár" és „de" nélkül: élek, már nem tudok élni és nem tudok nem élni. Miért, mi él? A nyelv, él és éltet, mondat (azt mondatja például: én), szoptat, mint egy dajka („*An*genehm*e*": *Amme*…).

És ugyanaz a nyelv, amely egy helyben rotál és ledarálja poétikusságát, ezzel fel is töri azt a véglegességet, melyet – már csak és még mindig – egyre csak artikulál. Másként mondva: E beszéd története az, hogy pusztán azzal, hogy szól és ismétli magát, felfüggeszti (semmisíti) a beszélő „én" önsemmisítő kijelentéseit. De csak egyelőre – vagyis csak addig, amíg beszél – történik e felfüggesztés. Így e beszéd egy nyílt történés: az teszi nyílttá, hogy önmagát ismételve tovább beszél, de csupán ennyi, és ennyi marad. Csak egy bizonyos véglegesség artikulálása és ezzel ugyanakkor kitartás benne, vagyis nem több, mint a lehetőség puszta fenntartása, hogy ezen a véglegességen túlra juthat.

„Már semmi se vagyok, már nem szívesen élek!" Időn túli élet: milyen időn túl? milyen életidő? Élet a nyelvben. A következő évek költészete (és élete) részint ebből a sorból fakad

fel: én-elhallgatás, én-kiiktatás, én-tagadás (az utolsó évek Scardanelli névvel aláírt verseinek rendkívüliségéhez tartoznak a fiktív datálások is, mégpedig a költő élete előtti és majdani halála utáni dátumokkal).

Talán szóba hozható itt pár életrajzi (és/azaz nyelvi) vonatkozás a négysorosban kimaradó *június* kapcsán: Hölderlin életének legmetszőbb és legrejtélyesebb hónapja 1802 *júniusa*. A dokumentumok szerint e június elején lépi át a német határt váratlan hazaútján Bordeaux-ból. Hetekkel később bukkan fel Stuttgartban, testileg-lelkileg zilált állapotban; feldúlt útja pár nap alatt e június második felében: Stuttgart, Nürtingen, Stuttgart, Nürtingen. Közben június 22-én meghal Frankfurtban Susette Gontard, aki hónapok óta beteg volt. Hogy Hölderlin miért indult haza Bordeaux-ból, tudott-e Susette Gontard betegségéről, és hol járt júniusban, mi történt vele, rejtély marad. – Június: a Juno istennőnek szentelt hónap. Mielőtt útra kelt Bordeaux-ba, Böhlendorffnak írt első híres levelében többek közt a napnyugati „*junói józanságról*" beszélt (melyet Homérosz „vívott ki" a maga görög, „apollóni birodalma számára"; aztán 1802 novemberében pedig ezt írja barátjának zavarba ejtően józanul fogalmazva: „bizonnyal mondhatom, hogy Apolló sújtott le rám"). – (Hölderlin 1843. *június* 7-én halt meg.)

(Nyers-)(mű-)fordítás – kommentárrészlet:
Lefordíthatatlan minden. Itt például az első sorban: a magyarban nem igazán működő főnevesített melléknéven túl („Das Angenehme": a kellemes, az örömteli): „hab ich genossen". A befejezett múlt idő lezárultságot fejez ki, mely ez esetben az egyszerre konkrét és absztrakt alany miatt különös erejű. Az ige jelentését fordíthatni így: élveztem (vagy kiélveztem, végigélveztem, hogy a lezárultságot kifejezzük); de az ige jelentheti azt is: valamit megkapni (valamivel rendelkezni), de elsősorban ételt-italt kapni és elfogyasztani. Amit élveztem, amit megkaptam, amiből kijutott nekem: azt elfogyasztottam, már nincs, eltűnt végérvényesen, ennyi volt, nekem nem jut több édes és kellemes. Mindez a legegyszerűbben és legtermészetesebben van ott e sorban. – Lehetne köszönetmondás mindazért, amit megkaptam, vagy lehetne dicsekvés azzal, hogy mindazt élveztem: de sem egyik, sem másik, inkább a kettő közt rezeg, és éppen így – megköszönés vagy *hybris* helyett – nem egyéb, csak egy véglegesség artikulálása, és ezzel ugyanakkor kitartás benne.

Vagy a legegyszerűbb mondat is: „Ich bin nichts mehr"; nem egészen azt mondja: „*semmi* vagyok már", és nem is egészen azt: „Már nem vagyok" („Ich bin nicht mehr"), hanem: „már semmi nem vagyok (már nem vagyok valami)". Úgy is mondhatni: ez egy sima kisbetűs semmi. A német mondatban tehát nincs olyan patetikus, önsajnáló felhang, mint a „Semmi vagyok már" magyar változatában (mely ekképp túl szép, túl retorikus), hanem megállapítás, egyszerű nyelvtannal és alapszórenddel.

IFJ. SIPKA SÁNDOR

A „tanári személyiség” kérdése Németh László kapcsán

Tanár Szüleim emlékének ajánlom

A „Tanító, a Tanár, a Mester”, a „tanítás” a „nevelés” fogalmai már a legkorábbi emberi közösségekben kialakultak a folyamatos társadalmi fejlődés eredményeként és fenntartójaként. Az előző generációk ismereteinek, szellemi és anyagi értékeinek átadása a fiatalabbaknak az ősi ösztönökön túl a társadalmat fenntartó és megújító pedagógiai tudománnyá és gyakorlattá fejlődött az évezredek alatt. Minden kor és helyzet kitermel és létrehoz kivételesen szerencsés alkatú és sorsú személyeket, akikben a „Jó Tanár” a „Mester” példája a legmagasabb fokon ölt testet. Pál apostol a tanítói tevékenységet az apostoli és prófétai küldetés után a harmadik legnagyobb isteni, kegyelmi ajándéknak tartja. „Mindegyikben van csodatevő erő.”[1] Egy ideálisan működő társadalomban a szellemi élet a filozófusok, óvónők, tanítók, szaktárgyat oktatók és tudós professzorok munkájának fogaskerékszerű összekapcsolódását jelenti. Az új ismeret átadásának ténye, a megismertetés élménye és a jó erkölcsi példa egyaránt meghatározó része az eredményes tanításnak. Hatékonyságának mércéje az, hogy a tanulóban mennyire alakul ki a további tanulási és tudásvágy, a diák megismeri-e az igényes munkavégzés gyakorlatát, technikáját, és átveszi-e a jó erkölcsi mintákat. A kivételesen jelentős tanári személyiségek megismerése azért is tanulságos, mivel a „kivételesben” néha markánsabban ismerhetők fel az „általános” törvényszerűségek, mint a „szokványosban”.

Németh László tanári (óraadói) tevékenysége 1945–48 között Hódmezővásárhelyen, a Református Gimnáziumban a magyar pedagógiatörténet több szempontból kivételes eseménye. Mind az orvosi végzettségű, de már országosan elismert író tanári életformája, mind az általa itt végzett, egyéni oktatási kísérlet a sajátos, háború utáni zavaros időszakban kivételesen szerencsés ajándék volt az író, a tanítványok és az egész város számára.

A családjával Békésre került Németh László 1945 nyarán nagyon nehéz és bizonytalan körülmények között élt. A különböző álláskeresési kísérletei eredménytelenek voltak. Már kezdődtek a politikai támadások is ellene. A szeptemberi Vásárhelyre kerülésének azonban fontos előzményei voltak. Az írót szoros szálak fűzték már 1943-tól a városhoz, elsődlegesen a Református Gimnáziumban létrejött „Tanyai Tanulók Otthonához”, ahol tehetséges tanyai diákok bentlakásos támogatása zajlott az országban egyedülálló módon. Ezt a szívéhez közel álló, kis intézményt kezdte segíteni a *Cseresnyés* című drámája bevételén túl a háború végéig évi 2000 pengővel. Ez szoros emberi kapcsolatok fenntartását is jelentette a gimnázium néhány tanárával és diákjával. (A kollégium felvette tiszteletből a Cseresnyés nevet Édesapám javaslatára). Így értesült az író az egyik kiváló diáktól, Kristó Nagy Istvántól arról, hogy a

[1] Pál első levele a korinthusiakhoz. 12, 13. Biblia, Kálvin János Kiadó, Budapest, 2008, 198.

gimnázium egészségtantanárt keres. Mátyás Sándor tanárával együtt az igazgatóhoz, Vörös Mihályhoz fordultak, aki kérte az elnök lelkész, Márton Árpád engedélyét a meghíváshoz. A legendás válasz arra kérdésre, hogy meglesz-e az anyagi háttér az álláshoz így hangzott: „Möglösz".

Ezután indulhatott Németh László aktív tanári tevékenysége 1945 szeptemberében mind a leány-, mind a fiúgimnáziumban már a kezdés után nemsokára – különleges módon. Bár óraadói státuszban, de minisztériumi engedéllyel pedagógiai kísérleteket végezhetett a különböző tantárgyak anyagának kialakításában. Ez a korszak 1948-ig tartott, de az író kapcsolata a várossal lazább formában 1954-ig aktívan megmaradt. „Vásárhelyt az a nem várt kései felfedezés tette a »boldogság« szigetévé, hogy hisz én nem vagyok olyan szerethetetlen ember, akármilyen szegénységben, mellőztetésben – szívek napsütésében éltem, egy egész város vett körül szeretetével." „Először éreztem szeretetre méltónak magam". Így emlékszik a Naplójában.[2] De fontos megjegyzés az is: „Vásárhelyen, hacsak középiskolában is, egyetemi szinten folyt a játék."[3]

Németh László a középiskolai tanítást 1946–48 között nagyon komolyan vette. Egy leányosztálynak, a „Drága jó nyolcadiknak" érettségiztető tanára volt, de két szempontból is különleges módon. A miniszteri engedély birtokában egyéni oktatási kísérletet végezhetett, emellett írói hivatása egyik legaktívabb és legnehezebb szakaszát élte meg a városban. Ez kemény próbatételt, bonyolult, élethelyzetet, de számos új témát is jelentett neki. Pontosan jellemzi a helyzetet Grezsa Ferenc megállapítása: „Vásárhely: pániktól szaggatott idill".[4] Az írói termés lenyűgöző. A tanulmányok: *A tanügy rendezése*, *Óraadók királysága*, *Iskola Kakaskúton*, továbbá anyagok a *Megmentett gondolatok* és *Az én katedrám* tanulmánykötetekhez; majd a drámák: *Pusztuló magyarok*, *Eklézsia megkövetése*, *Husz*, *Széchenyi*, és a regények: *Iszony*, *Égető Eszter*.

Miket ír Németh László Vásárhelyről és itteni tanárságáról? „A legelső s tán a legfontosabb, hogy itt a magam törvényén éltem"; „Ellenségeim, amikor Vásárhelyre száműztek, a legnagyobb jót tették velem, olyan helyre vetődtem, ahol közel öt éven át úgy éltem, ahogy szeretettem volna". „Olyan selyemhernyó voltam (ez volt a »büszkeségem«), aki az országban a legkevesebb eperlevelet fogyasztja s a legtöbb selymet adja." „Apám tanár volt, egyike a ritka, boldog tanároknak. Mint őt, engem is tanárrá formált a természet. Mint író is, tanár voltam voltaképpen, együtt tanuló, ahogy a tanárságot értelmeztem". „Ritkán adatik meg, hogy egy ember ötvenfelé egész műveltségét megújíthatja."[5]

A pedagógiai kísérletben az újdonságot a társadalom és természettudományi tárgyak összevont tanítása jelentette, melyekhez hozzákapcsolta a különböző termelési ágak gyakorlati ismereteit is. Mindegyikben a történelmi megközelítést követte. Az irodalom, filozófia, művészetek élményt adó átadását nagyban segítette az adott korba illesztő, szintetizált bemutatás. A természettudományok ismereteinek összekapcsolását a fizika, kémia, biológia, egészségtan egymásra építése jelentette. Ezek előkészítése hatalmas energiát igényelt. Egy-egy tanórára volt, mikor öt órát készült „Laci bácsi", ahogyan a diákjai hívták. A cél a „lappan-

---

[2] Németh László: *Magam helyett*. Gályapadból laboratórium. Homályból homályba II.. Magvető és Szépirodalmi , Budapest, 1977, 266.

[3] Uo., 25.

[4] Grezsa Ferenc: *Németh László vásárhelyi korszaka*. Szépirodalmi, Budapest, 1977, 17.

[5] Németh László: *Vásárhelyi séták*. Kiadatlan tanulmányok. Magvető, Budapest, 1968, 96–113.

gó képesség kibontása" volt a „szenvedély óráról-órára történő csiholásával", és „kilátni egy új szellemi tájba". „A részleteket elég, ha tudja, hol találja meg a tanuló". Ugyanakkor a nagy, összevont tantárgyalkotásoknak nemcsak azt a hasznát látta, hogy erőt és időt takarított meg, hanem a hatás is mélyebb volt. „Egy hat órás tárgyban nem kétszer, de négyszer annyira kerítettem hatalmamba az osztályt, mint három órában". „Az ilyen oktatás nemcsak tudást ad, hanem ugyanakkor erkölcsöt, a történeti hely tudatosítása felelősségérzésre nevel, a hely imperativusát oltja be; a munka tapasztalati megismerése szakmai bezárkózás helyett munkás-megbecsülést, szolidaritást ébreszt az emberekkel."[6] A katedrán világműveltséget adó Tanár emellett a legszigorúbb „dolgozatjavító" volt a tantestületben. Minden dolgozathoz két-három soros megjegyzést fűzött.

Nagyon nagy tekintélye volt a tanárok között is. Ahogy a tanártárs Édesanyám mondta: „Méltóságot adott a pedagógiának, hogy ő is űzte a varázslatot". Az óráit rendszeresen látogatták a kollégák, de igazgatói engedéllyel egy-egy iskolán kívüli érdeklődő is. „Ámulva álltak a fal mellett", ahogy Mátyás Sándor emlékezett erre. Elég volt, hogy megemlítse, hogy a diákszínjátszásnak milyen jelentőséget tulajdonít a tanításban. Erre négy osztály „vetekedve mutatott be" görög tragédiát, magyar, angol és francia drámát. A *Cyrano* utolsó felvonását franciául is, születésnapi ajándékul adták „Laci bácsinak".

A tanár Németh László pedagógusi hitét az a szemlélet táplálta, hogy „kerülni minden beavatkozást az ifjú életébe, ne én, az anyag nevelje őket. Üljünk be együtt, tanár és osztály egymást tiszteletben tartva, az óra üvegharangja alá, s hasson az ismeret izgalma, illata: Vörösmarty »Előszava«, a periódusos rendszer megfejtése."[7] Apró, de lényeges adalék, a diákjait „magázta", egyedüliként a tanárok között.

A tanárban „felserkenő pedagógiai eroszt" Németh László az *Iskola Kakaskúton* című, utópia jellegű elbeszélésében mutatja be, amiben megjelenik az általam ismert magyar irodalom egyik legmeghatóbb, legfelemelőbb képe. Ez a háború után egy tanya tanteremmé alakított istállójában a falra rajzolt Magyarország térképe előtt az iskolásainak beszélő fiatal tanár, Sellye alakja: „Figyeltem az arcát, vet-e egy oldalpillantást felém, átszalad-e rajta a gondolatok forrására mutatva, az a csalafinta mosolygás, amelyet annyira pedagógusinak éreztem; de nem, nemcsak hogy nem árult el semmi ilyet, de azt a benyomást keltette, hogy nem is tud róla. Ő, mint egy költő, most csak a maga víziójáért küzdött, a titkos meleg források útjaiért, melyek végülis felfeszítik a befagyott század jégpáncéljait, s teljesen mindegy volt neki, hogy a részleteket, melyekkel ezt a látomást diákjai fejébe kényszeríti, honnét vette, még az is, hogy azok arányaikban szabatosak, történelmileg teljesen igazak-e, csak pedagógia hasznosságukat nézte, s hogy ezzel (mint ahogy tán már bennem is ez válogatta össze őket) valami döntőt mondhat el a magyar történelem apró körökben tovább vegetáló, a befagyást hősi szívek melegével föloldó jellegéről".[8]

A tanítványairól írott kép pontos és szívmelengető: „Milyennek ismertem én meg a vásárhelyi diákot? Hogy szorgalmas lett volna, azt nem lehet ráfogni; sőt, néha dolgozatírásnál, ámulatba ejtett a sok álmunka, csalafintaság, amellyel a megkívánt igazi erőfeszítést megkerülte. De erőgazdálkodásukban volt valami lírikusi; a fölhalmozott renyheség, ha valami belé-

---

[6] Németh László: *A pedagógus hite*, in Uő: *Sajkódi esték*. Magvető, Budapest, 1961, 8.

[7] Uo.

[8] Németh László: *Iskola Kakaskúton*, in Uő*: Negyven év*. *Horváthné meghal. Gyász*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1974, 501–502.

jük kapott, nagy tanuló lázakban robbant ki. Jellemet, amely szigorú nevelésen, korán szerzett elveken alapult, nem sokat találtam köztük, de annak az illojális pimaszságnak sem volt nyoma, amelyből pesti iskolákban már kaptam ízelítőt. Fényes szemükben, cigányos modorukban mosolygó paktum ült a közös munkakerülésre, de a szép dolgokban való részvételre is. Volt bennük (mint már leírtam) valami bennszülött báj, mely nemcsak lekenyerezett, de remeklésre is sarkallt. Azon kívül értelmesek is voltak. A lányok még inkább, mint a fiúk. S volt egy tulajdonságuk, amely az együtt haladást, néha az együtt száguldást lehetővé tette: erős szimat a műveltség dolgai iránt, mely, ha megfelelő táplálékot kapott, zúgolódás nélkül vitte őket a tananyagon messze túlra. A magyar történelemnél szívesebben hallgatták a mögé vázolt újkor- és művelődéstörténetet. Szokrátész védőbeszéde jobban érdekelte őket, mint a kötelező olvasmányok, s kilátó ablakon, amelyeket a tudomány történetként tanított vegytan és biológia nyitott, szívesen néztek ki a tanárukkal együtt. E tulajdonságok, amelyekben úgy hiszem, az egész vásárhelyi nép tulajdonságai öltöttek diáki formát… az idevetődő idegent, ha volt érzéke rá, úgy megejtette, hogy el sem tudott menni többet, vagy ha elment, mint a meleg iszapból kiemelt, egy életen át fázott utána."[9] Ezek 1961-ben írott gondolatok.

A napi hírek jelenleg a COVID-19 betegség rohamos terjedéséről szólnak az egész világon. Egyik fő kérdés, hogy az internetes távoktatást miként szervezik meg a különböző országok az általános iskoláktól az egyetemekig. Remélhetőleg ez csak átmeneti és rendkívüli állapot. Ebben a vészhelyzetben ez valóban megmenti az oktatás összeomlását, fenntart bizonyos ismeretátadási folytonosságot. Ugyanakkor tudni kell, hogy semmilyen, kizárólagosan technikai eszköz által közvetített oktatási forma hosszú távon sohasem pótolja vagy közelíti meg a „tanár-diák és osztályközösség" közvetlen kapcsolatának, örök pedagógiai egységének, a kölcsönös serkentésen alapuló összhatását. Ezt fontos hangsúlyozni egy olyan korban, melyben egyre terjed az egyéni szabadságot túlhangsúlyozó, a közösségi felelősséget és kultúrát gyengítő ideológiák divatja. Ebben a helyzetben a „tanári személyiségnek", és különösen az erkölcsi példaadásnak, mint Németh László-féle alapkritériumnak, már csak az említése is néha abszurdumnak, nosztalgiának vagy fekete humornak tűnik. Németh László tanári személyiségének kiemelkedően markáns egyéni színeiben egymást segítették a lenyűgöző írói, művelődéstörténeti[10] és „a minőséget nemzeti modellként" működtető[11] erkölcsi tulajdonságai. Aktív tanársága idején bőkezűen, a legmagasabb szinten mutatta magából ezeket. Apjához hasonlítva magát viszont nem tartotta „igazán jó tanárnak", mivel ezt a hívatást ő nem életre szólóan vállalta, hanem „kísérletként", egyszeri „kalandként" élte meg. Az „igazi jó tanárról", apjáról viszont ezt írta: „Legigazibb tanári erénye azonban mégis csak az ma a szememben, hogy nem akart mást, *csak* tanár lenni… Apámnak nem volt más komoly becsvágya, mint az, hogy jó órákat tartson… Szent az, aki megadja magát a jelennek. Nem a szenvedés neveli rá az örökös önmagát adásra, a kárpótlást nem váró ajándékozás enyhe mámora vezeti végig az életen."[12]

---

[9] Németh László: *Hódmezővásárhely*, in Uő: *Sajkódi esték*, i.m., 369–395.

[10] Imre László: *Nemzetépítő művelődéstörténet*. (Németh László hagyományszemlélete), in *Németh László a magyar művelődéstörténetben*. Szerkesztők: Balogh Csaba és Falusi Márton, Impresszum MMA MMKI, E-könyv, Budapest, 2020, 15–19.

[11] Görömbei András: *Modell értékű nemzeti minőség*. Németh László: Sorskérdések, in *Alföld* 1990/10, 64–72.

[12] Németh László: *A jó tanár*, in Uő: *Sajkódi esték*, i.m., 342–354.

A „tanári személyiség” kulcsszerepének vizsgálata a pedagógiatudományban jelenleg is intenzíven folyik mind igényesebb módszerekkel és megközelítésekből.[13] Szerencsére még ma is számtalan jó példát lehet találni országosan és világszerte (főleg a speciális kollégiumokban) a hatékony tanári munkára, különösen a kis közösséget formálni tudó nevelőknél. „A közösségformálás és a problémamegoldási képesség fejlesztése az osztályban a tanulók között,” talán ez válik a „tanári személyiség” felértékelődő elemévé ebben a korban, amikor mindennemű információszerzés lehetősége az internet és digitális technika révén egyre jobban közkinccsé válik. Az emberi, erkölcsi tulajdonságok fejlesztésében, a nevelésben, jellemformálásban az aktív közösségi élet súlya fog növekedni várhatóan. Ám sejthető, hogy ez a kor és a várható jövő nem kedvez az oktatás és erkölcsi nevelés „eroszát” együttesen megélő, markáns tanári személyiségek tömeges kialakulásának. Ugyanakkor minden, pedagógiával gyakorlatban foglalkozó személyben valamilyen szinten mindkettőnek működni kell. Az elemi iskolában érvényesül talán legerősebben egy jó tanító személyének a „varázsa”. Az általános iskolában már nagyobb súlyt kap a szakmai tudás átadása, jó személyiségminta, közösségformálás. A középiskola nagy feladata, hogy a műveltség hatása által a diák felismerhesse a saját személyisége sorsdöntő elemeit és a közösséghez tartozás jellemformáló örömét. A jó egyetemi oktató a szellemi „begyújtást,” elmélyülési vágyat és egy hivatás igényes vállalásához és műveléséhez szükséges módszereket adja át. A különböző szakmák oktatói és nevelői gyakorlatában ugyanezek az elvek működnek évszázados tradíciók és megújulási irányzatok ötvözetében. Talán két típusa elkülöníthető a tanári személyiségnek. Az egyik az, aki a tanulásra serkentést főként azzal éri el, „ahogyan tőle tanulni lehet”. Míg a másik az, „akinek a figyelméért, szeretetéért tanulni érdemes”. A kiválóaknál e két hatás együtt érvényesül.

Németh László tanári teljesítménye megismételhetetlen, kivételes csúcs a hazai pedagógia történetében. A magas szintű példában világosan nyilvánulnak meg az ismeretátadás, a tanulásra serkentés és az erkölcsi példaadás tanári személyiséget meghatározó alapelemei. Ő biztos volt az általa létrehozott, erős szellemi és emberi tanár-diák kapcsolat közvetlen erejében. (Az érettségi előtti utolsó órán minden tanítványnak egy pár soros „útravaló” verset adott). Kétségei voltak azonban ennek a hatásnak a tartósságáról. Mivel Édesanyám a „Drága jó nyolcadiknak” osztályfőnöke volt, hosszú évekig tudtam követni a „lányok” későbbi sorsát. Az iskolai hatás tartósságát illetően megdöbbentő felismerésre jutottam egyikük váratlan halálakor az irodalomórák és a megismert, megélt erkölcsi példák évtizedek múlva ható, sorsdöntő erejéről, az igazságkereső Szókratész kapcsán. „Megbuktam” – kezdte búcsúlevelét a Szókratész módján méregpohárhoz nyúló, magánéletében megcsalt egykori tanítvány, aki nem tudta tovább elviselni az életet a hosszan kettős életet élő, „az Ő Édenkertjét” meggyalázó, jellemtelen, képmutató férje mellett. A tanár és a tanított példa hatásának életre szóló, katartikus emléke itt nemcsak a saját magának kiosztott öngyilkos, „iskolai” érdemjegy volt, hanem a tragikus görög példa erkölcsi szintjének tisztasága, magassága és cselekvő méltósága is: „DE VAN ERRE VÁLASZOM!”

Debrecen, 2021. január 20.

---

[13] Bárdos Jenő: *A kreatív tanári személyiség*, in *Pedagógiai Szemle* XXXV. 1985/7–8 szám, 753–758.

SZILÁGYI ZSÓFIA

„Minden napló menekülés”

MÁRAI SÁNDOR: BÉBI VAGY AZ ELSŐ SZERELEM

Márai Sándor első, „valódi” regénye, a *Bébi vagy az első szerelem* 1928-ban jelent meg – az ezt megelőző időszak kötetei (köztük a Bécsben, 1924-ben kiadott regénye, *A mészáros*), inkább irodalomtörténeti érdekességet jelentenek.[1] A magyar olvasóközönség és az irodalmi közvélemény is a *Bébi…* miatt figyelt fel Máraira, aki a regény megjelenésének évében költözött vissza a feleségével Budapestre, első európai emigrációja után – 1920 és 1923 között Bécsben, 1923-tól pedig Párizsban élt. Magát a regényt is nagyobbrészt Párizsban írta még – ennek a ténynek az értelmezés szempontjából semmi jelentősége nincs, mindössze annyit jelez, hogy Márai és a *Bébi…* csaknem egyszerre érkeztek meg Budapestre. Azért érdemes mégis felidézni ezeket a körülményeket, mert a regény korabeli fogadtatása jól mutatja, hogy nemcsak az olvasók, de a kritikusok is egy szinte ismeretlen íróra figyeltek fel ekkor,[2] egészen másképp közelítettek tehát a regényhez, mint a mai Márai-olvasók, akik vagy a sikerregények felől jutnak el a *Bébi vagy az első szerelem*hez, vagy a naplófolyam olvasása után veszik kezükbe ezt a pályakezdő művet. A Márai-olvasásban megfigyelhető negyvenévnyi „szakadás” ennél a regénynél még hosszabb (vagy nagyobb), hiszen a 2002-ben a Helikonnál kiadott kötet hátoldalán ezt olvassuk (a kötet egy 1946-os regényt is tartalmaz, *A nővér*t): „Mindkét regény először jelenik meg *eredeti kiadása óta*.”[3]

---

[1] Györffy Miklós 2001-ben ezt írta a *Bébi vagy az első szerelem* előtti időszakról: „Márai pályakezdéséről még mindig keveset tudunk. Bár 1919 és 1928 között, külföldi évei alatt rengeteget írt, főleg újságcikkeket, magyarul és németül egyaránt, valamint verseket, színdarabot és prózát is, ezek az írások, már amennyire ismerősek egyáltalán, az újságíró lázas kíváncsiságának, az élet telhetetlen habzsolásának tematikus jelein túl nem sok írói eredetiséget árulnak el. Így később maga Márai sem vette fel művei közé *A mészáros* című első regényét, amely 1924-ben jelent meg Bécsben.” Györffy Miklós: *A Márai-regényszólam*, in *Jelenkor* 2001/3, 307.

[2] A Budapesti Szemle r. r.-rel jelölt szerzője írása elején egyszerre beszélt Márai ismeretlenségéről, és arról, hogy „kész regényíróként” indult, zárásképpen pedig azt jegyezte meg, reméli, hogy ez a tehetséges szerző nem fog eltűnni az irodalomból: „Különös, de örvendetes jelenség irodalmi életünkben, hogy annak sodra időnként, elég gyakran, fölvet az ismeretlenségből egy-egy ismeretlen írót, aki már első művében kész, kiforrott írói egyéniségként jelenik meg előttünk. Olvasva könyvét az az érzésünk, hogy egy biztató jövő záloga van kezünkben, vagy éppen még annál is több: egy tehetséges író első kísérlete.”; „Irodalmi életünk másik, de már nem örvendetes vonása, hogy azok a tehetséges írók, akiknek váratlan föltűnéséről cikkem élén szóltam, gyakran újra letűnnek s teljesen nyomuk vész. Reméljük, Márai Sándor nem tartozik közéjük.” Mindkettőt lásd: *Budapesti Szemle* 1929, 212. kötet, 614–616. szám, 475–477.

[3] Bár vannak a Márai-recepciónak meglepő darabjai, ilyen volt számomra Nagy Sz. Péter tanulmánya: Nagy Sz. 1981-ben, vagyis abban az időszakban, amikor Márairól az iskolákban szó sem esett, a könyvesboltokban nem voltak kaphatóak a könyvei, elemzést írt a szerző első pályaszakaszáról,

Amikor Györffy Miklós, még az újbóli megjelenés előtt, írt egy átfogó tanulmányt a Márai-regényszólamról, a *Bébi vagy az első szerelmet* úgy emlegette, mint olyan regényt, amely szinte „tüntet azzal, hogy merőben fikció”.[4] Györffy, persze, a későbbi, vallomásos szerző munkáihoz képest érzi ezt szokatlannak, még akkor is, ha a napló mint forma már ebben a regényben megjelenik – akkoriban azért volt lényeges megállapítani, hogy ez a regény semmilyen módon nem mutatkozik önéletrajzinak, mivel Márai Magyarországra először a naplóival tért vissza. A naplóin keresztül pedig a sorsa, a személyisége, a tragikus életpályája[5] kezdte el foglalkoztatni azoknak a generációknak a tagjait is, amelyeknek az irodalmi tudatából évtizedekre sikeresen kitörölték Márait: első közelítésben valóban úgy tűnik, hogy mindehhez a *Bébi vagy az első szerelem*nek szinte semmi köze nincs.[6]

De talán mégsem ennyire egyszerű az, hogy a *Bébi…* semmilyen kapcsolatban sincs azzal, ami szerzőjét az 1920-as években körülvette (miként Györffy Miklós írja), ahogy azt sem állítanám, hogy nem olvasható ki belőle valamiképpen a későbbi Márai. Bár valóban mondhatjuk azt is, hogy Márai egyszerűen vett egy akkoriban népszerű hőst, és megírta (érzékelhetően a freudizmus erős hatása alatt) az 54 éves, kisvárosi, magányos tanár naplóját. Egy olyan naplót, amelyet a középiskolai latintanár eseménytelen élete fordulópontján kezd el vezetni, feljegyzéseit egészen a fenyegető tragikus végig folytatva: a hőst a végső összeomlás előtt, a feszült várakozás helyzetében látjuk utoljára. Nem volt váratlan sem a hősválasztás, sem a helyszín: jó néhány kisvárosi tanár felbukkant az 1920-as évek regényeiben, ha csak a Márai számára annyira fontos, a Nyugat első nemzedékét alkotó írók művei közt nézünk szét. Móricz *Légy jó mindhalálig*-ja 1920-as, Babitstól 1921-ben jelent meg a *Tímár Virgil fia*, 1925-ben kerülhetett az olvasók kezébe kötetként Kosztolányi *Aranysárkány*a, a Pesti Naplóban folytatásokban már 1925-ben olvasható volt az *Orbán lelke* Juhász Gyulától (kötetben ez a kisregény csak 1929-ben jelent meg). Persze azt nem merném kijelenteni, hogy a húszas éveket jórészt Magyarországtól távol töltő Márai az összes, tanárokat szerepeltető magyar regényt olvasta volna – de azt sem hiszem, hogy ne tűnt volna fel neki, mennyire gyakori

---

többek között a *Bébi vagy az első szerelmet* is emlegetve. Lásd: Nagy Sz. Péter: *Márai Sándor regényei 1924 és 1943 között*, in *Új Írás* 1981/2, 71–77.

[4] „A fiatal Máraira nézve igazán nem tűnik üresnek az az elcsépelt megállapítás, hogy miközben élt, olvasott és írt, önmagát kereste – és sokáig nem találta. // Jól mutatja ezt még első «igazi» regénye is, az 1928-ban már itthon megjelent *Bébi vagy az első szerelem*, amely bár mesterségbeli szempontból akár bravúros regénynek is mondható, keveset árul el írójáról és mindarról, ami zaklatott korában körülvette. A későbbi vallomásos írótól – de akár pályakezdő írótól is – szokatlan módon szinte tüntet azzal, hogy merőben fikció, bár a naplóforma már a majdani Máraira vall.” Györffy Miklós, i. m., 307.

[5] „Így a kilencvenes években Márai érthetően főleg naplóival, személyes vallomásaival, egy tragikus életpálya és egy szuverén személyiség megragadó szellemi tanúságaival vált példaértékű és népszerű szerzővé.” Györffy Miklós, i. m., 306.

[6] Bár Sipos Balázsnak igaza van abban, hogy a Márai naplóival foglalkozók kevés figyelmet fordítanak arra, hogy már a *Bébi…* is naplóformában íródott, az nem teljesen jogos megállapítás, hogy ennek a naplóregénynek és a naplófolyamnak a kapcsolata egyáltalán ne kerülne elő a recepcióban: igaz, Györffy Miklós nem elemzi ezt a kapcsolatot, hiszen ő a „Márai-regényszólamra” kíváncsi, csak jelzi, hogy ez a regény is napló. Lásd: Sipos Balázs: *„Az igazi történelmi élmény”. A naplóíró Márai Sándor és az 1945–1948-as évek ábrázolásai*, in *Múltunk* 2017/1, 165.

helyszín lett az iskola a korszak irodalmában.[7] A legerősebben Kosztolányi *Aranysárkány*ához kapcsolható a Márai-regény, ahogy ezt Györffy Miklós is megállapítja: „Témaválasztásában valószínűleg hatással volt rá Kosztolányi *Aranysárkány*a, amely három évvel előbb jelent meg, és szintén egy öregedő tanár és ifjú tanítványai érzelmi-lelki konfliktusáról szól."[8]

Az *Aranysárkány* (bár Márai olvasatának egyébként semmilyen nyomára nem bukkantam, a kritikai kiadás sem tünteti fel a regény alaposan feldolgozott recepciótörténetében, hogy akár az első megjelenéskor, akár később bármilyen módon reflektált volna Kosztolányi regényére) valóban olyan erősen ott áll a *Bébi…* mögött, mintha Márai egy regényolvasatot a saját művében rejtett volna el. Vagy mintha azt akarta volna megmutatni, milyen lenne egy, hogy ilyen szakszerűtlenül mondjam, nagyobb fokozatra kapcsolt *Aranysárkány*. Bár már többen felvetették a Márai-recepcióban a kapcsolatot Kosztolányi és Márai tanárregénye között, Szegedy-Maszák Mihály és Lőrinczy Huba a különbségeket markánsabbaknak érezte a hasonlóságoknál: „Rónay László könyvei Franz Werfel egyes – meg nem nevezett – műveivel, valamint Kosztolányi *Aranysárkány*ával vélik szorosabb kapcsolatba vonhatni Márai regényét, mi több: a szerző még Gáspár eszelőssége s el nem követett tette és *Édes Anna* tudatállapota és gyilkosága közt is lát néminemű hasonlóságot. Szegedy-Maszák Mihály monográfiája nem megy ily messzire. Ő csupán az *Aranysárkány*t hozza szóba, inkább elhatárolván, mint közelítvén egymáshoz Márai és Kosztolányi regényét. Kosztolányi tanárregénye és Gáspár naplója mind epikai fikcióját, mind fabuláját, mind konfliktusait (etc.) tekintve merőben más, a bizonyos motívumokban csakugyan felötlő hasonlatosság pedig inkább véletlenszerű. (Ott is, itt is tettleg bántalmazzák a főhőst, ott is, itt is szerephez jut egy-egy fénykép: Novák Antal leányáé az *Aranysárkány* 11. fejezetében, illetőleg Cserey Margité.)"[9]

Nem is az a lényeges itt, hogy Márai valóban az *Aranysárkány* olvasási tapasztalatából kiindulva írta-e meg a *Bébi…*-t, mégis nehezen tudnék véletlenszerűséget feltételezni. Mindkét középkorú, magányos hős személyes és tanári válságba kerül, igaz, a *Bébi…* ugyancsak kisvárosban élő tanár-főhőse idősebb, mint Novák Antal – épp tíz évvel. És sokkal magányosabb is – a sárszegi tanárnak volt felesége (már megözvegyült, és amíg házasságban éltek, a nő, legalábbis egyes pletykák szerint, megcsalta őt), és van egy lánya is, Hilda. Ezzel szemben (keresztnévvel) Gáspár, vagy (gúnynevén) Rozmár – akit, mivel sosem tudjuk meg a vezetéknevét, egy elemzésben is csak bizalmaskodva vagy gúnyolódva tudunk emlegetni – mindig egyedül élt, egy ideje öreg házvezetőnőjével együtt. Márai hőse nővel csak úgy tudott kapcsolatot létesíteni, ha időnként ellátogatott a bordélyházba: mivel fogalma sincs, hogyan kell a

---

[7] Érdekes, hogy az egyik korabeli kritika Márait „tanulóként" állítja be, Karinthy *Tanár úr kérem*-jét hozva párhuzamként: első olvasásra nem több ez hatásos indításnál, kifejtetetlen is marad, miért hasonlítható a Korunk kritikusa szerint Márai a magyar irodalom máig talán leghíresebb „jó tanulójához", Steinmannhoz. Mégis elgondolkodtató, hogy ennek a poénnak köszönhetően Márai, akit írásmódja, világlátása miatt a „követő", a klasszikus modernséget folytató írók közé sorolunk, egy alázatos stréberhez válik hasonlatossá: „Vegyünk egy kúpot, – mondja a tanár Karinthy halhatatlan *Tanár úr kérem* kötetében. S a legjobb tanuló, Steinmann, ismétli: // – Egy kúpot, – mondja. «De már ezt is úgy tudja mondani, ez a Steinmann, annyi megértéssel, olyan okosan: csak ő tudja mennyire kúp az, amit veszünk» // – Vegyünk egy tanárt – mondja Márai Sándor, a gondolkodó. És Márai Sándor, az író készségesen ismétli: – Egy tanárt. – mondja." Pap József, in *Korunk* 1929/1, 70.

[8] Györffy, i. m., 307.

[9] Lőrinczy Huba, *Egy vakond naplója*, https://pim.hu/hu/marai-sandor/egy-vakond-naploja; a tanulmány eredetileg a Műhely folyóirat 1999/4-es számában jelent meg.

nőkkel már csak beszélni is, különösen nehéz és kellemetlen lesz számára, hogy egy reformkísérletnek köszönhetően hat lány érkezik meg az osztályába. Márai hőse egy különös szerelmi háromszögbe kerül bele: ugyanabba az osztályába járó, 17 éves lányba szeret bele, mint az egyik tanítványa, a lány osztálytársa, Madár. A Novák körüli „háromszög", ha mondhatom így, szelídebb: nem a tanár szerelmét, hanem a lányát csábítja el az osztályába járó Csajkás Tibor. Van egy jelenet, este, Novákék kertjében, amikor tanár és diák kettőse hirtelen átalakul két férfi szembenállásává: ehhez nagyon hasonló, ám sokkal rémisztőbb az a jelenet a Márai-regény végén, amikor a tanár magához rendeli a lakására a gimnazista Madárt, majd a fiú az egyre különösebbé váló beszélgetés során megérzi, hogy itt már nem a tanár kérdezgeti őt egy tanítványáról, hanem egy féltékeny férfi faggatja arról a nőről, akibe ő is szerelmes. Mivel az egész regény a tanár naplója, ezért Márainak igen finom módon kell jeleznie, hogy itt a fiú is rájött, a tanár kiesett a szerepéből: „Emlékszem, hogy mikor a beszélgetésben idáig jutottunk, már huzamosabb ideje egyszer sem mondta nekem, hogy »Tanár úr«."[10]

De az a jelenet is visszautalhat az *Aranysárkány*ra, ahogy erre Lőrinczy Huba is felhívta a figyelmet, amikor egy órán Márai tanárhőse meglátja Madárnál a szeretett lány, Bébi fotóját, majd erőszakkal elveszi tőle – ennek is a „finomabb" változatát találjuk meg Kosztolányinál, ott Novák Antal azt veszi észre félszemmel, hogy a lánya, Hilda fotója ott van az egyik fiú, Huszár Bandi természettankönyvének címlapján. Ekkor éppen Liszner Vilit felelteti, és a feleltetés ezen a ponton kezd eldurvulni, Novák itt lesz ideges, kezdi Vilit sértegetni, alázni, mintha ő lenne a Hildára vadászó, ostoba kamaszok szimbolikus összessége egyben. (De hol van ez a jelenet ahhoz képest, amikor a Márai-regény végén a tanár a lakásába bezárkózva, egy baltával a kezében várja vissza Madárt…) Márainál a fénykép miatt kezdődik a dulakodás a tanár és Madár között – és miként Madár életét tönkreteszi Rozmár, hiszen az érettségi előtt kicsapják a gimnáziumból a fiút, Liszner Vili is úgy véli, az élete megtört amiatt, hogy nem érettségizhetett le az osztálytársaival (bár a regényből kiderül, hogy később, magánúton, mégis le tudta tenni a vizsgát). Nováknál még csak testileg lesz erősebb bukott diákja, Liszner Vili, Márai tanárhősét már szellemi értelemben is legyőzi Madár, amikor egy latinórán kijavítja egy nyelvbotlását. Madár további sorsáról nem tudunk meg semmit, hiszen csak arról értesülünk, amiről Rozmár is, de az utolsó hír, amit a naplóíró közvetít nekünk a fiúról, annyi, hogy őrjöngve, pisztollyal a kezében keresi a tanárt a kisvárosban. Mindkét regény középpontjában érettségi előtt álló diákok állnak (az *Aranysárkány*ban látjuk magát az érettségit is), hogy még erősebb legyen az érettség és az éretlenség közti feszültség: a társadalom által még éretlennek minősített diákok testileg már érettek, sőt, a testi szerelmet is gyakorolják már, miközben a tanáraiknak, legalábbis a két főhősnek, szinte már nincs is szexuális életük. Hogy aztán a két tanár végső sorsa mennyire ismétli meg egymást, értelmezés kérdése: Novák Antal élete az öngyilkossággal valóban véget ér, „Rozmár" viszont nem hal meg a regény végén (hőse halálát egy naplóregénybe csak úgy tudta volna Márai beemelni, ha még a „hős halála után megtalált napló" toposzával is eljátszik), valójában mégis vége van az életének, ahogy ezt a regény elő is készíti gondosan. Már a naplója elején megsejti a tanár, hogy az élete abban az életkorban fog lezárulni, mint az apjáé: „Most gyakran eszembe jut az édesapám. Naponta többször. S gyakran visszatér az a mozdulata, ahogy megtömte a pipáját. Én is pontosan úgy tömöm, hüvelykujjal. Ez volt szegénynek egyetlen szenvedélye, amire tellett, a pi-

[10] Márai Sándor, *Bébi vagy az első szerelem*, in M. S.: *Bébi vagy az első szerelem – A nővér*, Helikon, Budapest, 2002, 230.

pázás. S néha kapott régi újságokat a fűszerestől. Az apám sokkal szegényebb volt, mint én. Talán azért gondolok annyit rá, mert ötvennégy éves volt, amikor meghalt. Én az ő korában vagyok most. Lehet, hogy ez az én időm."[11]

Annyira erős a kapcsolat az *Aranysárkány* és a *Bébi…* között, mintha Márai valóban „jó tanítványként" működött volna[12] – legradikálisabban a formát gondolta újra, hiszen sem Móricznál, sem Kosztolányinál, sem Babitsnál, sem Juhász Gyulánál nem találkozunk azzal a megoldással, hogy egy tanár naplóját kapnánk, ráadásul úgy, hogy kizárólag az ő szólamát halljuk, még akkor is, ha a naplóíró időnként beszúr párbeszédeket is, amelyekről el kell hinnünk, hogy emlékezetből fel tudja őket idézni. A legtöbb bírálat éppen a napló stílusa, hitelessége miatt érte Márait – a Nyugatban Komlós Aladár írt a regényről (nyilván nem véletlenül kérték fel erre a feladatra a tanárként is dolgozó Komlóst), és ő azt jegyezte meg, hogy a virtuóz író egyszerűen „legyőzte" a szavakkal küszködő, nem különösebben művelt, a szétesés felé haladó hősét: „olyan okos, mély és érdekes megfigyelései vannak, ezeket olyan pompás nyelvkészséggel jegyzi le olyan friss jelzőket, olyan váratlan s az eredetiségig pontos szóösszetételeket talál, hogy gyakran az a benyomásunk: a tanár helyett egy igen tehetséges, fiatal modern írót hallgatunk. Igaz, hogy elhanyagolt műveltségű tanár naplója, – ha az író némi hűséggel igyekeznék követni annak elképzelhető stílusát – nem nyújtana lehetőséget mindannak a sokféle, gyakran szubtilis hangulatnak a kifejezésére, amelyet Márai a hősével feljegyeztet. De egy ilyen bizonyára küzködő stilusú, szükszavú naplónak annál nagyobb volna az elhihető- és feszítőereje. Márai a naplóformát annak nehézségei nélkül vállalta s mivel nem csikarta ki az előnyeit, kára származott belőle. E virtuóz író számára a virtuózitás rabság. Mintha be volna zárva az írói kifejezésmódba s nem tudna kibujni belőle. Nem tud dadogni, mint ahogy a római költő az anekdota szerint nem volt képes prózában beszélni."[13]

Márai maga ekkoriban még nem vezetett naplót – amikor pedig 1943-ban belevágott a végül egészen haláláig, 1989-ig vezetett naplófolyamba, több értelemben is menekülésbe fogott. Egyfelől saját írói tevékenységétől menekült – bár írt regényeket 1943 után is, mégis egyetértenek a Márai-kutatók abban, hogy a sikerregényírói korszakától csömörlött meg, amikor a megszólalás új lehetőségeként a naplóra talált rá. Másfelől a második világháború

---

[11] Márai, *Bébi…*, i. m. 57.

[12] Persze ha a *Bébi…*-t a tanárregények kontextusában olvassuk, akkor sokkal kisebb hangsúlyt kap a regény első, még Virágfüreden játszódó része, és az ott megismert, Rozmárt addigi életéből kibillentő alkalmi ismerős, Timár Ágoston. De Komlós Aladárral értek abban egyet, hogy a regény második fele sokkal jobban sikerült, mint az első, tehát feltehetőleg nemcsak a többi tanárregény miatt kapott nálam is sokkal nagyobb hangsúlyt a regény iskolában játszódó, második fele: „A »Bébi« tárgya: egy öregedő, magányos ember összeroppanása. Egy vidéki tanár, hosszú és céltalan munkában elfáradt agglegény találkozik egy szerencsétlen különös férfival, aki azonnal megérzi rajta társát az »abszolut magányosság«-ban s furcsa tolakodó közeledésével és nyilatkozataival lelke mélyéig felkavarja és egyúttal magára eszmélteti a zárkózott professzort. Van a sötétben egy hosszú és intim beszélgetésük, amely után csókkal válnak el. Eddig tart körülbelül az első rész, amelyet a regény kevésbé sikerült szakaszának tartok. […] A regény ott kezd a sodrába ragadni, – s ettől kezdve el sem enged többé –, mikor a tanár visszatér az iskolába és sorsa most már meggyorsult sebességgel kezd beteljesedni. A regénynek ez a – nagyobbik – része az, amelyről Márainak igazi víziója lehetett." Komlós Aladár: *Bébi, avagy az első szerelem* [sic], in *Nyugat* 1928/22, 695–696. Ahogy itt is látható, Márai címadása nem volt a legszerencsésebb: azóta is emlegetik vagy-gyal, illetve avagy-gyal a címben, hol kitéve a vesszőt a *Bébi* után, hol nem.

[13] Komlós Aladár: *Bébi, avagy az első szerelem*, i. m., 695.

késztette arra, hogy egyfajta belső emigrációba vonuljon, amelyet pár év múlva a tényleges emigráció követett. Hogy mennyire tudatos lehetett a naplóra találás, arra abból is következtethetünk, hogy már 1935-ben, Nyugat-beli recenziójában Jules Renard naplójáról leírt egy olyan kulcsmondatot, amelyet mind a *Bébi…* tanárhősére, mind a későbbi naplóíró Máraira rá lehetne érteni: „Minden napló menekülés."[14] Menekül ez az 54 éves tanárhős már a regény legelején is: elutazik „Virágfüredre", ahol 28 éve járt utoljára (először azt állítja, hogy 28 éve el sem hagyta Z.-t, a kisvárost, ahol él és dolgozik, aztán pontosít, hogy egyszer kirándult Lőcsére, de azt is nagyon megbánta), és belemerül a naplóírásba. Bár nem először vezet naplót, 28 éve is belekezdett már a feljegyzések rögzítésébe, abból a régiből mi, olvasók, semmit sem kapunk, csak ő olvassa újra az egykori feljegyzéseit, és minősíti őket, például így: „Mosolyognom kell az önbizalmon és a könnyűségen, amivel huszonnyolc esztendő előtt ebbe a füzetbe róttam gondolataimat; sebesen és *skrupulusok* nélkül, mint akinek ez a kenyere."[15] Ennek a 28 évnek különös jelentőséget ad, bár lehet, persze, ezt is véletlennek minősíteni, hogy Márai maga épp 28 éves volt a regény megjelenésekor – mintha az a szerző, akiről Szegedy-Maszák Mihály joggal írta, hogy a „legönéletrajzibb" a magyar irodalomban, ebbe a hangsúlyozottan fikciós regénybe sokféleképpen, talán azt is mondhatnám, játékosan írta volna bele önmagát. Szó sincs közvetlen önéletrajziságról, természetesen, sőt, még arról sincs, hogy Márai maga belekóstolt volna a tanári munkába (miként Babits, Juhász Gyula vagy Komlós Aladár, aki ugyancsak írt egy tanárregényt, már a harmincas években, ez volt a *Néró és a VII A*), vagy tanárgyerek lett volna, miként Kosztolányi. Hogy sok tanárral találkozott diákként Márai, az tagadhatatlan – ahogy az *Egy polgár vallomásai*ban felteszi a kérdést: „Hosszú és változatos diákpályámon talán száz tanár keze alatt nevelődtem a különféle iskolákban; de akadt-e köztük, aki igazi nevelő volt, aki formát tudott vagy akart adni hajlamaimnak, s akiről erős, emberi emlékem maradt?"[16]

Ez a diákpálya valóban változatos volt, bár (ha az egyetemet nem számítjuk) nem hosszabb az átlagosnál, hanem rövidebb: Márai kezdetben, polgári család gyermekeként, otthoni nevelést kapott, kilencéves koráig házitanító járt hozzá, ezt követően került a jezsuita rend alapította, Jászóvári Premontrei Kanonok Kassai Főgimnáziumába. Miután 14 évesen elszökött a családjától (erről a szökésről és következményeiről, a családhoz soha vissza nem találásról írt az *Egy polgár vallomásai*ban is), szülei úgy döntöttek, intézetbe kell kerülnie, ekkortól Budán, a Budapesti Királyi Egyetemi Katolikus Gimnáziumban tanult. Egy év múlva azonban már újra Kassán járt gimnáziumba. 16 évesen beküldte a novelláját egy pályázatra, családja és tanárai akaratával szembeszegülve – műve meg is jelent a Pesti Hírlapban, Salamon Ákos álnéven. A pályázatra jelentkezése miatt is kellett az érettségi előtt újra iskolát váltania: így már 16 évesen megélte, hogy az iskola és az írói tevékenység nem egyeztethető össze. Állítólag egyik tanárának ezt mondta búcsúzóul, „fognak maguk még rólam tanítani a magyar irodalomban". Végül az Eperjesi Katolikus Főgimnáziumban érettségizett le, „hadiérettségivel", még 18 éves kora előtt, 1917-ben.[17] Volt tehát iskolai élménye bőven: de ahogy Fried

---

[14] Márai Sándor: *Jules Renard naplója*, in *Nugat* 1935/12.

[15] Márai Sándor: *Bébi…*, i. m., 9.

[16] Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai I–II.,* Helikon, Budapest, 2003, 135.

[17] Márai iskolaévei kapcsán maradnék ennél a történetnél, amelyet több forrásból igyekeztem összerakni – bár tisztában vagyok vele, hogy az író életrajzának számos fejezetéről egymásnak ellentmondó tényeket is találunk, ráadásul az életrajzi tények és azok Márai műveiben megjelenő változa-

István Márai regénytöredékéről szóló tanulmányában meggyőzően kifejti, mintha épp az élmény közelisége miatt nem tudta volna befejezni az 1922-ben elkezdett „intézeti regényét", bármennyire foglalkoztatta is az iskola témája: „Az iskola Márainak is nagy témája. Első, vállalt regénye, a *Bébi, vagy az első szerelem* éppen úgy idevezet, mint a *Zendülők*, majd a már említett *Egy polgár vallomásai* és *A gyertyák csonkig égnek*. Az azonban egyáltalán nem ismert: Márai már 1922-ben megkísérelte, hogy számot vessen intézeti éveivel. *Föld* címen (*Részlet egy készülő regényből*, így az alcímként feltüntetett jegyzet) a pozsonyi Tűz című folyóirat 1922. 1–3. számának 115–118. lapján két epizódot is olvashatunk a regényből. Úgy vélem, nem készült el végül a mű, túl közeli volt az élmény, túl személyes és áttétel nélküli az előadásmód, túlságosan fogva tartotta Márait ekkor még a líra, bár prózaverseket és lírizáló novellákat is ír; […]."[18]

A húszas éveknek tehát gyakori hőse volt a tanár, Márainak pedig lehettek bőven iskolai élményei (mint mindenkinek, tehetném hozzá) – de a már emlegetett Komlós Aladár például, aki 1935-ben újra írt Márairól a Nyugatban, úgy vélte, nem is a főhős tanár-mivolta volt érdekes a szerző számára a *Bébi…* megírásakor, hanem a mély magányossága.[19] Ezt a magányt azonban felerősíti az, hogy a főhős éppen tanár: Rozmár úgy van egyedül, hogy valójában mindig emberek veszik körül, emberek között van az osztályteremben, a tanári szobában, a kaszinóban, az esti mulatozás közben, az utcán. De végtelenül egyedül van mégis: attól szenved, hogy beszélgetni valójában senkivel sem tud, sőt, saját mondatai sincsenek, a naplója egy pontján rögzíti, hogy rájött, voltaképpen meghatározott számú mondatot használ, és azokat ismételgeti folyton, ahogy tanítania is évről évre ugyanazt kell. A diákoknak új az, ami neki már unalmas és ismétlődő: ezért is állapítja meg, hogy minél régebben tanít, annál kevesebbet tud bármiről is. A naplóírással az üres tanári mondatoktól, az egész tanári létformától menekülne el, keresve a megszólalás új lehetőségét, egyben szembenézve saját, egyre elviselhetetlenebbnek érzett életével – az más kérdés, hogy Komlós Aladárnak igaza van abban, Márai csak helyenként tudja megmutatni, milyen egy rosszul megírt, akadozva születő napló, inkább csak leíratja a hősével, hogy ő most dadogó, tétova, de többnyire sokkal szebben formált mondatokban ír erről a hős, mint amilyeneket egy ilyen alaktól várhatnánk. És a tanár, aki rögzíti a pályára lépésekor dédelgetett tervei szertefoszlását, azt, hogy hiába képzelte másképp, soha nem végzett tudományos tevékenységet, soha nem írt meg semmilyen filológiai munkát, valójában íróvá válik: a naplója feltehetően megmarad az élete és tanári pályája vége után is, így mutatva fel a másképp elmondhatatlan, átadhatatlan tragikus sorsot. Mintha

---

tai is sokszor jelentősen eltérnek egymástól. Ahogy Szegedy-Maszák Mihály írja: „Az iskolaévekről egymásnak ellentmondóan tudósít az író unokaöccse, monográfusa és maga Márai. Jáky János ügyvéd visszaemlékezése szerint nagybátyja előbb az állami főreálba, majd a kassai, végül pedig a gödöllői premontreiekhez járt. Rónay László úgy tudja, Márai 1916 októberében az eperjesi kollégiumba került. Az *Egy polgár vallomásai*ban viszont arról olvashatunk, hogy Márai tizennegyedik életévében megszökött a családi körből. Apja, kit közben megválasztottak az ügyvédi kamara elnökének, végül is úgy döntött, hogy Pestre küldi fiát." Szegedy-Maszák Mihály: *Márai Sándor*, Akadémiai, Budapest, 1991, 7.

[18] Fried István: *Márai intézeti regénytöredéke*, in *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* XXVI., Szeged, 1994, 124.

[19] Vö. a következővel: Márai regényeinek „mindig lírai magva van", és a „Bébi agglegény tanárában nyilván a magány problémája izgatta (s bámulatos, mennyit tud erről mondani)" Komlós Aladár: *Márai*, in *Nyugat* 1935/1

az történne meg ezzel a hőssel, amit aztán Márai, hét évvel később, Jules Renard naplója kapcsán megírt – voltaképpen Rozmárnak is a napló lett a főműve, ez a tragédiába torkolló sorsról adott tanúságtétel: „S egy napon észreveszi, hogy regényei és színdarabjai mellett ez a félelmes szörnyeteg, ez a »mellékes« napló ijesztően nő keze alatt; igen, talán ez a »mű«, ez a zagyva fölösleggel megrakott hombár, ez a napló, melyet csak úgy »mellékesen« vet papirra, talán ez az igazi feladat – s minden más, amit kétségbeesett műgonddal alkotott, elvész az időben; de ez a melléktermék megmarad. »Talán mégis ez a napló életem legkülönb alkotása!« – írja megrendülten a följegyzések egyik utolsó szakaszában. Különös írói tragikum! Egy író mindent belead műveibe, melyek elkallódnak, áthullanak az idő szitáján; s amúgy félkézzel, mellékesen alkot valamit, ami formátlan, nyers, igen, a szó bonyolult értelmében művészietlen; s egy napon észre kell vennie, hogy ez a felemás szörnyeteg életének igazi, egyetlen műalkotása!”[20]

Sajátos párhuzamot lehet tehát felfedezni a naplóba menekülő Rozmár, és a másfél évtizeddel később ugyancsak a naplójába menekülő Márai között – de még erősebbek azok a párhuzamok, amelyeket akkor fedezhetünk fel, ha a még gimnazista íróról megszerezhető ismereteinket összevetjük a tanár vetélytársának, Madárnak az alakjával. Ahogy erre felhívja a figyelmet Lőrinczy Huba is: „a kiváló latinista, a Nyugatot és Babits kötetét olvasó, az önképzőkörben meg »vad poémákat« – »Rímtelen verseket, szabad sorokban« – bemutató Madár afféle – erősen torzított alakmás is, hiszen a szerző úgyszintén »Jó latinista volt«, a Nyugatot s a »nyugatos«-okat olvasgatta, s rendszeresen verselt maga is.”[21]

Madárt az irodalmi tevékenysége miatt nem éri retorzió (miként, feltehetőleg, annak idején Márait), még elismerést is kap azért, hogy ő az „intézet költője”: az aradi vértanúk ünnepén rábízzák az ifjúsági gyászbeszédet. Osztályfőnöke azonban idegenkedik attól, amit a fiú csinál, Rozmár azt sem tudja, mi is az a Nyugat, amit a fiú asztalán meglátott, a befőttek mellett. De hiába az ellentét köztük, valójában az egykor szegény tanár és a szegénységből ugyancsak a tanulással kitörni vágyó diák sorsa ismétli egymást.[22] A két hős szembenállását gyengíti az is, hogy nem nagyon érti a modern költészetet Madár maga sem, még ha lelkesen olvassa is, ahogy ez a Bébinek írt leveléből kiderül – mindenesetre félrevezeti szegény lányt, mivel Babitsnak a *Mozgófénykép* című verse, amelyre feltehetőleg céloz, nem a *Herceg, hátha megjön a tél is* című kötetben van, hanem az eggyel korábbiban, a legelsőben, a *Levelek Iris koszorújából* címűben: „A hentes disznót ölt, a disznót az ablakom előtt pörkölték az udvaron,

---

[20] Márai: *Jules Renard naplója*, i. m.

[21] Lőrinczy, i. m. Lásd még: „A magyartanár ma különben panaszkodott Madárra, hogy vad poémákat olvasott fel az önképzőkörben. Rímtelen verseket, szabad sorokban. Elkértem az egyik verset, nem értettem semmit belőle. »A gondolat temetése« volt a címe. Miért temeti egy ilyen fiatal fiú a gondolatait? Zagyvaság. // Mikor én diák voltam, a poéták többnyire csak hazafias és szerelmes verseket írtak.” „Az asztalon két befőttesüveg állott. S egy kötet folyóirat. »Nyugat«. Nem ismerem. Biztosan azok küldték neki, akik a befőttet.” Márai: *Bébi*…, i. m., 139., illetve 135.

[22] „A mű értelmezése közben semmiképp sem feledhetjük, hogy ez a fiú alantas származásával, félárva voltával, nagy szegénységével, előnytelen külsejével, pattanásos arcával, kellemetlen hangjával, különös – hol alázatos, hol meg fennhéjázó – viselkedésével, elnyűtt öltözékével s végtére kisikló sorsával nyilvánvaló megfelelője – más szinten, más viszonyrendszerben – Timár Ágostonnak, a »titkárnak«, mi több: egynémely vonatkozásokban tanárának, Gáspárnak is. Noha akad más alakpárhuzam is a regényben, kétségtelen: a Timár-Madár analógia a legművészibb, a legsugallatosabb.” Lőrinczy, i. m.

olyan büdös volt egész este meg kellett fulladni. Mit csináljak, hogy kibékülj? Holnap elviszem neked a Babitsot, ha akarod, leteszem nálatok, ha nem leszel otthon. Tegnap este olvastam a »Herceg, hátha megjön a tél is!« Ezt nem értem egészen, hogy őszinte legyek, mit akar a herceggel és a téllel, de nagyon szép. Van benne egy vers Amerikáról is. Bébi. Ha olvasod a levelem, nézz ide. Fogadjunk, ide fogsz nézni. Ha nem békülsz ki, itt hagyok mindent, és elmegyek én is Amerikába."[23]

Persze feltehetőleg Márai keverte össze a két kötetet, nem gimnazista hőse, de nem is ez a fontos most: sokkal inkább az, hogy ennek a fiú által egy órán megírt, majd Rozmár által megszerzett és a naplójába bemásolt levélnek köszönhetően megjelenik a regényben a huszadik század első felének annyira gyakori érzete, az elvágyódás. Vágyódtak a hősök és hősnők faluról nagyvárosba, unalomból a művészetbe, házasságból izzó szerelembe, anyaságból a függetlenségbe, öregségből a fiatalkorba: ez a kamasz fiú pedig voltaképpen nem is Amerikába vágyik, hanem egy (néma)filmbe. Ha elolvassuk Babits híres versét, ott az apától elszökő szerelmes fiatalokat látunk (miként Kosztolányi *Aranysárkány*ában), és ez a hármas is összevethető akár Rozmár, Madár és Bébi hármasával: a tanár hiába vágyna a szerelmes férfi szerepére, valójában, a két fiatal osztályfőnökeként, sokkal inkább az apaszerep juthatna csak neki, az apáé, aki elől menekülnek a fiatalok. A zárt, unalmas, gyalogosan bejárható Z. helyett a Babits-versben, egy szöveggé fordított némafilmben rohanás van, sebesség és „ótomobil": a vég azonban ott is tragikus, bár nagyívűen, vonzóan az, a szerelmesek belehajtanak a tóba, és ott fulladnak vízbe. Ezzel szemben a másmilyen életről ábrándozó Madár, aki egy hentesnél lakik albérlőként, a disznópörkölés szagától fuldoklik – mennyivel kisszerűbb szenvedés ez, mint amilyenben az „ámerikaiaknak" részük van. Z.-ben a légkör egyaránt fullasztó diáknak és tanárnak, legyen a pályája kezdetén vagy a végén. Ahogy Rozmár egyre nyomasztóbbnak érzi az életét, és egyre inkább vonzódik Bébihez, már ő sem tud megmaradni a zárt terekben, még a saját lakásában sem, legalább az utcára ki kell mennie: „Egész nap jártam. Nem bírok itthon maradni. Ha az utcán járok, könnyebben érzem magam. Az ember megy, találkozik ismerősökkel, fecseg. Az utcán élet van, otthon nincs semmi. Ez már a kripta, ez a szoba."[24]

Amikor pedig a tanárfőhős az egyik kollégájával, a történelemtanár Mészárossal felkeresi fiatal kollégájukat, Szilassyt, aki, miután megtudta, hogy az igazgató a pedellussal figyelteti mindnyájukat, eldönti, hogy elhagyja az iskolát, a búcsúzó ifjú tanár is fulladásra panaszkodik. Majd elmondja, hogy botrányt fog csinálni, mivel a zártságból csak úgy lehet kitörni, ha rést ütünk az ablakon:

> „– Hanem? Minek jöttél? Te akarsz engem sajnálni? Elkéstél. Tudod, hagyjuk ezt. Én értlek téged… és téged is – mondta nekem. – Nem haragszom senkire. Tudod mit: az igazgatóra sem. Megmondhatod neki. Őt is sajnálom. Szegény, szegény vakondok. Nem is miatta megyek el. Nem is azért az ostoba ügyért. Ez nekem jó ürügy. Beláttam, hogy tévedtem. Nem vagyok tanárnak való. Megfulladok. Éjjel ebben az ágyban, ha egyedül maradtam a gondolataimmal, a nap emlékeivel, az arcokkal, miket napközben láttam, a mondatfoszlányokkal, amik megmaradtak a fülemben… tudod, mi volt az érzésem néha? Hogy megfulladok. Vagy hányni kezdek. Egyszer, erre egészen pontosan emlékszem, majdnem

[23] Márai*: Bébi…*, i. m., 163.

[24] Márai: *Bébi…*, i. m., 190.

hányni kezdtem. Hát nem bírom, beláttam. Én ezt másképp képzeltem el. Ha valaki őszintén készült tanárnak… én voltam ez. Én akartam tanítani. Új embereket gyúrni… Barátaim! Micsoda mesterség! De nem lehet. A rendszer erősebb, sokkal erősebb… s ahhoz, hogy sárból sarat gyúrjak…

– Miféle új embereket? – mondta Mészáros. – Kérlek alássan. Ember, az ember. Bitang, kártevő állat, ha be nem törik. Erre való az iskola.

– Erre való az iskola – mondta Szilassy.

Megkérdeztem:

– Mit fogsz csinálni?

– Egyelőre botrányt – felelte mosolyogva. – Egy kis botrányt, amilyet már bírok. Vannak újságíró barátaim. Nem itt, odafent. Tudod, ez sose árt. Akármilyen kicsi az ablak, amit beversz az öklöddel, mindig bejön rajta egy kevés friss levegő. Aztán majd meglátom. Elmegyek tanítani a magam módja szerint…

– Hová? – kérdezte fölényesen Mészáros.

– Ide – mondta, és az asztalra ütött. – Ez is katedra. Az íróasztal. Óriási katedra. Hohó, barátaim… Majd megpróbálok innen történelmet tanítani.

Mészáros mosolygott. Én is mosolyogtam, önkéntelenül. Erre a füzetre gondoltam, amibe most is írok. Ennek a füzetnek az első lapjain, huszonnyolc év előtt, egy értekezésről írok, ami új irányba fogja terelni a filológiai kutatást. Soha nem írtam belőle semmit. Egy lapot sem, egy sort se. S csak nemrég, csak néhány hete gondoltam megint. Milyen fiatal ez a Szilassy!…”[25]

A fiatal tanárban a naplóíró egykori önmagát fedezi fel: „mintha már láttam volna ezt”, jegyzi fel már először is, megtudva, hogy Szilassy lapokat járat, és egy radikális tudományos szemlébe dolgozik. Sok jót nem ígér Szilassy terveivel kapcsolatban, hogy Rozmárt ifjú önmagára emlékezteti a kollégája: regisztrálja is szomorúan a naplóíró tanár, hogy mindenki betörik majd előbb-utóbb, hiszen nem egyebek ők, mint a „nemzet gebéi”. Szinte minden, a Monarchia idején játszódó magyar iskolaregényben ott visszhangzik – a húszas években íródott iskolaregények jellemzően az első világháború előtti időszakban játszódnak, a *Bébi vagy az első szerelem*, például, 1911-12-ben –, hogy a tanári pálya az illúziók elvesztését, a művészi vagy a tudományos pálya feladását is jelenti egyúttal, a tanárok diákokhoz való viszonyát az a sértettség és kiábrándultság határozza meg, amit egykori vágyaik feladása miatt éreznek (ahogy Móricz egy újságcikkében, saját egykori tanáraira visszagondolva megfogalmazta, a gimnáziumokban az ő diákkorukban „sok kis Arany János” tanította őket): „Igazat adtam neki: majd betörik. Én is betörtem. Az igazgató is betört. Mind szomorú gebék vagyunk: valószínűleg, mert nem érdemlünk mást. Nem vagyunk versenyekre alkalmasak; nincs tehetségünk hozzá. Gebék vagyunk, a nemzet gebéi.”[26]

De Szilassy, bármennyire is azt gondolja róla idősebb kollégája, be fog törni ő is, mégis elhagyja a gimnáziumot és a kisvárost. Botrányt ugyan nem csinál, legalábbis annak a híre nem jut el Z.-be. Az ő terve az, miként ezt az utolsó beszélgetésnél el is mondja idősebb kollégáinak, hogy az írásaival fog tanítani, az íróasztal lesz a „katedrája”. Többféle, lehetséges írói szerepet látunk tehát a regényben: ott van Madár, aki modern költészetet olvas, és mindazt,

---

[25] Márai: *Bébi…*, i. m., 104–105.

[26] Márai: *Bébi…,* i. m., 21–22.

amit a versekből leszűr, az életében is meg szeretné valósítani; Szilassy, aki az írásaival tanítani szeretne; és Rozmár, akinek a tanítás helyett a tanári pályája utolsó tanévét végigkísérő naplója lesz a „főműve". És éppen ezért rendkívül fontos, hogy Márai ezt a tanárregényt a korabeli kritikusok által bírált naplóformában írta meg.[27] Nem a cselekménye emeli ki a korszak tanárregényei közül – bár kétségtelenül előhoz egy akkoriban új pedagógiai problémát is, a koedukáció kérdését. Amiatt azonban, ahogyan Rozmár naplóját olvasva szembesülünk vele, miként kezdi el a már a nyugdíj előtt álló tanár üres élete kitöltésének lehetőségeit keresni, miközben saját magának sem vallja be, hogy 54 évesen, életében először, szerelmes lett, megérdemli a *Bébi…*, hogy mind a Márai-életmű, mind a húszas évek tanárregényeinek kihagyhatatlan darabjaként emlegessük. Márai ezért nem lett Steinmann ezzel a regényével, ezért lett több a *Bébi…*-t megírva a Nyugat első nemzedékének stréber tanítványánál. Felmutatott egy olyan figurát, Szilassy személyében, aki a külvilág előtt veheti magára az író és az újságíró szerepét (még ha nem is tudjuk, sikerült-e ez neki), meg egy olyan alakot, aki belemenekül a naplójába, és csak ott, olvasók nélkül, a szöveg megírásával válik íróvá. Ráadásul ebben ott láthatjuk, megdöbbentő módon, Márai pályájának alakulását is: azét a Máraiét, aki a regény megjelenése után még hosszú ideig „Szilassyként" élte a sikeres újságírók és írók életét, hogy aztán eltűnjön a világ elől, és évtizedekre beletemetkezzen a naplójába. Azt pedig egészen hátborzongató egymás mellé tenni, ahogyan a naplóját zárja a 89 éves Márai Sándor, illetve 1928-ban az általa megírt, 54 éves hős:

> „Várom a behívót, nem sürgetem, de nem is halogatom. Itt az ideje."[28]
>
> „Mindent összekészítettem. Most összehajtom ezt a füzetet, és nem írok belé többet. Odateszem a pénz és a fénykép mellé.
>
> Három óra van; minden pillanatban jöhet Madár. Tegnap is ebben az órában jött erre.
>
> A baltát mindenesetre idehelyeztem az asztalra, a fénykép s a pénz mellé. Várok, ameddig kell. Most már nem mozdulok el innen, míg mindent meg nem beszéltem Madárral."[29]

---

[27] Ebben Lőrinczy Hubával értek egyet, lásd: „Mégis szerencsésnek mondható, hogy Márai diáriumként képzelte el s valósította meg regényét. A história bensőségértéke föltétlenül nagyobb így, mintha külső, például szerzői narrátor elmondásában olvashatnók, a naplóforma továbbá adekvát kifejezője a hős létszituációjának, s betölt oly funkciókat is, amelyekre más nagyepikai alakzatok kevésbé alkalmasak. E műfaj involválja a vallomástétel, a »gyónás« lehetőségét, oly intim megnyilatkozási mód, amely őszinteségre, szembenézésre, számvetésre sarkall. Nyilvánvaló: a *Bébi vagy az első szerelem* főalakja tulajdon magányának, feszültségének, válságának kimondására, egyben oldására vezeti diáriumát, s a kibeszélés segélyével – anélkül persze, hogy tudatában volna – gyógyítani is szeretné magamagát." Lőrinczy, i. m.

[28] Márai Sándor: *A teljes napló 1982–1989*, Helikon, Budapest, 2018.

[29] Márai: *Bébi…*, i. m., 235.

BARÁTH TIBOR

Megszokni a ködöt

KISS ANNA: HIDEGLELÉS

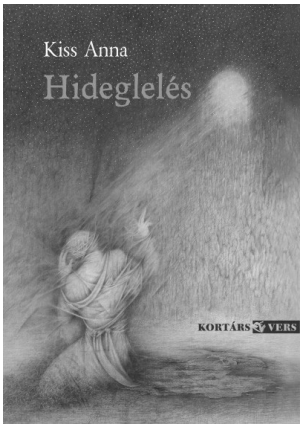

Kortárs Könyvkiadó
Budapest, 2020
198 oldal, 3000 Ft

Kiss Anna legújabb verses- és drámakötete nem könnyű olvasmány. Ha csak belelapozunk, csalóka lehet az egyszerűnek tűnő, tömör versbeszéd, a kifejezetten rövid sorok és strófák képe, ugyanis erős kontraszt feszül a versek formai és tartalmi összetevői között, amint az *Észak világol* című versben is jól látszik: „hordalék-kő sír / havas zsebemben / az időn lassan / kiüt a só". Nem egyszerű megérteni a belső logikáját annak az esszenciális nyelvnek, melyet a költőnő a *Hideglelés*ben működtet, ám ha rálelünk a verseket összekötő motívumrendszer nyomaira (például a textilfajták és természeti képek felbukkanásaira), jól elboldogulunk ebben a nyelvi labirintusban. Kiss Anna művei nagy koncentrációt igényelnek, bele kell rázódnunk sajátos versvilágába, hogy élvezni tudjuk, de ez nem is meglepő, hiszen kötete poétikai összegzésként is olvasható – amint arról hamarosan szó lesz.

A *Hideglelés* – főként a verseket tekintve – számvetéskötetként olvasható, mind gondolati, mind életrajzi, mind poétikai szempontból áttekinti a költőnő életének és művészetének bizonyos részeit. Mindeközben jelen van az igény a konklúziók levonására és az élet nagy kérdéseinek taglalására. Több vers is az emlékezés terévé válik, a gyermekkor évei például kiemelten fontossá válnak – nem feledhetjük, hogy ez egy háborúval terhelt időszak –, amint azt a *Rongybabák kora, Debrecen* című vers tanúsítja: „Irreális idő a háborúké, / kertjeinkben mákkal, / liliommal együtt / bombatölcsérek nyílnak". Az emlékezés aktusa az életesemények beemelésén túl is áthatja a kötetet, több alkalommal felvetődik az a probléma, hogy miért csak véges számú dologra emlékezünk, hogy miért esnek ki bizonyos részek, és hogy mit kell kezdenünk – az olykor hiányos, torzult – emlékeinkkel, milyen narratívát alakítanak ki ezek az életünkről. „Kik vagyunk, ha / senki sem önmagával / kezdődik a nagy / fényképtartó dobozból" – teszi fel a kérdést *A köd* című dráma hősnője is, kiemelve az idő kulcsfontosságú szerepét is. A temporalitás ugyanis összefonódik az emlékezéssel, az egész kötetet át-

hatja az idő problematikája, akár mint verstéma, akár mint életrajzi vonatkozás, akár mint mitikus tér bukkan is fel, ezeket a műveket olvasva nem kerülhetjük meg a szembesülés pozícióját. Az idő nem egy elvont fogalom Kiss Anna kötetében, hanem az életet befolyásoló olyan tényező, ami nem hagyható figyelmen kívül.

Ám ha az idővel szembesül az ember, a halállal is kell valamit kezdenie. Az emlékezésnek és az időnek a *múlás* kulcsszavában kiteljesedő szemlélete a harmadik ciklusban önálló érvényre jut, az ide sorolt versek témája a halál – pontosabban a megszűnés, amikor valaki már nem a világ része többé: „elmúlni a / szelekben // valami / végtelenben" – olvasható a *Valami végtelenben* című versben, de idézhetném a *Múlni a fellegekkel*-t is: „Múlni a / fellegekkel, // hajnalodó füvekkel". Valójában a kötet nem a halál, az elmúlás fogalmával foglalkozik. És ezt nem is csak témaként teszi. Kiss Anna a *Hideglelés*ben kialakított egy sajátos beszédmódot, ami tömör verssorokkal, minimalista stílussal, egységes motívumrendszerrel és ütemhangsúlyos lüktetéssel jellemezhető. Emellett nagyon tudatosan használja az ismétlés és a variáció alakzatait, főként az első három – egymással nagyon összefüggő – ciklusban, aminek következtében egy átgondolt belső szerkezet jött létre a versek és még inkább a ciklusok között. Az első három ciklus csak verseket tartalmaz, ám a ciklus szó helyett ez esetben a tétel megnevezést használnám, ugyanis e három egység együttesen egyfajta kompozíciót ad ki. Az emlékezéssel foglalkozó első tételt az idővel foglalkozó második követi, és ez az elmúlás kulcsszavával leírható harmadikban összegződik – miközben a motívumrendszer, bizonyos verssorok a különböző tételekben, variációkként kötik össze az egyes egységeket. A szél, az ősz és a madár motívumai például így térnek vissza az egyes tételekben: „suhognak füvei az őszben" (első ciklus); „világos szélben, / mint a toll" (második ciklus); „holló kiált a / szélben" (harmadik ciklus). Nem is lehet véletlen, hogy e három versciklust egy memoár-ciklus követi, jelezve a kompozíció határait és erősítve az egységek összetartozását.

A negyedik, *Genitivus* című egység is ismétlés, a korábbi, azonos című kötetből emelt át a költőnő egy ciklust. Ebben a részben a Nagy László-szerelem idéződik fel, olyan autográf dokumentumokat olvashatunk, melyek a költőnőhöz írt levelek és rajzok közül nyújtanak válogatást. A jelen kötet kontextusában két szempontból lehet érdekes ez a ciklus. Először is, ha számvetésként olvassuk a *Hideglelés*t, akkor a Nagy Lászlóval való szerelem kitüntetett pozícióba kerül, mintha e szerelem a költőnő életének egyik legfontosabb állomása, legszebb része lenne. Másodszor, Nagy László felidézése poétikai szempontból is összegzésként hat. Nem felejthetjük el, hogy Kiss Anna indulásakor, pályája közepén Nagy László valóságos költőfejedelem volt, a költőnő most tárgyalt kötetében tagadhatatlan, hogy a Nagy László-i hagyomány, versbeszéd jelen van. Kiss Anna természetesen saját képére formálta ezt a beszédmódot, mégis tekinthető ez a kötet a Nagy László-féle poétika egyféle összegzésének. A hasonlóság főként a címadó hosszúversben válik világossá, de a verskompozíció is sokat merít a költő lírai hagyatékából, – az mindenképpen Kiss Anna érdeme, hogy az egyértelmű ihletforrás ellenére sem áll fenn az epigonosodás veszélye, és sikeresen elkerülte, hogy beszédmódja avíttnak hasson. A *Hideglelés* elsősorban Kiss Anna költészetének összegzése, de a háttérben a népies Nagy László egyértelműen felfedezhető.

A kötetet lezáró két drámai mű is az összegzés jegyében íródott, ám ezek jóval közvetettebben kapcsolódnak a költőnő életéhez, már szűkebb műfaji meghatározásuk is – *A köd* létdrámaként, az *Álmodók* mítoszként olvasható – az egyetemes és általános felé nyit, míg a kötet eddigi részében a realitás, a valós élet volt a középpontban, itt a transzcendens tartalom

kerül előtérbe. Már a kötetnek címet adó hosszúversben is felmerültek az élet nagy kérdései – az idő, az élet és a világban való hely – és a vers a dolgok mögötti transzcendenciát kívánta megérteni, felszínre hozni, ez hangsúlyosan jellemzi a drámai műveket. *A köd* című darabban elhangzó „az idő brutalitás" mondat a darab mottója is lehetne, a főhősnő, aki szinte egy monodráma szereplőjeként is felfogható lenne, két különböző létforma határán mozog. Küzdelmének tétje a választás: az időben, a világ részeként éljen, vagy válassza a szimbolikus teret, a ködöt, kívül kerülve ezzel a ködön, és elveszítve saját láthatóságát, megfoghatóságát. Nem csupán a halállal való szembesülés és harc metaforája ez, hiszen a „ködbe burkolózás" nem jelent egyértelműen halált: „lassú / elváltozások jönnek, / utolsó nagy / elveszések a ködben". Még szimbolikusabban dolgozza fel a lét transzcendenciáját az *Álmodók* című darab, amely egy indián teremtéslegendát dolgoz fel. A mítosz szerint az Örökkévaló álmot látott, így lett a fény, a fény álmából a kristály, a kristály álmából a fa, a fa álmából a bálna, az ő álmából mi emberek. Előttünk pedig két út van: továbbálmodunk, vagy megöljük a minket álmodót – és ezzel magunkat. Kiss Anna drámája e mítosz révén gondolkodtat el minket az emberi létről, a világgal és környezettel való kapcsolatunkról, helyünkről és feladatunkról a kozmoszban. Már a kérdések természetéből is adódik, hogy e drámai művek nagy figyelmet igényelnek, nehéz olvasmányok, ám – csakúgy, mint a kötet többi része – megérik a fáradságot; konkrét válaszokat természetesen nem kapunk, de a *Hideglelés* segít megszokni a mindent magába burkoló ködöt, így megvan az esélye, hogy felsejlik valaminek a körvonala.

HÖRCHER ESZTER

Két világ határán

JÁSZ ATTILA – CSENDES TOLL:
BÖLÉNYTAKARÓ – AVAGY HOGYAN LEHETSZ INDIÁN

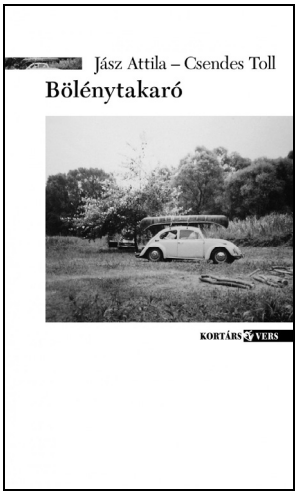

Kortárs Kiadó
Budapest, 2020
167 oldal, 2500 Ft

Jász Attila kötetében egy kitalált és egy valódi lírai én beszéli el a verseket. A gyermekkorban (az erőteljes külső pszichikai hatások miatt) kialakuló mögöttes én, az indián én, az indiánlélek („öntudatlanul az indiánná válás felé", *Amennyiben nem születés kérdése*) meghatározásával jelenik meg. A felnőttségét a ma világában követhetjük tovább, a „vége a gyerekkornak, hahó!" *(Minden felülíródik egy rossz döntés alapján)* felkiáltással befejezve. Ezen a ponton a szerző mintegy kizökken, feleszmél végleg (?) az elmúlt évekből. A kötetben szereplő két fénykép a *kisindiánt* és a felnőtt férfit ábrázolja. Vége a gyerekkornak, azaz a lélekbe, fantáziába koncentrált ideákat felváltja a valóság, a mindennapok egyszerűsége. A két világ határai azonban nem különülnek el vagy záródnak el végleg és hermetikusan. A belső világban rejlő erős hit, a felfedezések értéke megmarad.

A *rezervátum* pontjai azok a helyszínek, települések, melyeket a lírai én bejár, belak az elbeszélésben. Fokozatosan avat be serdülésének, felfedezéseinek halmazaiba, a férfivá válás mentén. Kénytelen a *sápadtarcúak* társadalmában élni és létezni később, kényszerből háttérbe helyezni eredeti, belső világát. Ebben az egységben az otthon csak lakhely, nem igazi talaj. Nem adja meg az alapvető biztonságot. A várostól (lakóteleptől) elkülönülő falusi, vidéki élet viszont megfelelő a felfedezésekhez, a természetbe meneküléshez. A kórház, a Gyürky-kastély, Esterházy-kastély (utóbbi elmegyógyintézetként funkcionál) a templom, a házak stabilan állnak ebben a közegben. Szülei semleges részei a gyerek életének, nagyanyja azonban „indián asszony" (*Öntudatos indián*-), indiánná minősített ember, aki előtt még a tyúkok is leülnek, ami kiváltságos, kitüntetett helyzetre vall. A kialakult pszichés frusztráció befelé növekvő ágakat növeszt a fiúra, mélyen és állandóan „bántja valami a gyereket" (*Amennyiben nem születés kérdése*). Édesanyja „szigorú, sziklakemény nő" (*A régi időkről mesélsz*), kiabálós természetű, emiatt elidegenednek

egymástól, nem alakul ki vele az anya-gyermek kapcsolatot hagyományos értelemben jellemző szeretetteljes viszony, főként amikor a papagájtól szándékosan, a gyereket *átverve* válik meg, realizálódik a fiúban, mit tett az anya, ezzel jellemzi őt. Anyja „távolítja a valóságot" (*A régi időkről mesélsz*), körülötte kialakul a csend, pedig kerüli azt. Ugyanolyan képzelt világba ring bele időskorára, amelyből a fia kikerült. A költő apjával jobb minőségű kapcsolatot tud fenntartani. Nagyszülei szelídek, engedékenyek. Mellettük jól érzi magát a gyermek indián: „elfeledkeznek rólad / egy kicsit" (*Bátran vállalod*). „Mennyi szeretet bír el egy ember... a kérdés sokkal inkább az, mennyi szeretetlenségtől nem omlasz össze" (*A csalódásokat bizony meg kell szokni, és írni fog még néhány*), írja, amikor a csalódások, megaláztatások vagy az öngyilkosság, az élet fenyegetései, játékai, az életek jelene és hiánya (édesanyjával, feleségével való kölcsönhatásai) tölti be őt. Majd mint „öregedő indián" azon gondolkodik, az apa vagy anya közül „melyikük génállománya érvényesül" *(Egy időre legalábbis)* inkább benne, ő mit képes hozzátenni közvetlen világához. A kérdés, mit hozunk, mit kapunk, mi rajzolódik ki a felszínen vagy mélyebb rétegeinkben, sugallja Jász.

Látszólag elhanyagolható, apró, de valójában fontos kötődések illusztrálásáról, jelképes megformálásáról van szó. Jász képekként eleveníti fel a számára maradandó emlékeket, eseményeket, mely eseményekben a szabadság központivá válik, köré épülnek fel a szövegek. Az otthon, a lakótelepi létezés bezárja, a kert, a táj, a természet kinyitja, megadja a szabadságot, a felfedezéseknek időt enged, korlátlan tevékenységet biztosít. Mindezzel az elme szabadsága is kibontakozik. A gondolat, az elmélkedés szabadsága is ott van a folyton *bambuló*, messze vágyó, a valóságtól szinte menekülő fiatal számára. A szabadság az egyedüllétben éri el tetőpontját. Jász minden rezdülésében a belső és a külvilág közötti kapcsolódásokat tartja fenn (akaratlanul is talán), egymás mellé rendelve: „a kulcslyuk figyel / rád a sötétben" *(Ha nem is egészen kölcsönös az intenzitás, de figyel rád nagyon).* A belső, álmodozó és a külső objektív összeütköztetés egyik legelevenebb képe, amikor egy régi baráttal sétálnak, hátuk mögött elszáguld egy vonat. Ez éles pillanatfelvétel a halál szelével, mely a hajukat meglengeti *(Mennyi a kevés, vagy).*

A hibáinkon gondolkodás és a rendelkezésre álló idő véges, ahogyan a szabadság megélése, átélése is. Az idő visszafordíthatatlan, nincs lehetőség visszatérni vagy előremenni: „aztán az idő ver meg benneteket, / győz, elmúlik, mint egy korszak, / és más valami jön a helyébe" *(Miért kellene mindig belepusztulni a vereségbe)*. A hiba (hibázás) és az idő kapcsolata összeforr *(Csak jóval később).* A pillanatban kell dönteni, ha rosszul, annak emléke (meg)marad és következménye lesz. A költő kitüntetett figyelme az otthon felől az egyedül kivitelezett felfedező utakra, a természeti és az emberi szépségre koncentrálódik *(Majdnem elájulsz a látványtól és az érzéstől).* A felfedezéseknek része a klasszikus és egyben valamiféle magasztossággal felruházott kastély, a titokzatos belső rendszer *(A régi időkről mesélsz).* A „paradicsomon kívül"-i *(Egy időre legalábbis)* állapot ezeknek a belső kalandozásoknak vet véget. A gyermek végleg kikerül ebből a világból, a kert, a *terep* megszűnik, megváltozik. Valóságos lesz. Az *Álmodtad az egészet* felvetése is jelzi a konkrét élethelyzet változását, az egész élet múlására, visszatekintésére is utal. A szabadsághoz hasonlóan elmozdul és beszűkül, számlálható, fizikai voltában kisebb és levesebb lesz. De „kitartásodban biztos lehetsz, / semmi másod nincs és nem is volt soha" *(Csak jóval később),* írja Jász. Az indián, a harcos, az igazi életet hordozó ember küzdelmének jelképes szellemisége tükröződik: „szép lassan felilleszthetted / mostani indián vonásaidat." *(Így aztán tényleg nehéz lesz neki)*. Ennek jelenbe érő je-

lentése is van talán, a felnőttkori, új indián lét új elemeinek felillesztésére utalva, saját gyermekeinek indiánságán eltöprengve. Az ember „ha nem is [tudja] pontosan hova [jut]" *(Nem pazaroljuk feleslegesen),* mindig múlt és jövő között őrlődik, mindig a jelenben gondolkodik.

Jász nyelvezete, nyelvi játéka (Makacs Inga – Maka Csinga szópár) is megerősíti a valóságnak és a képzeletbeliségnek az egyensúlyát. Egyénített (meta)nyelven szólal meg, jelezve és erősítve a külső és a belső világ ütközéseit. „Védekezel a külvilág ellen, / Őzi, ez a neve… Őzi kell" *(Lesz).* A „rongyossá szorongatott" *(Helyből beavatódsz)* évek nyelvezete is lesz a megfogalmazott szövegegység, napló, elbeszéléstörténet. Egyik befejező gondolat húzza fel a következő egység kezdeti sorait, címét, olykor nem szó szerint, de felvezeti és beköti a szöveget, így folyamatos egységes szövegképzés, szövegfolyam alakul ki az életszakaszok bemutatásáról, hangvételében szolid intimitással. A nyelvi adottságok része a sajátos humor megképződése is a kötetben, a gyermek számára kedvesen tragikus mozzanatokban. Ilyen mozzanat az angolnafogás, a beavatódás, a suszter- és krumplibogarak versenye, a mézes-zsíros kenyerek és szilvalekváros-parizeres szendvicsek elkészítése, a papagájhoz való kedves ragaszkodás, pecabot elkobzásának, a messze kirándulásnak, az egerek halálának vagy a harsonázás kényszerével egybekötött lovaglás élményének ábrázolása is, mely csendes szimpátiát, örömben és fájdalomban osztozó együttérzést ébreszt az olvasóban, az alapjában véve mindig jót akaró, érzékeny ember(ke) iránt. Jász Attila, amikor a monogramokkal alkot nyelvi játékot, egyben konkretizálja is „JA", azaz József Attila párhuzamát, a *Nagyon fáj* című versre utalva. A gyermekkor a születéstől az elkezdődő életen át, a szerelem (szeretet) és a pszichikai hontalanság egyénített kifejezésben, ezek párhuzamaként tételezhető. Fáj a gyermekkor, mert nincsenek igazi kötődések, csak mindig a *valamennyire* állapotában kénytelen létezni a költő. Csendes Toll pedig utalhat Cseh Tamás alakjára, akinek indiánlelke, életmódja párhuzamot alkot Jász felfogásával, világérzetével. Ahogyan Baktay Ervin is. Továbbá megjelenik a szövegekben Miles Davis, Jan Garbarek, Keith Jarrett is, mint meghatározó személyiségek.

Jász megfogalmazza, hogy „a tökéletesség baromira ijesztő és / mesterkélt dolog" *(Mitől válnak még szerethetőbbé).* A „leheletnyi szépséghiba" *(Álmodtad az egészet)* nemcsak a nők megjelenésére, jellegére, hanem az egész életre igaz (igaz kell, hogy legyen). A mesterkéltség és a valóság, a tökéletes és a hibás szinte a jó és a rossz (nem szürke) pólusaiként, kiélezetten jelenik meg, a belső éber álom, dimenzió részeként. „Azt hiszed, hogy ez a szerelem" *(Újra és újra).* Az indiánlélekhez és a valósághoz hasonlóan mindennek talán csak a leképezését ismerjük igazán, az emlékképek időtlenségében, állandóságában állva. Jász továbblépteti az olvasót a konkrétumoktól egy tágabb értelmezési világba. Az életben való helytállás, a *hülyeségek* elkövetései mind a tökéletesség ellen játszanak, az igazi, apró szépséghibákat jelentik. „Elég egy megcsúszás, / elesés vagy vékony jéghártyaroppanás" *(Így aztán tényleg nehéz lesz neki),* és a tökéletesség és a hibák közti határ elmozdul. „Tehát itt az ideje a jó döntéseknek" *(Minden felülíródik egy rossz döntés miatt),* írja a szerző. „Érdemes [volt tehát] végiggondolni" *(Amennyiben nem születés kérdése).*

KLAJKÓ DÁNIEL

„bekerít átölel befon a város”

FEKETE VINCE: VARGAVÁROS

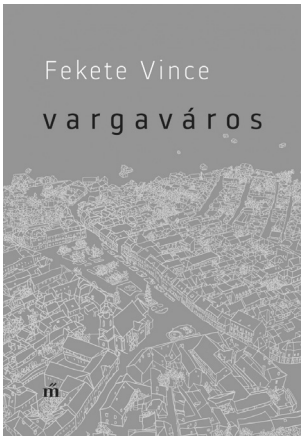

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2019
256 oldal, 3699 Ft

Fekete Vince legfrissebb, a Magvető gondozásában megjelent második verseskötete nagyívű esztétikai vállalkozás; egyszerre kínálja egy térség (Kézdivásárhely/Vargaváros) költői panorámáját és lírai geográfiáját, illetve e körképszerű ábrázolástechnika határtalanságát vagy a lokális, geológiai szemléletmód szétírását. A *Vargaváros* nem könnyű olvasmány, már csak terjedelmi kvalitásai miatt sem, és nem is hibátlan alkotás, ami abból fakad, hogy a számokkal jelölt ciklusok roppant szövegtengerében akadnak gyengébb minőségű költemények. Mégis, aki úgy dönt, bebarangolja *Vargaváros* szegleteit, hagyja magát Fekete Vince szülővárosának nyelvi terrénumában elveszejteni, az egy egészen különleges olvasmányélménnyel gazdagodik.

A szerzővel Sirbik Attila készített interjút a *tiszatájonline* felületén még előző kötete, a *Szárnyvonal* kapcsán. Sirbik az interjúban arról kérdezte Feketét, mit jelent számára a táj, a költő pedig a következő választ adta: „…leginkább kilátót, kiterjedést. A helyet, ahonnan ráláthatok a világra. Ahol feloldódhat az ember a tájban. Ahol szimbiózisban lehet az ember a természettel.” Ez a magaslati pont vagy nézőpont, ahonnét Fekete versbeszélői rálátnak *Vargaváros* területi és nyelvi fundamentumaira, hol egészen távoli, madárperspektivikus, montázsszerű (*1.4.* – az első ciklus versei), hol pedig egészen közeli (*2.3.*, *3.2.* – a második és harmadik ciklus versei). A szövegek gyakran címükben is hangsúlyozzák a szemszög elhelyezésének fontosságát *(Panorámaablak, Hőkamera, Drón, Kilátótorony).* Az interjú, habár nem szerencsés összemosni a kötet szövegvilágával, jelen esetben megvilágító erejű lehet, s az ott is elhangzott törekvés nagyívű lírai realizációjaként is olvasódik a *Vargaváros*: a megénekelt térben, a lefestett tájban, a körülírt természetben feloldódott különböző történelmi, ideológiai korszakok embere. (Nem véletlen igyekszem elkülöníteni a *Vargaváros*ban szereplő, megszóla-

ló alakok időbeliségét, ugyanis a kötetben nagy hangsúly helyeződik egyes időszakok nyelvi apparátusára, és főként azok összemontírozására.) Jelen esetben a táj, a természet, a tér szavakat mintegy szinonimaként értem, minden olyan külső létezőre, ami az embert körülöleli. Hasonló poétikai törekvések voltak felfedezhetőek a *Szárnyvonal* szövegvilága mögött is, ahogyan a lineáris időszemlélet felszámolása is jellemezte azokat a verseket. Tudni lehet, hogy az első magvetős kiadás költeményei eredetileg a *Vargaváros* tervezett poémái lettek volna. Így, külön szemlélve a kettőt, a *Szárnyvonal* mintegy előfutárként értelmeződik a számomra – természetesen ez mit sem von le az előző verseskönyv értékéből –, amely megelőlegez bizonyos értelmezési és olvasási stratégiákat a *Vargaváros* monumentális anyagával szemben.

Fekete Vincét már jó ideje foglalkoztatta Kézdivásárhely területének, történetének megírása, gondoljunk csak az *Udvartér* című tárcagyűjteményre vagy a *Vak visszhang*-kötetre. A friss verseskönyvbe bizonyos korábbi szöveghelyek be is épülnek, ahogy számtalan irodalmi és nyelvi utalás is megtalálható benne. Ezért nemcsak úgy tekinthetünk a *Vargaváros*ra, mint Fekete szülőhelyéhez rendelt versek gyűjtőhelyére, hanem egy olyan fiktív textuális területként olvasódik, ami számos kulturális referenciát szövegtere fundamentumaként kezel. Ennek a poétikai eljárásnak a humoros, ironikus, önreflexív lenyomataként is értelmezhetjük az *Édes-kedves…* zárósorait: „…ekkor / kezdek el / kitalálni legelőször magamnak egy / falut, egy várost, majd találok ki egy hazát, abból, ami nincs, már / nincs, vagy / nem úgy van, ami volt, nem is volt, / de lehetett volna, és nem lesz, hiányt, álmot vágyat gyúrok össze / valami voltból, / lehetőből, de soha nem a lettből és soha / nem leszből, és ez lesz az én Erdélyem, ez lesz az én / édeskedveserdélyországom, / a mértkönnyesateorcáddal / együtt, és ez lesz az én védettvidékem, vakvisszhangom, a sohanemvolt, / sohanemlesz Hazám…" (23). A *Vargaváros* számos nyelvi, formai, műfaji szövegvariáns gyűjtőhelye, ami szintén azt a lehetséges értelmezést ássa alá, hogy itt egy egyértelműen beazonosítható, könnyen lokalizálható költői helytörténettel lenne (csak) dolga az olvasónak. A kötet dikciójában számos megszólalásformát megidéz: újságcikket, hirdetéseket, levelet, reklámot, élőbeszédet, anekdotát, stb., ahogyan verstípusaiban és műfajiságában (balladisztikus költeménytől a helyzetdalig) is elég színes. Intertextuális bázisát pedig egyaránt építi pl. Esterházy Péteren, Kemény Istvánon, Szilágyi Domokoson keresztül Csokonai, Weöres Sándor, Mózes Attila írásaiból. A heterogén, sokrétű költői nyelv szemantikáját erősíti tovább az evidenciákká merevedett közhelyekből építkező Erdély-kép (legjobb példa erre a *Székelyföld* című költemény, ahol igazán kulminál a kötet ironikus hangvétele is). Vagy a versbeszélők azonosításának nehézsége, a perspektívák állandó váltakoztatása, illetve a költemények a befejezetlenség érzetét keltő megoldásaik. Ezek a poétikai játékok olvasatomban mind azt eredményezik, hogy nem egy zárt entikumú, hagyományaiba merevedett térség lírai topográfiájaként tekinthet az olvasó *Vargaváros*ra, hanem az idők során folyamatosan újraíródó, új történelmi tapasztalatokkal, nyelvi komponensekkel gazdagodó, nyitott szövegkonstrukcióként.

A verseskönyv szerkezetileg egy nyitó- *(Gömblámpafény),* egy középső *(Drón)* és egy záróversre *(A hammerwurthi templom)* oszlik, és ez a három, a többi költeménytől elkülönülő szöveg határolja a számokkal jelölt (1.4., 2.3., 3.2., 4.1.) négy ciklust. A kötet Mózes Attila- és Esterházy-idézettel indul, melyek már előre kijelölnek egy olvasási irányt Fekete szövegvilágában. A Mózes Attila *Egyidejűségek* című faluregényéből vett mottó így szól: „…már mintha évezredek telnének valami hatalmas hullámverésben, mely koncentrikus köröket vet köréd,

hogy úgy érezd, hogy hangtalan csobbanással merülsz el a végtelenben…" Míg Esterházy *A szavak csodálatos életéből* vett részlet így: „…idő van a szavakban, a mi időnk, a használóké, a mi történelmünk, mi magunk". A mottókban tematizált jelenségek mint a koncentrikus köröket vető végtelen idő képe, illetve a nyelvhasználatba kódolt személyes és kollektív identitás kérdéskörét szövi tovább a *Gömblámpafény* című vers: „Vajon vannak-e szavaink az / időről vannak-e szavaink / a térről amik vannak azok / a mi szavaink-e vagy apák / anyák felmenők nagyok / ükök és szépek falusiak és / városiak maiak és tegnapiak / és régmúltbeliek szavai / és övék a tér és övék az idő is // övék a mi időnk is mert az ő / hangjukat is halljuk szemükkel / is látunk…" (7). A nyitóvers felteszi a kérdéseket a térség megírásával kapcsolatosan: hogyan is lehetne elbeszélni mindezt? Milyen költői nyelv szükségeltetik Vargaváros körülírásához? A *Gömblámpafény*ben tematizált kérdésekre a kötetből kiolvasható válasz, a folyamatos kontamináció, a különböző idősíkokra jellemző beszédmódok összemontázsolása: a versbeszélői nézőpontok váltakoztatása; a nyelvi regiszterek keverése (pl. a szocializmus nyelvi bázisa, a századelő nyelvi bázisa, a kifejezetten erdélyi szóhasználat); a nyelvi regiszterek keverésével a lineáris időfelfogás is átalakul, sokkal inkább egy körkörös, önmagába visszatéri időfelfogás bontakozik ki a versekből. Az egyik legötletesebb összevegyítési technika, ahol az időbeli és kulturális különbségek összemontírozódnak az a *Degenyeg* című vers. E szövegben az ütemhangsúlyos verselés van szabadversjellegű sorhosszúságra tördelve, ami egy igen szignifikáns példája, hogyan él egymás mellett Fekete kötetében a népdalokra jellemző verselés egy modernebb szövegalkotási technikában.

A *Vargaváros* központi metaforájának végül a záróvers templomképe tekinthető. *A hammerwurthi templom* költői képébe sűríti mindazt a nagyívű poétikai mixtechnikát, ami a szövegegészt jellemzi: „…Mindegyik hozzáadott valamit, mindegyik betoldotta / a maga életérzését, szemléletét (a maga világát), úgyhogy mire a szentély (ennyire) elkészült (mert végképp soha nem készülhet el), már együtt / is volt benne a történelem, maga a nép, az *Idő*, maga az organikus lét." (257) Ahogy a különböző korszakok, generációk permanensen hozzájárulnak a templom ornamentikájának alakulásához, úgy íródik egybe a *Vargaváros* eklektikus nyelvi anyaga az idő végtelenjében.

Fontosnak tartom még megemlíteni a *Vargaváros* lapjain felvázolt időszemléletet, ami a verseskönyv egészén konzisztens módon vonul végig. Nem egy lineáris haladás olvasható ki a költeményekből, hanem egy rekurzív, önmagába visszatérő időtapasztalat jelenetéződik bennük. E szemantikai mezőt erősíti a ciklusok elnevezése, az egymásba íródó és egymás mellett működő nyelvi tapasztalatok, a gyakori ismétlések, illetve a halottak folytonos visszatérése. A *Drón* nemcsak a kompozíciót osztja két részre mértani pontossággal, hanem a *Vargaváros* egészének időfelfogását is magába sűríti, a textus kicsinyítő tükörképeként is funkcionál. Struktúrájában a számokra osztott ciklusok technikáját követi. A visszajáró halottak pedig nem csak egyéb szöveghelyekre (pl. *Profilkép*) utalnak, hanem, távolabbról szemlélve, a könyv múltmegidézési módszerének kísérteties jellegére is ráirányítja az olvasó figyelmét.

Fekete Vince legfrissebb verseskönyve olyan, akárcsak a folyamatosan épülő hammerwurthi templom, a hatalmas lírai anyagban újabb és újabb izgalmas összefüggésekre bukkanhatunk, ezért vissza-visszacsábít egy végtelen újraolvasásra.

BERETI GÁBOR

Hogyan lehet ugyanaz a másik

FELLINGER KÁROLY: SZIMERING

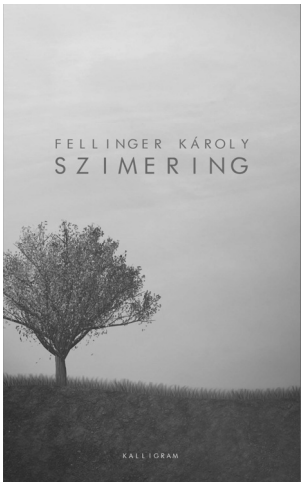

Kalligram Kiadó
Budapest, 2018
128 oldal, 1990 Ft

Fellinger Károly kötetét olvasva az a benyomásom támadt, hogy legtöbb versének egy Möbius-szalagra emlékeztető szerkezete van, mintha opusai egy végtelenített, s önmagába visszatérő szószerpentin megtestesülései volnának. Ezért vélhettem úgy, hogy sorai a száguldás, a lebegés, a zuhanás és az ütközés talányos érzetét keltik, ámbár néhány kör után már tapasztalhattam, hogy a költő olykor a naivitás álarcában, máskor meg nem is titkolva, nyíltan a meghökkentés és a váratlanság keltette hatásra játszik. Például az elhallgatott, a meg nem nevezett, az ismeretlen, a hiányzó alany jelenlétéből fakadó hatásra, amit – a hiány mértékét tekintve – paradox módon akár a hiánnyal zsúfolt lét jelenlétének is érezhettem volna. Ennyi bizonytalanság és gyanú viszont már bizonyosság után kiált, s az olvasó immár nemcsak csodálkozva, de elemző szándékkal kezdi figyelni a szavak, a mondatok, a nyelv és a fantázia egymásra hatásának a szeme előtt kibontakozó – hol szeszélyes, hol pedig virtuóz – játékát. Na és persze azért, hogy kíváncsiságát kielégítve meglássa, megérthesse az asszociációk lírává képződésének a titkát.

És felismeri: az egymáshoz viszonyított, egymáshoz viszonyítható, de egymással közvetlenül tartalmi kapcsolatban nem lévő kijelentő mondatok konnotatív hatása kelti a szokatlanságnak azt a bizarr, mégis magával ragadó érzetét, ami végső fokon megképzi a vers hangulati auráját. Ezekben a versekben a mondás nem kijelentő jellegű, a közlés a viszonyításban rejlik, s az értelemszóródásnak ez a posztmodern technikája válik a többértelműség forrásává. Mi több, a vers esztétikai kiteljesedéséhez az olvasó aktív részvételére is szükség van; az olvasóknak arra az ösztönös, rejtett vagy éppen jól bejáratott beleérző, intonáló képességére, amely így az értelemadás részese lesz. A vers eleve feltételezi, sőt keresi az olvasó (megfejtő) együttműködését, mondhatnánk egy egyszemélyes szellemi performanszban megnyilvánuló lá-

tens vagy „másodszerzőségét". Az ilyen típusú, a klipek világának mediatizált igényeit leképező munkák esetében, amikor a vers nyitott marad, a poézisnek ezt a verseléstechnikai megoldását akár a líra slam poetryből átszivárgó hozadékának is tekinthetjük.

Mindennek bizonyságául vegyük szemügyre mindjárt a kötet első, még a ciklusokat megelőző, *Penge* című elő-versét. Ha nyomon követjük a mondatok értelemképződésének a viszonyítási technika révén minduntalan kibillenő, módosuló folyamatát, láthatjuk, hogy az eltérített linearitásokból indukálódó paradoxonokat s képiségeket a vers csattanója hogyan, s miként fűzi össze aurát képző egységgé. Továbbá azt is érzékelhetjük, hogy midőn a poézisban a humanitást hordozó esztétikum egy veszélyekkel, viszonylagosságokkal, bizonytalanságokkal telített valóság része, küldetése egy észszerű, humánus világkörnyezet elősegítése lenne: „A pokol ablakait teledobálja / a pokol falait összemázolja // az éjszakának sem ablaka / sem fala nincsen // az elhajított kő felesleges / a festék hiánypótló // aki rám akar hasonlítani / azzá válok" (*Penge*, 5). A fikcióbéli környezet, mint látjuk enyhén szólva sem barátságos. Ezért dobálja tele az ablakait, mázolja tele a falait *valaki,* egy definiálatlan, látens, én-identitással nem rendelkező lény – a fikció tehát alany nélküli. Ez a lény azonban a nem léte ellenére mégiscsak létezik, sőt, valamit még őriz is emberi mivoltából, hiszen lázad a fix pontot nem ismerő, a mindent relativizáló (sem ablakkal, sem fallal nem rendelkező) „viszonylagosság" világa ellen. A poklot ekkor az éjszaka helyettesíti. S ha nem is a linearitás nyomvonalán, de így jelenik meg a versben a düh, az ellenállás, és a szabadságvágy, melyek szimbolikus eszközei az elhajított kő és a festék. Viszont ezek a tárgyak – úgy is, mint a szabadság, avagy úgy is, mint az elnyomás tárgyi attribútumai –, ha beletörődünk a pokoli körülményekbe még feleslegessé is válhatnak. Ám a poézisben, bár paradox módon, mintegy a *hiány* formájaként, de felbukkan a fikció szubjektív ágense, a hasonlítani akaró ember. A versben látens módon létező alany végül is a vers narrátorához idomulóan maga is a szabadság alteregója kíván lenni. Azaz így válok azzá, aki rám akar hasonlítani. A vers, miközben egy *alanytalan*, „lakatlan" világ fikciója, aközben poétikai, egzisztenciális értelemben *mégis* egy, a poézisba kódolt szabadság után kiáltó alternatív világnak, a *személyes* elsajátítása; az elsajátítás katalizátora.

Fellinger Károly verselését a hagyománytól való eltávolodás már a modern utáni költészet részévé avatja. A ciklusok poétikai arculata inkább egymásba mosódó, semhogy elkülönülő volna. Ezért a ciklusoknak elsősorban a szétváló tematika szab arculatot.

A kötet négy ciklusra tagolódik – *Levehetetlen; János, ha becsengetnek; Képeket másolni; Halni jár belénk* –, s a négy ciklusban olvasható 99 vers többsége a fent ismertetett *Penge* „szerpentin" modelljét követi. Az ilyen és ezekhez hasonló konnotatív stílusú versekről írta még évekkel korábban, azóta néhai Grendel Lajos, hogy „Fellinger Károly a sűrítés, a kihagyásos versbeszéd, a paradoxonok mestere. Néhány sorban is tud feszültséget gerjeszteni, s nem kevés energiát felszabadítani … több verse is arról tanúskodik, hogy nagyon jól tudja, miképpen kell egy igazi költőnek a nyelvet használni annak hétköznapi-pragmatikus tartományán túl." S írta ezt Fellinger Károly pályájának újra felívelő, második korszakában, amikor kompozíciós megoldásaiban már a nyelvi kifejezés fenti jegyei váltak dominánssá –, noha ezek a maguk rejtőzködő változataiban azért már a korábbi opusaiban is fellelhetők voltak.

Szerzőnk felvidéki költő, aki 1963-ban született Pozsonyban, ám idejének java részét a nyelvhatár szélén fekvő Jókán tölti. Mezőgazdász végzettségű, akit a helytörténet világa is érdekel. Pályája 1986-ban az Iródia közösség, *Próbaút* című antológiájával kezdődik. Egy 1991-es vallomása szerint a szabadság és a függetlenség, a törvényesség és a tisztesség témái

érdeklik. Ennek ellenére költészetében ezek a témák csak áttételesen vannak jelen. Költészetét inkább az egyéni látásmód kimunkálásának az ambíciói motiválják. Fellinger Károly a magyar nyelvterületen kívül is jelen lévő, termékeny alkotó. Franciaországban például két gyűjteménye is napvilágot látott. Gyermekverseket is ír. A *Szimering* a huszonötödik kötete.

Könyvében a már korábban megismert figurák visszatérő tematikai elemeivel találkozunk: az apával, az Istennel és Jánossal, aki mellé ezúttal Juli is odaszegődik. Ám a kisebbségi sors tematikája, ahogy említettem volt, ezúttal is igen visszafogottan jelenik meg. Bizonyára ezért, hogy az egyik, Franciaországban megjelent kötetéről, miközben ottani kritikusa dicsérően írta, hogy munkáinak ereje „[e]lszórt, szétszórt metaforáiban és a nyelvi rengésekben, rezgésekben nyilvánul meg", biográfiai adalékként még hozzáfűzte, hogy „országában mindenki a saját nyelvét beszéli, különösen, ha valaki költő, főleg ha még diaszpórában is él". A francia olvasó számára ez a kiegészítés akár megtévesztő is lehet, hiszen a kinti olvasó nem érzékeli, hogy a szlovákiai, a Kárpát-medencei magyarságot diaszpórának tekinteni, bizony történelmi ismeretek hiányára vall.

A *Szimering* mindezzel együtt egy hosszú évek óta kitartóan folytatott munka újabb stációja. A következetesség és a kísérletezés látványos eredménye. Fellinger Károly költészete irodalmunk figyelemre érdemes, egyéni arculatú színfoltja.

BAKONYI ISTVÁN

Nyitott értékszemlélet

PÉCSI GYÖRGYI: HONVÁGY EGY HAZÁÉRT

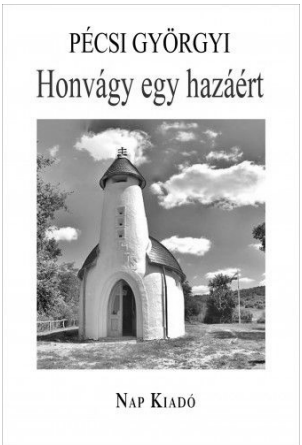

Nap Kiadó
Budapest, 2019
264 oldal, 3150 Ft

Pécsi Györgyi nemzedékének egyik legkiválóbb irodalomtörténésze és kritikusa. *Olvasópróbák* című kötetei, Kányádi Sándorról és Tőzsér Árpádról szóló monográfiái, a határainkon túli magyar irodalomról írott tanulmányai bizonyítják többek között ezt az állítást.

Miképpen *Honvágy egy hazáért* című, 2014 és 2019 között született tanulmányainak gyűjteménye is. Kötetcímadó műve mintegy remek sűrítménye eddigi munkásságának. (Ez az írás egyben székfoglaló előadásának szövege is, amely abból az alkalomból készült, hogy levelező taggá választotta a Magyar Művészeti Akadémia.) Alcíme szerint: *Identitásváltozások a rendszerváltozások után induló erdélyi és vajdasági írók műveiben.* S ami azonnal szembeötlik: a szerző nyitottsága a sokfajta iránnyal szemben, amellett, hogy kétségkívül megvan saját ízlésének és szellemi hovatartozásának számos jele.

A hazánk határain kívülre rekedt vagy éppen onnan az anyaországba érkezett szerzők Pécsi Györgyi egész pályájának a fókuszában állnak, és mindez a kötet egészére is jellemző, egészen a nagy ívű, Szilágyi Domokosról szóló tanulmányig és műelemzésig. A nemzeti sorskérdéseket és a kisebbségi sors sajátosságait kutatja, miközben tudományos megalapozottsággal értékel, ugyanakkor ékes magyar nyelven. Egyáltalán nem a kesergő hang jellemzi, hanem a megalapozott nézetek összessége. Reálisan láttatja a Trianon okozta helyzetet, történelmi alapvetése is érvényes. „…A magyarság identitásának megtartásában, a megmaradás kérdésének a fönntartásában a kisebbségi magyar irodalom a kezdetektől meghatározó szerepet vállalt…” (8). Így szól az alapvetése, s ezzel aligha lehet vitánk.

Erdélyről szólva megemlíti, hogy ott a legerősebb a „régiótudat”, s a Vajdaságban a legnagyobb a trauma okozta szenvedés. Érinti a hajdani Jugoszlávia szétesésének következményeit, a magyarság sokfelé szakadását, az elbizonytalanodott identitás-tudatot. A vajdasági magyarok sorskérdé-

seit, a „ki vagy te?" drámaiságát. A szerzők közül pl. Danyi Zoltán nevét említi, akiről többek között ezt írja: „…regényének hőse tehetetlenül fuldokol a jelenben, az a kevés, ami a múltból tudatába beszivárog, még vigasztalanabb…" (13). Nála is, másoknál is alapprobléma Pécsi Györgyi szerint a közös történelmi tudat szakadása a 90-es évek elejétől fogva.

Erdélyt másképpen jellemzik a csalódások. Kapunk történelmi vázlatot 1989-ból, a rövid idejű reménységről, az „erdélyiség" folytonos vállalásáról. A keserűség is áthatja az új korszak műveit, s a mitikus vonások is a múlté már. A panaszok helyett gyakran az önértékelő tudat lép az előtérbe. Pozitív jelnek látja szerzőnk a határokon túlra mutató szellemi áramlást. Új szervezetek és alakulatok segítik ezt a tevékenységet – hangsúlyozza. Eközben az újabb irodalom alkotói igen fontos kérdéseket boncolgatnak. Közéjük tartozik Orbán János Dénes, s vele együtt több kortársa.

Az egész kötetre jellemző a legfontosabb szakmaiság igénye, a tanulmányok, a tanulmány értékű kritikák magas színvonala. Nem veszünk el a részletekben, miközben a történelembe ágyazott analízis szép példáival találkozunk. Portrévázlatai a lehetőségek szerint a teljesség igényét mutatják föl, mint ahogy ezt a Csiki Lászlóról írottak is igazolják. Itt sem láthatunk mást, mint a míves esszényelv erejét, miközben az abszurd és a groteszk vonásait hangsúlyozza, vagy éppen az ironikus-sztoikus szemlélődést emeli ki. Itt sincs már az Erdélymítosznak jele, ám az Erdélyhez kötődésnek annál inkább megvan sok bizonyítéka. S egy alapjaiban különböző felfogású szerzőről, Ferenczes Istvánról három írás szól. A székelység íróját és költőjét ismerjük meg bennük, látván az erdélyi irodalom sokszínűségét. A magyar–román viszonyoknak szép példája pedig az a tény, hogy Ferenczes érdemben foglalkozott Tudor Arghezi életművével, a jeles költő életének magyar vonatkozásaival.

Új színeket kapunk az emigrációról is a Ferdinandy Györggyel foglalkozó írás segítségével. Egy fontos megjegyzés: „…Ferdinandy sokszor elmondta, megírta, hogy ő az a fajta író, aki nem fikcióra támaszkodva konstruál műveket, nem is a valóságot akarja rögzíteni, hanem a maga személyes életét, és amit látott, hallott, azt meséli el…" (85). Így hát az emlékezés különös hangsúlyt kap ebben az életműben, egy „önéletrajzi író" tevékenységében. Másutt is hasonló elemző kedv jellemzi Pécsi Györgyi írásait, egy olyan irodalomtörténész és kritikus munkáiban, aki időnként mesél, közvetíti a tartalmat, logikusan érvel és bírál. S ha kell, vitatkozik is, ahogy ezt a *Fél korsó belga sör* című írásban teszi, Balla Zsófia székfoglalójához kapcsolódva. Erősen bírál, de közben megőrzi nyitottságát is a tőle különböző ízlésű alkotókkal kapcsolatban.

A *Dilemmás költő* című tanulmányban Csoóri Sándor kései verseihez közelít, közben persze az egész életműre figyel. Számbaveszi az új világban megjelent líra kritikai visszhangját, érinti a költőt ért támadásokat is, ám túllép ezeken, és az esztétikai szempontokat érvényesíti. „…Csoóri Sándor legerősebb megszólalási formája a képekben gazdag, érzelmi intonálású szabad vers és a dalszerűség…" (112). Hozzáteszi, hogy szonetteket viszonylag későn kezdett írni, ám ezeket „csonka szonettnek" nevezi. Hasonlóan sikeres és szép az a személyes hangú esszé, amely az esszéíró Ágh Istvánról szól. Mint ahogy olvasmánynak is igen élvezetes a Nagy Gáspárt megidéző írás, s benne a zenei és képzőművészeti vonatkozásokkal, Szokolay Sándor és König Róbert emlegetésével.

A terjedelmével és fontos gondolatainak közlésével is kiemelkedik a kötet Szilágyi Domokos-összeállítása. Mély elemzést kapunk általa egy tragikus sorsú költő életművének egy-egy részletéről, amelyek az erdélyi magyar irodalom új fejezetét jelentették annak idején, az élen

a *Bartók Amerikában* című verssel. Pécsi Györgyi közli a keletkezés körülményeit is, s aztán alapos elemzést nyújt a továbbiakban. Pontos szöveganalízis, a szakirodalom példás felhasználása, a szövegváltozatok ismertetése teszi teljessé a tanulmányt. Érzékelteti a költő belső vívódását, a drámaiság és a lírai dal együttes hatását. „…Az alkotót a világ szellemi birtoklása, a megismerés egyre boldogabbá, ugyanakkor egyre illúziótlanabbá is teszi, a jövő azonban kárpótolja az emberi kínokért…" (189–190) – írja többek között. S nem mellesleg: érezzük mindezek által Bartók erkölcsi és zenei nagyságát, megkapjuk emberi portréját. A sokféle elemzés szintézise által. Pécsi Györgyi értelmezése szerint a kisebbségi költő teljes jogú emberként szólal meg ebben a korszakos műben, akkor is, ha benne az illúzióvesztés poétáját láthatjuk.

Az ilyesfajta míves és alapos elemzések teszik kiemelkedő jelentőségűvé ezt a tanulmánykötetet.

GERENCSÉR PÉTER

Panoráma vagy emlékmű?

HOPPÁL MIHÁLY – VARGA ZOLTÁN: JANKOVICS MARCELL

Magyar Művészeti Akadémia
Budapest, 2019
304 oldal, 6800 Ft

Miközben kultúrpolitikai-közéleti tevékenységét nem mindig aratta osztatlan elismerés, az alighanem vitán felül áll, hogy Jankovics Marcell életműve mérföldkövek sokaságát jelenti a magyar rajzfilm történetében, teljesítményének és hatásának értékelése nélkül nem írható meg a hazai animációs film múltja. A budapesti és az 1971-ben alapított kecskeméti animációs műhelyhez ezer szállal kötődő képzőművész és filmrendező pályafutását tárgyaló reprezentatív album, mely egyszerűen a *Jankovics Marcell* címet viseli, ezt az impozáns életművet igyekszik feltérképezni. Egy ilyenfajta kötet már pusztán terjedelme, mérete, illusztrációinak mennyisége, sőt fizikai súlya folytán is elkerülhetetlenül a kultuszépítés rituális funkciójával rendelkezik. Erre reflektálva a könyv budapesti bemutatóján Jankovics ironikusan jegyezte meg, hogy a kiadó „nem várta meg, míg meghalok, és bekerültem a sorozatba". Animációs rendezőkről nagyszabású, képekkel gazdagon illusztrált gyűjtemény tudomásom szerint eddig mindössze kettő jelent meg, az egyik a honi animációs film atyjáról, Macskássy Gyuláról (*Macskássy Gyula. Animációsfilmrendező, tervezőgrafikus, a magyar rajzfilmgyártás megteremtője.* Szerk. Macskássy Katalin – Orosz Anna Ida – Orosz Márton, Utisz Grafikai Stúdió, Budakeszi, 2013), a másik pedig a magyar animáció (újra)felfedezett különutasáról, az underground pozícióból az utóbbi évtizedben idollá emelt Kovásznai Györgyről (Iványi-Bitter Brigitta: *Kovásznai*. Vince Kiadó, Budapest, 2010) látott napvilágot. Ezek sorában tehát a *Jankovics Marcell* a harmadik.

Amíg a könyv külső megjelenése Jankovics Marcell művészetének monumentális körképét ígéri, belelapozva meglepően kell tapasztalnunk, hogy mindössze két tanulmány kapott benne helyet, és mintegy kétszáz oldalt képillusztrációk (állóképek, illetve mozgóképek közül kiemelt képkockák) töltenek meg. Az első tanulmányt a Kecskeméthez kötődő Varga Zoltán filmtörténész jegyzi, aki tudományos alapos-

sággal méri fel Jankovics jelentőségét az animációs film hazai és nemzetközi porondján, a másik dolgozatban pedig a néprajztudós Hoppál Mihály etnográfiai szempontból vizsgálja a rendező mese- és mítoszkutatásait, illetve népmese-ábrázolásait. A könyv ezen szerkezetével kapcsolatban nem pusztán a kép és a szöveg szembeszökő aránytalansága, és ebből következően az kifogásolható, hogy nem feltétlenül működőképesek állóképként az eredetileg mozgóképként definiált vizuális elemek, hanem az is, hogy Jankovics életműve sokrétűbb (képzőművészeti, zenei, filmtudományi, antropológiai stb.) megközelítést tett volna lehetővé. Emellett hiányzik a szerkesztői előszó, amely az olvasó számára megfogalmazta volna a könyv koncepcióját, de sajnálatos módon mindezek tetejében még az impresszumból sem derül ki világosan, hogy szerkesztőként ki gondozta a kötetet. Az sem tűnik kellően átgondolt döntésnek, hogy a könyv elejére maga az ünnepelni kívánt szerző írta meg az életútját, önéletrajzi formában, elvégre ez a műfaj – mint azt az autobiográfia klasszikus elméleteiből (Paul de Man, Philippe Lejeune) tudjuk – óhatatlanul a self-marketing eszköze.

A könyv legszínvonalasabb fejezete Varga Zoltánnak a jankovicsi életművet filmtörténeti szempontból áttekintő nagy ívű tanulmánya. A szerző korábban több írásában értelmezte Jankovics animációit, *A magyar animációs film: intézmény- és formatörténeti közelítések* című könyvében az ornamentális stílus felől vizsgálta, *A kecskeméti animációs film* című kötetében pedig szűkebben a Kecskeméten készült *Magyar népmesék*re fókuszált. Örvendetes módon Varga már rögtön a nyitó mondatban reflektál arra, hogy a reprezentatív kötet által kínált értelmezői keret és a portré műfaja csábít a „szuperlatívuszokkal" (11) teli megszólalásra, neki azonban ügyesen sikerül elkerülnie, hogy tanulmánya laudációvá váljék. Ehelyett széles körű filmtörténeti apparátussal elemzést és értelmezést nyújt, és nem hallgatja el a kritikai meglátásait sem. Varga külön érdeme, hogy nem ismétli meg Jankovicsról korábbi könyveiben tett állításait, azokat továbbépíti, és az aktuális kontextusnak megfelelően súlyozza. Ennek tudható be például, hogy *A kecskeméti animációs film*ben kimerítő részletességgel elemzett *Magyar népmesék* rajzfilmsorozat itteni rövidebb tárgyalását nem stúdiótörténeti szempontok, hanem az életpályán játszott szerep vezérli, míg a *Gusztáv*ot a későbbi egyedi szerzői filmekkel, az experimentális *Fehérlófiá*t pedig az életmű korábbi darabjaival, főként a *János vitéz*zel összehasonlítva vizsgálja. Varga rendezőelve nem kronologikus, Jankovics sokoldalú filmalkotói pályáján előbb az általános stílusjegyeket keresi, ezt követően részletesebben vázolja a szemléletmódok és a vizuális nyelv által jellemzett korszakváltásokat. A szerző szerint a terjedelem alapján eltolódás figyelhető meg az 1960–70-es évek többségében minimalista egyedi filmjeitől (*Álmok szárnyán*, *Hídavatás*, *Mélyvíz*, *Sisyphus*, *Küzdők* – csak a legemlékezetesebbet említve) az egész estés produkciók felé *(János vitéz*, *Fehérlófia*, *Háry János*, *Mondák a magyar történelemből*, *Ének a csodaszarvasról*, *Az ember tragédiája)*, másrészt pedig a *Gusztáv* sorozat karikaturisztikus reprezentációs módjától az ornamentális animáció felé. Az „ornamentális animáció" fogalmát éppen Jankovics egyik esszéje *(Ornamentika mozgásban)* nyomán Varga vezette be a hazai tudományos diskurzusba a magyar animáció történetét összefoglaló 2016-os monográfiájában. Varga Zoltán vízválasztónak tekinti az 1973-ban befejezett, és első egész estés magyar animációs filmként úttörő szerepet játszó *János vitéz*t, nemcsak azért, mert Jankovics Marcell ezt követően erősebben érdeklődött a hosszabb formák iránt, hanem azért is, mert stiláris szempontból számos vonatkozásban előképe a későbbi filmeknek, de talán még meghatározóbb, hogy alkotásai „innentől kezdve programszerűen építenek a magyar történelem, kultúrtörténet és jelképvilág elemeire" (35). A tanul-

mány szerzője ebben látja Jankovics szerteágazó életművének összefogó habarcsát: a mítosz, a mese és a történelem iránti érdeklődés mindvégig meghatározó maradt a pályáján, amit legújabb, szintén Kecskeméten készülő animációs sorozata, a *Toldi* is alátámaszt. Esztétikai szempontból pedig Varga „az átváltozásalapú (metamorfózisos) képépítkezést" (13) tartja a jankovicsi vizuális poétika egyik legfőbb vízjelének, melynek működésmódja a szimbolizáción alapszik.

Varga Zoltán elsőrangú tanulmányával csak egyetlen ponton, nevezetesen az elit és a populáris művészet kapcsán tett állításával szállnék vitába. A szerző érvelése szerint: „A Jankovics-animációk az elitművészet és a populáris fogalmazásmód határára helyezhetők: képzőművészeti igényességgel formált vizualitásuk az előbbihez köti őket, míg az univerzálisan érthető-értelmezhető élmények és szimbólumok alkalmazása az utóbbihoz" (14). Kétségtelen, hogy az – organikus hagyományként értelmezett – népi kultúra és a popkultúra határvonalai sokszor képlékenyek, és tény, hogy Jankovics a *János vitéz*ben nagyban támaszkodott a *Sárga tengeralattjáró* (*Yellow Submarine*, rendezte: George Dunning, 1968) című brit animációs film pop-artos vizuális világára (32–33), *Az ember tragédiája* pedig tudatos anakronizmusokkal számos utalást tesz a modern popkultúrára, de a populáris és a magasművészeti esztétika véleményem szerint nincsen egyensúlyban Jankovicsnál. Neki mindvégig az elitkultúra marad az alapvető orientációs pontja, a kettő viszonyát hierarchikusan fogja föl, és távolságtartóan viszonyul a nem hagyományból táplálkozó kultúrához (bármit is jelentsen ez).

Amíg Varga tudományosan megalapozott írása átgondolt, érvelő jellegű, addig ez Hoppál Mihály dolgozatáról kevésbé mondható el. Hoppál, aki a filmrendező animációinak néprajzi szakértőjeként is működött, tanulmányában Jankovics Marcell folklórkutatásait, illetve a jelképek vizsgálatával kapcsolatos írásait, kiadványait helyezi érdeklődése tengelyébe, de tematikailag is igen széttartó, heterogén módon. A probléma nem pusztán abból fakad, hogy a szerző szövegét a kultikus modalitás tartja fogságban, amely csökkenti a tudományosan ellenőrizhető (bizonyítható) kijelentések számát, hanem abból is, hogy gyakran támad az az érzése az olvasónak, hogy Jankovics könyveit kivonatolja: átfogó értelmezés helyett jelölt és jelöletlen idézetek végig nem vitt, ötletszerű kommentárokkal megszórt halmazát adja. Az olvasást az is megnehezíti, hogy gyakran nincsenek világosan jelezve a szerzői és a kommentári pozíció közötti határok, nem lehet tudni, melyik mondatban pontosan kinek az állításait olvassuk. Tartalmi összefoglalások helyett célra vezetőbb lett volna a problémacentrikus megközelítés, amely egy-egy kérdéskör köré csoportosítja megállapításait. Ám Jankovics Marcell írásainak, könyveinek egyes, már-már ezoterikusnak tekinthető állításai sem feltétlenül állják ki a tudományos igazolhatóság és a diszkurzivitás próbáját. Ha tapintatosan is, Hoppál Mihály szintén utalást tesz arra, hogy „szerzőnk példatára néha fantáziájának gazdagságáról is árulkodik" (250), vagy hogy „[a] szakmát gyakorló néprajzosok sok esetben a szerző gyakran szabadjára engedett képzeletének tulajdonítják a párhuzamokat" (259), de Hoppál kultikus beszédmódja meggátolja, hogy kijelentéseit továbbgondolja, és mélyebb tanulságokat vonjon le saját állításaiból. Márpedig igazán itt kezdene izgalmassá válni a dolog, hiszen Hoppál félig-meddig látensen a művészet és a tudomány tudásformáinak különbözőségét írja le ezekben az óvatosan megfogalmazott sorokban. Vagy egészen nyíltan kibontva: végső soron arra utal, hogy ami Jankovicsnál működik művészetként, az nem biztos, hogy működőképes tudományként.

Bár az album külcsínre kétségtelenül reprezentatív, meglehetősen sovány teljesítménynek tartom, hogy csak két tanulmányra futotta, noha számos módon lehetett volna megközelíteni Jankovics Marcell életművét. A több száz oldalnyi – eltérő kontextusban, eltérő médiumban keletkezett, a színvilágra is hatást gyakorló, ezek folytán nem is szerencsésen válogatott – képanyag azt sejteti, mintha erősebbnek bizonyult volna az a szándék az MMA részéről, hogy emlékművet állítsanak Jankovics Marcellnek, mintsem az, hogy átfogó panorámát szolgáltassanak a pályafutásáról. Úgy tűnik, mintha sürgető szükségét érezték volna egy Jankovics-kötetnek, de nem volt hozzá elegendő muníció.

N. KOVÁCS ZITA

Az ismeretlen Tornyai

NAGY IMRE – TÓTH KÁROLY – NÁTYI RÓBERT: TORNYAI. TANULMÁNYOK TORNYAI JÁNOS (1869–1936) SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJA TISZTELETÉRE

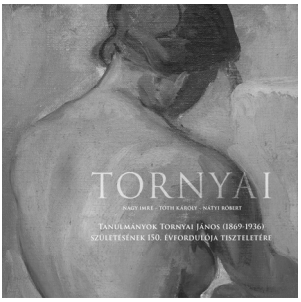

Tornyai János Múzeum
Hódmezővásárhely, 2019
304 oldal

A magyar képzőművészeti élet talán legjelentősebb és legfigyelemreméltóbb eseményei 2019-ben a hódmezővásárhelyi Tornyai-emlékév rendezvényei voltak, amelynek során Tornyai János életművét, emberi és művészi létezését az eddigi legteljesebb gyűjteményes tárlattal, azt kísérő kiállítási katalógussal, tudományos konferenciával, valamint az azt dokumentáló konferenciakötettel mutatta be a festőművész nevét viselő hódmezővásárhelyi közgyűjtemény. A Tornyai művészetét egészen új megvilágításba helyező rendezvénysorozat zárását követően, 2020-ban az új kutatási eredményeket a Tornyai János emlékév kurátorának, dr. Nagy Imrének, a múzeum nyugalmazott művészettörténész igazgatójának a szerkesztésében megjelent impozáns tanulmánykötetben publikálták. A Tornyai János Múzeum igazgatója, dr. Miklós Péter előszavával, dr. Tóth Károly által összeállított életrajzi kronológiával megjelent kötetben három szerző tollából öt, a Tornyai-életművet revideáló, művészettörténeti helyét és jelentőségét meghatározó fontos tanulmány olvasható. Dr. Nagy Imre művészettörténész, dr. Nátyi Róbert művészettörténész, dékán és dr. Tóth Károly művészettörténész magyar nyelven (és rövid angol rezümékkel kiegészített) tanulmánykötete bár műfaji meghatározása szerint nem monográfia, a szerzők mégis a művész életének és művészetének szakszerű, tudományos feltárását, interpretálását és értékelését, pontosabban annak átértékelését végezték el. Minden elérhető forrás felhasználásával tárták fel Tornyai János életét, minden fellelhető műve alapján elemezték és értékelték művészetét a szűkebb és tágabb értelemben vett kulturális, művészeti környezetében, minden olyan korabeli és kortárs magyar és európai hatás viszonylatában, amelyet meghatározónak véltek, vagyis teljes egyéni minőségében és történeti meghatározottságában tárgyalták az életművet. A téma és

a kötet monografikus voltát igazolja az is, hogy benne és általa Tornyai János művészetének individuális rangja egészen új értelmezést kapott, a festőművész életművének értéke, egyedisége és jelentősége egészen új megvilágításba kerülhetett. Az impozáns megjelenésű – a szerkesztő Nagy Imre és a grafikus tervező Szántó Mira Judit által formába öntött – 149 színes reprodukcióval és 33 archív fényképpel, dokumentummal illusztrált 304 oldalas kiadványban számos korábban nem publikált fényképfelvételt és reprodukciót adnak közre, amelyek válogatásával (és kivételesen szép, a faktúrát is látni engedő nyomdai kivitelezéssel!) – az életmű korszakainak és ciklusainak, műfajainak hangsúlyait újraértelmezve – releváns módon mutatnak be egy új, egy korábban nem ismert Tornyait. A szerzőknek sikerült új kontextusba helyezniük a festőnek a korábbi kutatás által túlzottan a Munkácsy-hagyományokban gyökereztető, realista alföldi festészetként interpretált tájképfestészetét, s így Tornyai festészetének valódi hangsúlyait, modernizmusának gyökereit és jelentőségét átértékelniük.

Előre kell bocsátanom, hogy a kötet sokkal hosszabb értékelést kívánna, mint amit egy folyóirat lehetőségei nyújtanak. Már maga a téma is olyan rendkívül fontos, izgalmas és értékes, oly különlegesen érdekes, olyan egyszerre lenyűgözően olvasmányos, tényszerű, ugyanakkor mélyen megrendítő a művészettörténet-írás és a közönség számára is, akkora ajándék, és olyan lelkiismeretes, a legapróbb elérhető részletekig, adatokig hatoló munkával feltárt, elemzett, értelmezett, ahol szükséges, ott mindenki számára közérthetően megfogalmazott, olyan széles történelmi, művészettörténeti és művészetelméleti perspektívába ágyazott, hogy mindenképpen részletes, alapos recenziót kíván. Ilyen fontos témájú, tudományos alaposságú kötet a magyar művészet történetében napjainkban ritkán jelenik meg. Nagy öröm, hogy megjelent, és külön öröm, ha részletesen lehet írni róla.

A kötet kezdő tanulmányában Nagy Imre mutatja be Tornyai életútját, amelyben értékelő összegzést olvashatunk a Tornyai János Múzeum gyűjteményére és az életmű ismert műveire támaszkodó új kutatási eredményekről is. A szerző a korábban ismeretlen források, fényképfelvételek, grafikai lapok és műalkotások publikálásával, műelemzések segítségével mutatja be a 30-31 éves fiatal festőt, aki nemcsak a vásárhelyi kulturális és művészeti élet megteremtésében, elindításában játszott igen fontos szerepet, de ő volt „a vásárhelyi emberek életének hű krónikása, aki valóban belülről nyújt látleletet az alföldi parasztság életének kiválasztott pillanatairól". Tornyai pályájának változásai, a festő és Kovács Mári kapcsolatának, alkotásainak párhuzamai, ösztönös megnyilvánulásaik izgalmas részletei impulzívan, az alkotások tükrében tárulnak fel az olvasó előtt. Nagy Imre másik tanulmányában a festő és a nők, a múzsák viszonyát, a művek létrejöttében játszott szerepüke vizsgálja, rávilágítva számos fontos összefüggésre, amelyek akár újabb tanulmányok kiindulópontját jelenthetik majd. A szerző kutatásainak köszönhetően ma már egyértelműen kimondható, hogy Tornyai életművének egy igen fontos része ismeretlen volt számunkra: bár érintőlegesen említésre kerültek és kiállítások alkalmával is bemutatták egy-egy aktképét és nőábrázolását, sajnos korántsem a művek kvalitásának és az életmű tekintetében releváns számának megfelelően. A szerző arra hívja fel figyelmünket, hogy „Tornyai életművének fontos részét jelentik a nőábrázolásai és aktjai is, így az oeuvre egészét értékelve kell helyét a huszadik századi magyar piktúrában kijelölni" – amelyet rendkívül alapos kutatással alátámasztva, mégis érzékletesen, a modelleket ábrázoló archív fényképfelvételek beazonosításával, adatolásával publikációjában a legnagyobb örömünkre meg is tesz.

Nátyi Róbert tanulmányában Tornyai János stílusának, modernizmusának gyökereit kutatja – a 2020-ig publikált szakirodalom áttekintésével – és revideálja az alföldi festészet egyik legegyénibb mestere művészettörténeti helyének korábbi meghatározásait, az életművet meglehetősen leegyszerűsítő szakirodalmi „toposzokat", többek között Bodnár Éva 1956-ban, majd 1986-ban megjelent két monográfiájának hangsúlyait is. A korábban egyértelműen és szinte kizárólagosan az alföldi festészethez tartozónak ítélt Tornyai-életműben Nátyi Róbert rámutat a festő spontán, ösztönös, mégis programszerű művészetének valódi eredőire. Tornyai stílusának formálódását, változásait életműve jelentős stációinak tartja, amelyet a művészettörténeti értekezések, értékelések vizsgálatával, a művész leveleinek, kiadatlan naplóinak idézeteivel mutat be. Nátyi Róbert tanulmányában feltárul előttünk egy másik, egy korábban ismeretlen Tornyai, aki „ahogyan festményeinél is, számtalan változatban dolgozta fel az őt érdeklő témákat, keresve-kutatva a megfelelő megoldásokat, alkotásról-alkotásra finomítva az eredményt, úgy írásaiban is vissza-visszatért az éppen őt izgató kérdésekhez, lépésről-lépésre kikristályosítva a letisztázott gondolatokat." A Tornyai János Múzeum 2019-es életműtárlata egyik legnagyobb revelációjának tartja a szerző az impulzusok hatására változó stílus különleges fejezeteit: Tornyai aktsorozatát, ritka csendéleteinek darabjait, Cézanne művészetének hatását, az 1907-es pusztai képek sorozatán megkezdett festői kifejezésmód új irányait, árnyalatait, az 1910-es évek mártélyi színlátomásainak Baján születő, majd Szentendrén kiteljesedő utolsó, új korszakát. A szerző nem fél tanulmányában felmutatni egy egészen más Tornyait, akinek „legjobban sikerült tájai, enteriőrjei, csendéletei, aktjai túlmutatnak az alföldi festészet körén (…) így kijelenthetjük, hogy Tornyai János autonóm, ugyanakkor felfokozott, lázas művészete kivételes értéke a 20. századi magyar festészetnek."

A kötet harmadik tanulmányában Tóth Károly Tornyai párizsi időszakát, a festő 1894 és 1897 között a francia fővárosban töltött éveinek eseményeit, főként Munkácsyval történt találkozását, kapcsolatát, a századvég franciaországi tapasztalatainak és élményeinek művészetére gyakorolt hatásait tekinti át. A szerző a korábban ismert forrásokra, a festő leveleire, naplóira, a kortársak beszámolóira, újságcikkekre, publikációkra, a legújabb (részben saját) kutatásaira támaszkodva, Tornyai beszámolóinak utólagos, torzító tendenciáinak feltárásával új perspektívát nyit az életmű értékelésében. A festő párizsi éveinek és Munkácsy Mihály hatásának jelentőségét vizsgálva Tóth Károly tanulmányában rávilágít arra, hogy a Párizsban töltött időszak művei, illetve a Julian Akadémián és Munkácsy műhelyében töltött idő valójában egyáltalán nem gyakorolt stilárisan kimutatható hatást művészetére. A szerző feltárja, hogy a párizsi időszak pusztán Tornyai világképéhez, kulturális horizontjának kitágításához járult hozzá erőteljesen, „sem az 1900-as évek elején, sem későbbi, oldottabb, egyénibb festői megoldásai sem vezethetők le közvetlenül Tornyai párizsi tanulmányaiból, vagy az ott elsajátított festői gyakorlatából", így az életmű egészét tekintve jelentősége a XX. század második felének művészettörténet-írása állításával szemben igen csekély. Tóth Károly második, *Az alföldi festészet* című tanulmányában arról értekezik, hogyan járult hozzá Tornyai az alföldi festészet fogalmának kialakulásához s a művészettörténeti fogalom létrejöttéhez. A Tornyai-életmű újraértékelésének szükségességéhez véleménye szerint nagyban hozzájárul az a tény, hogy „az 1948 után fellépő, a szocialista realizmus előképeit felmutatni akaró új művészettörténet írás és az ehhez kapcsolódó muzeológiai fordulat" Tornyai Munkácsyhoz fűződő kapcsolatát lényegében eltorzította, túlértékelve annak jelentőségét. „A cél az lett, hogy az alföldi festőket minél markánsabban a Munkácsy legitimálta realista hagyományhoz kössék."

E torzítás eredményeképpen Tornyai életművéről szinte napjainkig egy egészen más, talán hamis, de legalábbis nem releváns interpretációt ismerhettünk. A tanulmánykötet ennek a hamis interpretációnak a korrekcióját végezte el felmutatva, hogy Tornyai művészetszervező tevékenysége mellett nem Munkácsy vélt hatása miatt, hanem főként a sajátos, esszenciálisra redukált alföldi képtípus megteremtése okán lett a XIX–XX. század fordulóján létrejött alföldi festészet mint regionális művészeti jelenség hiteles képviselője.

Bár Bodnár Éva 1956-ban, majd 1986-ban megjelent, alapműnek számító monográfiái óta többen is kutatták a Tornyai életművet, valójában senkinek nem sikerült áttörni azt az értelmezési falat, amely a festő művészetének lényegét eltakarta. Nagy Imre, Tóth Károly és Nátyi Róbert hosszú éveken át folytatott kitartó és kiváló munkával igyekezett feltárni, illetve újraértelmezni a levéltári, adattári forrásokat, hogy minél átfogóbb ismeret birtokában mutathassák be az igazi Tornyait. A Tornyai János Múzeum kiadásában megjelent tanulmánykötet azt is jelenti tehát, hogy általában egyazon művészetnek akár ellentétes értelmű interpretációi is léteznek és létezhetnek egyszerre, egyidejűleg, egymás mellett, s hogy nincs forma, amelynek tartalma ne lehetne interpretáció kérdése. De Tornyai életművéről gondolkodva figyelmeztetés és fontos megállapítás is egyben: hogy mit jelent Tornyai művészete, hogy modern volt-e festészete vagy sem, nem egy korstílushoz vagy művészeti csoportosuláshoz, irányzathoz való tartozás vagy nem tartozás mentén dől el, hanem sokkal inkább egyfajta individuális tájékozódás és kiválasztás mentén. Ma már egyre világosabb (hála e kötetnek is), hogy a modernizmus fogalma nagyon nehezen értelmezhető, nagyon relatív, különösen itt, Európa keleti felében, és koronként is nagyon változó, mit tekintünk progresszívnek. A kötetből megismerhető, hogy Tornyai a saját útját járta, hogy művészetével és sajátos képtípusával megteremtette az alföldi festészetet, hogy belekóstolt sok mindenbe, megtanult sok mindent, amit fontosnak tartott, de azután továbblépett. Habár a magyar földhöz, az Alföldhöz, a nőkhöz és az alkotóművészethez való vonzódása nem független a kor mélyén rejtőző szellemi áramlatoktól, és azok olykor felszínesebb divatjától sem, irodalmi elő- és utóképei, párhuzamai éppúgy akadnak, mint ikonográfiai előzményei. Tornyai művészetének legfontosabb sajátossága mégis a választás szabadságában rejlett: „Modernizmusa szándékosan a festői kifejezés eszközeiben, szabadságában nyilvánult meg" (Nátyi Róbert). 2019-ben a festő születésének 150. évfordulója tiszteletére rendezett gyűjteményes kiállítás és emlékév rendezvényei, a 2020-ban kiadott tanulmánykötet remek alkalom volt arra, hogy Tornyai János művészetének „újrafelfedezésével" bizonyítást nyerjen mind a szakma, mind a közönség számára, hogy „Tornyai személyében a 20. századi magyar képzőművészet egyik leginvenciózusabb, legfestőibb, modern alkotóját tisztelhetjük" (Nagy Imre).

Végezetül egy gyakorlatias megállapítás: tekintettel arra, hogy a kötetből mindössze háromszáz darab készült – s ennek közel felét elvitték a kötelespéldányok, a múzeum cserepéldányai, illetve a tiszteletpéldányok – ezért a kiadvány már a nyomdából kikerülve könyvészeti ritkaságnak számít, s aki a könyvespolcán szeretné tudni az alföldi festészet ezen óriásának tanulmánykötetét, annak bizony igyekeznie kell mielőbb megszerezni azt.

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE
175. szám

HANSÁGI ÁGNES

Mit jelent *ma* Jókait olvasni?

Aki nem tudja elolvasni 16-17 évesen Az arany ember*, az 18 évesen nem fogja megérteni az* Édes Annát*, és biztosan nem érti, még ha el is tudja énekelni az elejét, hogy mit jelent a* Szózat *szövege.*

Hogy *kik*, *mit*, *miért* és *hogyan* olvasnak, a pillanat függvénye. Olyan *történeti* kérdés, amely az időben változó kultúra időegyenesén mindig másképpen válaszolható meg.

A ma iskoláskorúak számára Jókai „kötelező". A nemzeti és világirodalmi klasszikusok sorsára jutott. *A kőszívű ember fiai*, amely meggyőződésem szerint a magyar irodalom egyik legjobban megírt, nyelvi komplexitás tekintetében egyik legtelítettebb (értsd: legleleményesebb!) regénye, olyan muszáj-olvasmány volt évtizedeken keresztül, amelyet már az éppen iskolába járók szülei is csak bajosan tudtak elolvasni. Ha egyáltalán megpróbálkoztak vele. Nem tűnt „attraktívnak". Nem volt „szexi". Sőt: a tanárok egy része sem volt meggyőződve arról, hogy van-e értelme az „erőltetésének". Sok esetben hiányzott az a bizonyosság is, hogy a „kötelező" valóban érték, esztétikai értelemben is az. A Rákosi-, majd a Kádár-rendszer emlékezetpolitikájával összeegyeztethetetlen írói életművet Jókai súlya, tekintélye és ismertsége miatt betiltani vagy eltüntetni képtelenség lett volna. Át kellett „értelmezni". A kánonban maradás ára az az ördögi leleményességgel kieszelt, és nyíltan ugyan soha le nem írt, de rendszeresen sugallt, megbélyegző állítás volt, amely szerint Jókai „populáris". Hogy „szórakoztató", „népszerű", persze sok experimentális, valódi esztétikai értékkel bíró irodalmi szövegre is igaz lehet. Kontextus és értelmezés kérdése. Jókai esetében azonban egyértelműen az első vonalból való „kigyanakvás" volt a stratégia, amely nem is bizonyult hatástalannak. Olyannyira nem, hogy még napjainkban is sokan hiszik azt, Jókai a XIX. század kokárdás Stephen Kingje. Miközben az irodalomtudomány már jócskán maga mögött hagyta ezt az álvitát, feltárta az okait és a mozgatóit, a köztudatban számos eleme él a kádárizmus retusált Jókai-képének. Bár az is érzékelhető, hogy ez a régi, rossz imázs lassan, de biztosan lekopik Jókairól.

A „kigyanakvás” stratégiájának kommunikációs sikerét az alapozta meg, hogy a „popularitásvád” a XIX. század második felében egyszer már bevált Jókaival szemben. Ma már elképzelhetetlen, hogy a parlamentben interpelláljanak egy író kiugróan magas honoráriumai miatt. Jókaival ez is megtörtént. Igaz, 1858-ban bérházat tudott vásárolni a mai Petőfi Irodalmi Múzeum, a Károlyi-kert mögött, de az is igaz, hogy alig két év után boldogan adott túl a veszteséget termelő épületen. Könyveit nemcsak a magyar közönség tartotta becsben, a világ számos nyelvére lefordították. Vonzó személyisége is hozzájárult, hogy belőle váljék az első igazi „celeb” Magyarországon. Ahol megjelent, oda tódult a közönség, arról az eseményről biztosan tudósított a sajtó, és ez más hírességeket is a helyszínre csábított. Politikusok keresik a társaságát, 1869-től maga is képviselő, 1897-ben pedig Ferenc József a főrendi ház tagjává teszi. Jókai talán mindenkinél korábban megértette a nyomtatott tömegmédiumok működését és hatását, kortársai azonban nehezen tudták elképzelni, hogy lehet nagy műveket alkotni és népszerűnek lenni egyszerre. A „népszerűség” persze nagyon viszonylagos: mert bár aligha volt (és talán lesz) klasszikus szerzőnek annyi olvasója, mint amennyi Jókainak volt, azt azonban világosan kell látnunk, hogy a „tömeg” a XIX. század olvasóközönsége esetében nem százezres vagy milliós nagyközönséget jelent. Jókai kiadója, Révay Mór János ötezres példányszámokról beszél, amelyeket csak évek alatt tudtak eladni. A Pesti Napló az 1850-es évtizedben is durván tízezres nagyságrendű olvasóhoz (rendszeresen olvasó olvasóhoz) juttatta el Jókai regényeit, és ez még akkor is igaz, ha egy-egy napilappéldány a mainál jóval több kézen fordult meg.

Miért voltak érdekeltek a kortárs kritikusok Jókai megbélyegzésében? A korszak nagyhatású kritikusát, Gyulai Pált személyesen sem fűzte jó viszony Jókaihoz. A kritikuspápa és az írófejedelem tulajdonképpen rajtuk kívül álló okoknál fogva is arra voltak ítélve, hogy rosszban legyenek. A magas, karcsú, kékszemű, nők által körülrajongott Jókai, aki pályakezdőként, 1848 augusztusában elvette az ország legszebb asszonyát, a Nemzeti Színház tragikáját, az átlagosnál jóval alacsonyabb, előnytelen külsejű Gyulai szemében sehogyan sem lehetett szimpatikus. Jókai „celebbé válása” ráadásul a nyomtatott tömegmédiumok megjelenésének volt köszönhető, ugyanannak a fordulatnak, amelyik a kritikát és „a” kritikust megfosztotta korábbi hatalmától. Az első magyar tömegmédiumként funkcionáló napilap, a Pesti Napló felfutása is Jókai érdeme: a Pesti Napló első évtizedében minden harmadik tárcaregény-epizódnak ő a szerzője. Márpedig tárcaregény nélkül nincsen nyomtatott tömegmédium. A XIX. századnak ezek a napi sorozatai. Az epizódok, a következő epizódra való várakozás lázban tartja az olvasókat: a regények beszédtémává, közüggyé lesznek, hiszen mindenki, aki olvas, ezekről beszél. Ennek az az oka, hogy a tárcaregény „performatív”, színházi élményhez hasonló hatásmechanizmussal „működik”, titka az élmény egyidejű befogadásában rejlik. Mindenki egyszerre olvassa ugyanazt. Ezért lehet róla beszélni. Gondoljunk csak bele, menynyire más ez az élmény ahhoz az individuális könyvolvasáshoz képest, amelynek hatását azért nem tudjuk megosztani a környezetünkkel, mert akikkel beszélhetnénk róla, még nem olvasták a könyvet, vagy olyan régen olvasták, hogy már nem állnak a hatása alatt. A XIX. századi olvasónak ráadásul a regény az egyetlen „hordozható”, otthonába is hazavihető művészetforrása. Az egyetlen lehetősége arra, hogy kilépjen a mindennapok szürkeségéből egy másik élet vonzó, imaginárius világába. Nincsenek képriportok, televízió, film, audiovizuális eszközök, ritkák a képek, a fotó maximum műtermi portréfotó.

A tárcaregény ekkor válik a könyvkiadás „előszobájává". A regényeknek, mielőtt könyvként megjelennének a boltokban, napi folytatásokban, napilapokban kell megmérettetniük magukat. (A XIX. században nem is olyan egyszerű a könyvvásárlás, mint manapság: 1859-ben az akkori Magyarország területén 49 településen mindösszesen 102 könyvkereskedés működött.[1]) Európában az első világháborúig, nálunk még a két háború között is ezt az utat járják be a regények. A tárcaközlés a legjobb reklám: amit valaki egy éven keresztül, epizódról epizódra olvas és izgul végig, azt könyvben is meg akarja venni, birtokolni akarja, hogy bármikor visszatérhessen a fikció virtuális valóságába. Ha jó a regény, a tárcaközlés napi „adagolása", az egyidejű befogadás performatív hatása mindenképpen beszédtémává teszi, ezzel is gyorsítva a hírét, terjedését. A kritika szava ezzel az intenzív hatással szemben teljesen hatástalan, a laikus, csak kedvtelésből olvasó olvasókra többé már nem tudnak befolyást gyakorolni a professzionális olvasók. Gyulaiból ezért is nem lesz, nem lehet Kazinczy: a tömegmédiumok, a passzióból olvasó olvasók világában ilyen kritikusi pozíció már nem képzelhető el. Természetesen szakmai oka is volt Gyulai elutasító véleményének. Gyulai eszménye az a lélektani regény, amely mindenekelőtt a karakterek tudatábrázolásában, a *pszichonarráció* különféle formáiban valósul meg. Vagyis abban az elbeszélői „paradoxonban", amikor a narrátor harmadik személyben arról beszél, mit érez vagy gondol a karakter, illetve ennek első személyű változatában, az „önnarrációban". Ilyenkor maga a karakter „beszél", hangosan, magának, vagy egyszerűen magában saját mentális állapotairól.[2] Jókai elbeszéléseiben ritkán találunk példát a pszichonarrációra és az önnarrációra. Az ötvenes évek elejétől tudatosan kísérletezett egy másfajta elbeszélésmóddal.

Ennek az elbeszélésmódnak az egyik fontos, innovatív eljárása az *átélt beszéd* (erlebte Rede), amelyet mindenekelőtt Flaubert és a modern regény elbeszélésformáihoz szokás kötni. Az *átélt beszéd* az olvasás legalapvetőbb értelmezői lépésében hoz létre eldönthetetlenséget: ellehetetleníti annak az egyértelmű meghatározását, hogy az adott mondatot (mondatokat) a szereplő (gondolja) vagy az elbeszélő mondja. Márpedig ez nem mindegy, hiszen a mondat „igazságértéke", aktuális jelentése nagyon is függ attól, kinek a szájából hangzik el a regény imaginárius világában. Ha megfigyeljük a következő idézetet, látszik, hogy az általános alanyig (ember) egyértelműen az elbeszélőhöz tudjuk kötni a mondatot, innen azonban akár a szereplő beszéde/belső beszéde is lehetne: „Ottó gróf ebből az esetből megtanulta, hogy a regényíráshoz nagyon jól tudhat az ember »in theoria«; de »in praxi« az első dolog az, hogy a regényét saját maga írja, de maga ne játszék benne."[3] Az átélt beszéd több okból is a modern próza kulcsfontosságú eljárásává vált. Egyrészt: gondolkodásra, mérlegelésre kényszeríti az olvasót, akinek önállóan kell döntenie, hiszen nem kap a két egyformán „jó" lehető-

---

[1] Vö. Kókay György: *A könyvkereskedelem Magyarországon,* Balassi, Budapest, 1997. https://mek.oszk.hu/03200/03233/html/kokay18.htm

[2] A pszichonarráció és az önnarráció különféle módozatairól vö. Dorrit Cohn: *Áttetsző tudatok: A tudatfolyamatok ábrázolásának módozatai a szépirodalomban*, ford. Gács Anna, Cseresnyés Dóra, in *Az irodalom elméletei* II, szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1996, 81–193.

[3] Jókai Mór: *Egy ember, aki mindent tud* (1874), s. a. r. Sándor István, Akadémiai, Budapest, 1976 (JMÖM, Kisregények 2.), 19. A kisregény eredetileg Jókai saját hetilapjában, az Üstökösben jelent meg folytatásokban. A Pester Lloyd németül egyetlen nap csúszással, 1874. május 3-án kezdte meg a közlését, amely mindvégig párhuzamosan folyt az Üstökösével, így az Üstökösben július 18-án, a Pester Lloydban július 19-én zárult le a sorozatos közlés.

ség közötti választáshoz segítséget. Az elbeszélő ilyenkor nem engedi, hogy az olvasó kényelmesen hátradőljön a székében, és „csak úgy" élvezze a regény világát. Szellemi munkára kényszeríti, és arra emlékezteti, hogy amit olvas, irodalom, szöveg, mondatok, játék, nem pedig „valóság". Az az olvasó persze, aki „belemegy" a játékba, élvezi a szellemi kalandot, a játékos nyelvi akadálypályát, de aki csak a cselekményre fókuszálva, referenciálisan olvas, az ezt vagy nem veszi észre, vagy elbeszélői lazaságként (hibaként) kezeli az egyértelműség hiányát.

A Jókai által kidolgozott elbeszélői stratégiában a nyelvnek, a nyelvjátéknak és a *pun*nak (szójáték, szóvicc) legalább annyira fontos szerep jutott, mint a fordulatos történetnek. Csakhogy ha valaki figyelmesen olvas, hamar rájön arra, hogy a nyelvjáték gyakran az akciók elbeszélése „ellen dolgozik". Amit az elbeszélő „állít", azt a nyelvjáték sokszor tagadja és fordítva. *A kőszívű ember fiai*nak második fejezetében a kőszívű ember temetésének utolsó ceremoniális aktusát a „Még egy rövid szertartás volt hátra." látszólag semleges, átkötő mondatával vezeti be az elbeszélő. Aki referenciálisan vagy tematikusan olvas, nem fog visszatérni ehhez a mondathoz, aki azonban fókuszáltan olvas, és figyel a szövegre, annak a számára a mondat retorikai iróniája hamarosan nyilvánvalóvá válik, és a mondat felszíni struktúrájának állítását az irónia az ellenkezőjébe fordítja. Akkor már tudjuk, hogy a szertartás nem lesz rövid és jelentéktelen, éppen ellenkezőleg. Ez lesz a temetés igazi „attrakciója". Mivel fordítja át ennek a jelentéktelen mondatnak az aktuális jelentését a vihar előtti csönd utolsó pillanatára utaló, jóslatszerű bejelentéssé az elbeszélő? Lánghy Bertalan tiszteletesről elmondja, hogy „öreg kuruc" hírében áll, amit hevességének köszönhet. A fordulatot azonban a következő két mondat idézi elő. (1) „Úgy szokott beszélni az öreg a szószéken, mint Abraham a Santa Clara, a megyegyűléseken pedig mint »nagybotú« Lőrinc." A XVII. századi bécsi udvari hitszónokra és a Mészáros Lőrincre tett utalás azok számára oldható fel, akik jól ismerik a történelmet és az irodalmat. Mészáros Lőrinc említése ugyanis nemcsak a Dózsa-lázadást, hanem egyúttal Eötvös József regényét, A *Magyarország 1514-ben* Lőrinc papját is az olvasó emlékezetébe idézheti. Vagyis a lelkész „epitheton ornansa" („öreg kuruc"), azután a történelmi és irodalmi utalások előre vetítik a záró ima hangulatát és politikai tartalmát éppúgy, mint azt a hatást, amelyet hallgatóiból majd ki fog váltani. A második mondatot ezek után eleve retorikai iróniaként olvassuk: (2) „Jól volt intézve, hogy csak egy imádság bízatott rá, mert ha búcsúztatóját végezte volna a megboldogultnak, azt az élve maradtak majd nagyon megemlegették volna." Amit a mondat egy meg nem valósuló feltétel teljesüléséhez köt, arról valójában azt tudjuk meg, hogy be fog következni; a „csak egy imádság" aktuálisan a hamarosan bekövetkező temetési és politikai botrány „látványosságának" a bevezetése, a „jól volt intézve" pedig a mondat vége felől már egyáltalán nem ironikus, hiszen a maga szószerintiségében vonatkozik mindannak az ellenkezőjére, amit a további tagmondatok betű szerint és amit az irónia negációjában jelentenek. A betű szerinti és az aktuális jelentés közötti feszültség, ellentét retorikai játéka a temetési imában hasonlóan folytatódik tovább.

Umberto Eco *A rossz ízlés kritikája*ban írt arról, hogy aki az egyértelműségekre törekedve, referenciálisan olvas, az éppen azokat a két- vagy többértelműségeket számolja fel, azt a nyitottságot, amely a fikciós szöveget irodalomból szépirodalommá, vagyis esztétikailag is értékes, művészi szöveggé teszi.[4] Már Jókai első tudós monográfusa, Zsigmond Ferenc felis-

[4] Vö. Umberto Eco: *A rossz ízlés struktúrája*, ford. Szabó Győző, in Uő: *A nyitott mű,* Gondolat, Budapest, 1976, 201–270. Itt: 236 skk.

merte, hogy Jókai népszerűsége összefügg azzal: regényei, novellái többféleképpen is olvashatóak.[5] Úgy építi fel a szövegeit, hogy az egyértelműségeket, konkrétumokat kereső referenciális olvasással jól befogadható a cselekmény, a történet; míg ha valaki képes rá, és érdekelt a fókuszáló olvasásban, annak a nyelvjáték és a pun, a szöveg retoricitása nyomán megnyílik a művészi szöveg. A szemiotika ezt nevezi kettős kódolásnak. Umberto Eco Manzoni, *A jegyesek* írójának a példáján mutatta be, hogy a XIX. századi klasszikusok ennek a módszernek a segítségével tudták egyidejűleg megszólítani a képzett, gyakorlott, és a képzetlen, „új" olvasókat.[6] Eco ezzel nem kevesebbet állít, mint hogy a kettős kódolás olyan alkotói stratégia, amelyet a nyomtatott tömegmédiumok megjelenése és az ennek következtében dinamikusan növekvő olvasószám kényszerített ki. A tapasztalatlan olvasó értelmezése felfogható egyfajta „részleges" dekódolásként is, Eco azonban arra figyelmeztet, hogy valójában minden olvasási aktus részleges dekódolás, hiszen a művészi szöveg esztétikaisága szemiotikai szempontból olyan telítettség, amelyet (bármennyire is felkészült, képzett olvasók vagyunk) soha nem meríthetünk ki teljesen.

Jókai nyelvjátékra építő prózapoétikája nagyon „modern", regényei azonban úgy lépnek át a modernségbe, hogy nem mondanak le a fordulatos cselekményről sem. Jókaira tehát egyfelől igaz az, hogy regényeinek, elbeszélésinek valódi főszereplője a „nyelv", de az is, hogy regényeiben meghatározó marad a „sztori", a cselekmény is. A valódi szellemi izgalmat azonban a modern olvasó abban lelheti, hogy a két fő alkotóelem sokszor „mást kommunikál". Ez az elbizonytalanító technika azt az érzést erősíti meg az ezt érzékelő olvasóban, hogy a regény imaginárius világában és általában, emberi világunkban nagyon kevés a bizonyosság: a karakterek, éppúgy, mint a bennünket körülvevő emberek, jelenségek, sőt tárgyak is, kiismerhetetlenek. A századforduló modernségének művészi regényei más utat választottak: egyre inkább lemondtak a sztoriról. Figyelmüket az elbeszélés aktusában megtörténő nyelvi „eseményekre" fordították. Friedrich Kittler német médiateoretikus tézise szerint a XX. század elejétől, vagyis a film megjelenésétől kezdve az esztétikailag értékes, az irodalmat „nyelvművészetként" értelmező regények azzal különböztetik el magukat az új médiumtól, a filmtől, hogy törekszenek a megfilmesíthetetlenségre. A sztorit a nem művészi, populáris regényekre „hagyják". Jókai regényei viszont a cselekményt „megkímélve" tették főszereplővé a nyelvet. Mivel a modernség alapsémájává nem ez, a Jókai által képviselt modell vált, hanem a másik, a „cselekmény" centrális szerepe sokak szemében már eleve kizárta Jókai modernségét. Az ideológiai vitákban pedig kapóra jött annak hangoztatása, hogy ami „cselekményes", eleve nem lehet „modern" vagy „művészi".

Ha megnézzük Jókai szójátékainak a természetét, világossá válik, hogy nem az olcsó vagy ponyvaregények olvasói alkották a rajongótáborát. Az *Egy magyar nábob* tárca- (vagyis napi folytatásokban való) közlése a Pesti Naplóban az „uborkaszezonban" indult, 1853. július elsején. A dátum sokatmondó: a hírtermés szempontjából is aszályos nyári hónapokban egy jó regénnyel még el lehet adni a lapot. A második félév kezdete azért is kulcsfontosságú, mert ezen múlik, hány előfizetést kötnek a lapra az év második felében. 1853-ban még ismeretlen módszer a lapszámonkénti árusítás: aki napilapot szeretne, az vagy előfizet, vagy klubba, kaszinóba, kávéházba, esetleg szomszédolni megy, hogy elolvashassa a számokat. Az sem ritka,

---

[5] Zsigmond Ferenc: *Jókai*, MTA, Budapest, 1924, 388–389.

[6] Vö. Eco, *i.m.*, 242.

hogy a regényt a lapból valaki felolvassa egy nagyobb társaságnak. Az új előfizetési évad kezdetén, a nyári politikai holtszezonban csak a legjobb szerzők legjobb szövegei vethetőek be az olvasók megtartása érdekében. Az *Egy magyar nábob*on tehát az első magyar nyomtatott tömegmédium túlélése múlott, és ma már tudjuk, túl is teljesítette ezt a küldetését. Az 58. epizódban, amely 1853. október 15-én jelent meg, a regénynek az a jelenete olvasható, amelyben az idős és dúsgazdag Kárpáthy János ifjú feleségét „bevásárlókörútra" viszi a pozsonyi (vagyis német) kereskedőkhöz. Ha a könyvet olvassuk, akkor az „Egy hazai intézmény"[7] című fejezetben találjuk a következő szakaszt: „legalább annyit a főfőkereskedő is megtanult, hogy Kárpáthy úrnak egy »alásszolgáját« köszönjön, ami egyébiránt szokatlan fülek előtt olyformán hangzott, mintha azt mondaná: »alle sollen geigen«"[8]. A többnyelvűség a korabeli Pestet éppúgy jellemzi, mint Pozsonyt: a rendszeres olvasók ekkoriban német és magyar könyveket egyaránt vásárolnak, a problémát éppen az jelenti, hogy német regényekből jóval szélesebb a kínálat, mint magyar nyelvűekből. A jelenetnek természetesen van politikai mondandója is: a nábob azzal akarja a kereskedőket a magyar nyelv elsajátítására ösztönözni, hogy magyar vásárlóként premizálja azt a kereskedőt, akivel anyanyelvén tud szót váltani, aki hajlandó, képes, megtanul magyarul beszélni. A magyar köszönés hangzását („alásszolgája") az elbeszélő sajátos perspektívából érzékelteti az olvasóval: azt írja le a vicces német mondattal („alle sollen geigen" vagyis „mindenki hegedüljön"), miként érzékeli a magyar köszöntés hangzását az, aki nem tud magyarul, csak németül. Jókai tehát olyan perspektívát kínál a magyar anyanyelvű olvasónak, amelyből idegenként, kívülről tekinthet, sőt: „hallgathat" rá saját anyanyelvére, annak a hangzására. A két különböző nyelvű, de hasonló hangzású beszédszekvencia nagyon is eltérő jelentése lesz a humor forrása.

A nyelv, illetve az idegen szavak félreértése lesz a humor forrása az *Egy ember, aki mindent tud* című regényében akkor, amikor a szellemíróként („ghost writer") is működő újságíró, vagyis „újdondász", Bojtorján „tájékozottságát" írja le az elbeszélő: „Mert ő nem tudott egyikén se e pogány nyelveknek: még németül sem: ő volt az az újdondász, aki kifuttatta az amerikai hajót »Stapel« nevű kikötőből; s aki Jung-csecsenekből »ifjú *dorbézol*okat« csinált, s aki az olasz operatársaságnál megénekeltette a »Stagionét«. Nem tudott ő, csak magyarul. Hanem az igaz, hogy magyarul úgy tudott írni, mint a csergedező patak."[9] A mindentudó elbeszélő annyit árul el a karakterről, hogy nem beszélt nyelveket. Azt azonban, hogy munkáját lelkiismeretlenül végezte, sőt, hogy szélhámoskodott, olyan álhíreket gyártott, amelyeknek az igazságértéke egyáltalán nem érdekelte, azt az olvasónak kell kikövetkeztetnie. Az olvasó erre pedig csakis abban az esetben képes, ha ismeri a Bojtorján által „félrefordított" vagy rosszul használt szavak jelentését. Az idézett részlet zárlatában szereplő hasonlat kaján iróniáját a három egymást követő „baklövés" alapozza meg, Jókai tehát azzal számolt, olvasói pontosan tudni fogják, hol és miért hibázott regényének a szereplője. A „Stapel" esetében

---

[7] A „hazai intézmény" itt a nyelvtanulásnak a korban bevett formája, a „cseregyerekség". Jókai maga is cseregyerekként tanult meg kitűnően németül. A *Mire megvénülünk?* című (részben napló-) regényének egyik elbeszélője, a kamasz Dezső szintén cseregyerek Pozsonyban.

[8] Jókai Mór: *Egy magyar nábob* [1853–54], I–II., s. a. r. Szekeres László, Akadémiai, Budapest, 1962 (JMÖM Regények, 5–6), II. 80.

[9] Jókai Mór: *Egy ember, aki mindent tud* (1874), s. a. r. Sándor István, Akadémiai, Budapest, 1976. (JMÖM, Kisregények 2.), 23.

azonnal tudják majd, hogy ez nem egy város neve, hanem a „sólya”[10] németül, vagyis az a faalkotmány, amelyről a hajókat a vízre bocsátják, és biztosan eszükbe fog jutni az „etwas vom Stapel lassen” német kifejezés is. A „csecseneket”, ahogyan azt már korábban is láttuk, a hasonló hangzás alapján „fordítja” Bojtorján dorbézolóknak, a „zechen” „mulat”, „iszik” jelentésű igét hallja bele a számára ismeretlen népnévbe, ami viszont külpolitikai tájékozatlanságát bizonyítja. De: ha a „csecsen” szó hangzásáról a „zechen” ige az eszébe jutott Jókai újdondászának, akkor néhány szót mégiscsak tudhatott németül, viszont a csecsenekről, akikkel akkoriban tele volt a világsajtó, nem hallott semmit. Az olvasó eldöntheti, melyik a rosszabb. Az utolsó az olasz „stagione” kifejezés, amely nemcsak színházi évadot jelent, hanem a kőszínházak repertoárra épülő játékrendjével szemben azt a színházi szisztémát is, amikor egy társulat csupán egyetlen előadásra vagy időszakra szerződik. Vagyis Bojtorján álhíreket generál, de a „fake news” nem politikai céllal keletkezik, hanem hanyag nemtörődömségből, abból, hogy nem tartja be szakmája legalapvetőbb etikai szabályait. Az első és a harmadik eset ráadásul azért is vicces, mert a kontextus (hajózás, opera) adott, a szó „téves” fordítása ezen az amúgy „helyes” szemantikai mezőn belül hoz létre kognitív disszonanciát. Az olvasó tehát „helyre is tudja állítani” a hírmorzsákat, ami viszont mindenképpen energiabefektetést, értelmezést igényel. Vagyis olyan műveleteket, amelyekben neki magának kell döntést hoznia. A ponyva olvasója ezt a szabadságot nem igényli, de nem is kapja meg: a ponyva olvasóját éppen azzal „jutalmazza” a szerző, hogy „instant” irodalmat kínál a fogyasztónak, és a szöveg értelmén nem kell gondolkodnia.

Ha Jókai ennyire vicces és ennyire modern, akkor mindenképpen fel kell tennünk a kérdést: mire vezethető vissza ez a több generációt érintő olvasási kudarc? Az első ok mindenképpen a regények nyelvi összetettsége és nyelvének időbeni távolsága, „régisége”. A XIX. századi, sőt, a XX. huszadik század első felében íródott, hosszabb, összetettebb szövegek olvasása nagyon jól olvasó, ráadásul sokrétűen képzett, a mitológiát, a teológiát, a történelmet, az irodalmat és nem utolsó sorban a nyelvi árnyalatokat, például a retorikai iróniát, az állítva tagadást egy XIX. századi szövegben is érzékelni képes, „tapasztalt” olvasót igényel. Olyan olvasót, akinek gazdag a szókincse, és otthonosan mozog anyanyelve különféle rétegeiben. Vagyis már komoly olvasói előélettel, tapasztalattal rendelkezik, sokat olvasott. *A kőszívű ember fiai* és *Az arany ember* „iskolai” karrierje azonban azon az olvasói előítéleten is kisiklott, amelyik a „rossz imázsból” fakadt. Azokból a „téves” címkékből, amelyeket a regények figyelmes olvasása soha nem igazolt vissza. Például, hogy „korszerűtlen”; csak „kardoskalandos”; elfogultan nacionalista, és karakterei banálisan „jók” vagy „rosszak”.[11] A „rossz imázs” azonban megakadályozza a potenciális olvasót abban, hogy nyitottan, figyelmesen ol-

---

[10] Sajnálatos módon a kritikai kiadás szómagyarázataiban nem a „sólya”, hanem a hasonló hangzású „bólya” [sic!] szerepel. Vö. *Uo.*, 480. Ez a felcserélés, amely az ún. „népetimológia” jelenségeként is értelmezhető, a ritka, kevéssé használt szót valaki „értelmesre” korrigálta, Jókai Mórnak is tetszett volna.

[11] Jókai kiismerhetetlen, bonyolult karaktereiről érdemes elolvasni Margócsy István kitűnő tanulmányát: Margócsy István: *Kalandorok és szirének: Jókai Mór jellemábrázolásáról,* in *2000*, 2013/4, 50–64. http://ketezer.hu/2013/10/kalandorok-es-szirenek/

A Jókai-regények lélektaniságáról Bényei Péter könyvében olvashatunk izgalmas tanulmányokat: Bényei Péter: *Emlékezetalakzatok és lélektani reprezentáció a Jókai-prózában,* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018.

vasson, vagy hogy egyáltalán, olvasson. Ha valamit nagyon nem akarunk elolvasni, mert azt halljuk róla, hogy „borzalmas", akkor bele sem kezdünk, megelégszünk a tartalmi kivonatokkal, így viszont az sem derülhet ki a számunkra, hogy mindaz, amit előzetesen halottunk, nem igaz.

A Jókai-olvasás a XX. század végén több, egyidejű tévedésen bukott meg az oktatásban. Ezek közül a legfontosabb, hogy a kulcsműveket az iskola nem megismertetni akarta a diákokkal, hanem önállóan (!) *elolvastatni* őket. Vagyis: ahelyett, hogy felcsigázta volna az érdeklődésüket, és bízott volna benne, hogy néhányan, akikben erre lesz igény, amikor megérnek rá, majd elolvassák és megszeretik őket, akkor tette „kötelezővé" az olvasásukat, amikor a fiatal olvasók erre a feladatra még biztosan nem álltak készen. Így azok sem tekintették később kívánatos olvasmánynak, akikből amúgy olvasók lettek. Szerencsére ma már sok iskola és sok magyartanár másképpen működik. De az is érthető, hogy azok a magyartanárok, akik nem mertek kilépni az évtizedes módszerek fogságából, az állandó kudarcot jelentő regényt maguk sem nagy lelkesedéssel kínálták olvasásra a diákjaiknak. Csak arról a szövegről tudom meggyőzni a diákjaimat, azt tudom megszerettetni, aminek az értékességében magam is hiszek. (Néha még ez sem sikerül úgy, ahogyan szeretnénk.) A Jókai-olvasás sok évtizedes iskolai kudarcának a hátterében az a felső tagozattól az egyetemig mindent átható bizalmatlanság is ott áll, amely az élethosszig tartó tanulás zsigeri elutasításából adódik. Abból a ma is nagyon elterjedt hiedelemből, hogy amit a képzés során nem „tanítunk meg", azt a képzési folyamatból kikerülő majd sohasem fogja megismerni. Pedig az ember egy életen át tanul, sokfelől tájékozódik. Ideális esetben az oktatásnak arra kellene felkészítenie, hogy a padokat elhagyva képesek legyünk önállóan tájékozódni, és amikor mentálisan is „odaérünk", olyan olvasmányokat befogadni, amelyek a művészeti élmény dinamizáló hatása révén segítenek élni, túlélni.

A rendszerváltás körül felszabaduló egyetemi képzésbe visszakerült retorikai, narratológiai kurzusok a szakmai óraszámok radikális csökkenésével az elméleti órákkal együtt mára szinte teljesen eltűntek a tanárképzésből. Aki ma magyartanárnak készül, egy féléven át, heti másfél órában tanul klasszikus magyar irodalmat, Mikestől a Nyugatig. Bármilyen hihetetlen, de igaz. Vagyis nem is kap eszközt a kezébe, hogy megtanulja érteni és élvezni a XIX. század veretes, retorikus, narrációs trükkök és fortélyok széles skáláját alkalmazó szövegeit. A XIX. századi szövegek olvasása márpedig tanulást, gyakorlást, felkészülést igényel, és ez a hiány nemcsak Jókai szövegeit teszi egyre kevesebbek, egy szűk elit számára hozzáférhetővé. Berzsenyi, Vörösmarty, Kölcsey vagy Kemény Zsigmond éppúgy áldozata ezeknek a „reformoknak", ahogyan fokozatosan, de biztosan Mikszáth, Móricz és Kosztolányi is erre a sorsra jut majd. Aki nem tudja elolvasni 16-17 évesen *Az arany ember*t, az 18 évesen nem fogja megérteni az *Édes Anná*t, és biztosan nem érti, még ha el is tudja énekelni az elejét, hogy mit jelent a *Szózat* szövege. Márpedig ez az anyanyelvünk, anyanyelvi kulturális örökségünk.[12]

---

[12] Aki nem érti és nem tudja az anyanyelvét megfelelően használni, az az élet számos területén nagyon komoly versenyhátrányba kerül, és mivel a nyelvvel gondolkodunk, mentális és kognitív képességei sem fejlődhetnek megfelelően. Saját érzéseit és igényeit sem fogja tudni megfogalmazni, vagy másokét megérteni. A megértés és a megértetés képességének a hiánya a mindennapokban frusztráló tapasztalat, és mint minden frusztráció, ez is agresszióhoz vezet. A nyelvi agresszió elharapózása mindennapjainkban bizonyosan erre is vezethető vissza.

Jókai ráadásul a „legek" írója. Ha lenne „rekordok könyve" a magyar irodalomban, akkor Jókai több kategóriában is, messze a mezőny előtt vinné el a pálmát. Csak a legfontosabbak: (1) Szókincs, szótár, nyelv: Az egyetemes magyar irodalomban Arany János mellett Jókai a legnagyobb szókincsű író, ő tudta, használta a legtöbb magyar szót. Tudatos szótárbővítő, aki egész életében a szó szoros értelmében „gyűjtötte" a szavakat. (2) Nyelvi lelemény, nyelvi humor, pun (szójáték): Kor- és negyvennyolcas harcostársa, Tompa Mihály a magyar humor megteremtőjének nevezte. Nem azért, mert ő alapította, szerkesztette és írta tele éveken keresztül az első és mindmáig az egyik legszínvonalasabb magyar élclapot, az Üstököst. Sokkal inkább azért, mert szenvedélyesen érdekelte a nyelv, a nyelv működése. A nyelv teljesítőképességét, határait feszegető szójáték ezért is vált számára fontos kísérleti területté. A pun (szójáték) a hangzás és jelentés, a többértelműség játéka: ráadásul megengedi, hogy ne kelljen választani a lehetséges jelentések között, az egymást kizáró értelemlehetőségek pedig a humor forrásává válnak. (3) Olvasóközönség: Jókai nemcsak a XIX. században számított a legolvasottabb magyar írónak: az 1960-as évekig meg tudta őrizni abszolút elsőségét. Ma is azok közé tartozik, akiknek van rajongótábora. Nemzetközi népszerűsége új fordítások hiányában ugyan a XX. századra megkopott, de ennek ellenére is igaz, hogy az egyetemes magyar irodalomban minden idők legtöbbet olvasott klasszikusa. (4) Világirodalmi jelenlét, világirodalmi hatás: A XIX. században Jókait valóban az egész világ ismerte, minden rezdüléséről, életeseményéről hírt adtak a világlapok. Nem túlzás, ténykérdés: ő volt minden idők legismertebb magyar regényírója. A pályakezdő Anton Pavlovics Csehov például egy Jókai-imitációval akarta felhívni magára az olvasók figyelmét,[13] amikor pedig a magyar közvélemény ellene fordult, mert élete hetvenötödik évében a húszéves Nagy Bella színésznőt elvette feleségül, Émile Zola fordult nyílt levélben a magyar közönséghez, hogy a felháborodástól csalódott, haragos közhangulatot lecsillapítsa. (5) Tömegmédia, jelenlét, kommunikáció: Jókai nemcsak az első magyar író, aki megtanult élni a tömegmédia adta lehetőségekkel. Ő maga is komolyan hozzájárult a magyar sajtópiac átalakulásához. Lapokat alapít, szerkeszt, és tudatosan „eteti" a médiát, ha kell, a személyéről szóló hírekkel. A lapokból szinte minden napja lekottázható. (6) Újságírás: Bismarck kancellár az 1870-es években alig adott interjút. Jókaival kivételt tett. A megjelent, az akkori szokásoknak megfelelően elbeszélt beszélgetést a korszak legfontosabb politikai nyilatkozataként tartották számon. Bismarck fiatal hadnagy korában olvasta Jókait, aki már akkor is világhírű volt, ezért Bismarck egy aggastyánt várt a találkozóra 1874. február 19-én. Megdöbbent, amikor egy karcsú, ötvenéves, szép férfi lépett be az ajtón. Jókai nem adta oda a berlini lapoknak a cikket, hanem először magyarul közölte saját politikai napilapjában A Honban, 1874. március 3-án. A nemzetközi sajtó így a budapesti újság cikkét vette át. Az interjú 21 nap alatt járta be a glóbuszt: 1874. március 21-én közölte a New York Times. Saját lapját, A Hon-t így sikerült feltennie a világlapok térképére. (7) Világkiállítás nagydíja: A világkiállítások történetében 1900-ban fordult elő először és utoljára, hogy írói életmű nyerje el a világkiállítás nagydíját. A Jókai-szoba tárlóiban nemcsak a 100 kötetes nemzeti díszkiadás, de Jókai fordításban megjelent művei is láthatóak voltak. Az írót és feleségét fogadta a francia államelnök és a francia írók.

1845. szeptember 20-án és 27-én, két részben jelent meg az Életképekben, Frankenburg Adolf hetilapjában Jókai novellája, *A Nepean-sziget*, amellyel egy csapásra befutott. Nem ezzel

---

[13] Imre László: *Csehov Jókai-imitációja*, in *Jókai & Jókai: Tanulmányok*, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, KRE, L'Harmattan, Budapest, 2013, 13–18.

a novellával debütált, de ezzel az elbeszéléssel érte el az áttörést. 1844-ben Petőfi már közölte három versét, a *Hétköznapok* című regényének egy részletét, valamint a *Kártya* című tárcáját a Pesti Divatlapban. Ezek után következett ez a novella, amely meghozta számára a sikert, a figyelmet, amely minden ajtót megnyitott a pályakezdő előtt. Ma feltehetőleg *fantasy*ként határoznánk meg a műfaját. A novella a fegyencek elkülönítésére szolgáló „pokolsziget" leírásával kezdődik, a „virágos banánok" és a „lángoló foszfortenger" képével, és a mai olvasóban a *Jurassic park* vagy a *Nyolcadik utas a halál* képsorait felidéző „maringoing" leírásával. Ez a „pokolbeli féreg", az utazók szerint „pokolbeli fúria", „hosszú, sárga, szőrös", az emberek és állatok bőre alá fúrja magát, áldozatait ezzel kínozva az őrületbe és a halálba. A korabeli kritika a romantika addig magyarul ismeretlen változatát ismeri fel az eredeti hangvételű, költői nyelven megszólaló, fantasztikus novellában, és többen arra gyanakodnak, hogy a „Jókay" álnév, amelyik mögött egy már neves magyar vagy külföldi író rejtőzködik. Frankenburg Adolf csaknem annyit fizetett érte, amennyiért egy napilap újságírója egy hónapon át dolgozott. Jókai a negyvenes évek második felében novellistaként vált íróvá,[14] de arról kevesebb szó esett a legutóbbi időkig, hogy a novella a szerző haláláig éppannyira fontos műfaja maradt, mint a regény.

A XX. században a regény egyeduralkodó irodalmi műfajjá vált: ha ma azt mondjuk, valaki „olvas", akkor automatikusan a regényolvasásra asszociálunk. Az utóbbi évek egyik legnagyobb „felfedezése" a novellista Jókai. A novellák számát nehéz volna megbecsülni: a fikciós kisprózai elbeszélések skálája az aktualitásra reagáló tárcától a kisregényig terjed, és maga a szerző szívesen alakította át, hasznosította újra korábbi, más műfajú szövegeit is. Annyit bizonyosan tudunk, hogy három tucat olyan novellagyűjteményt adott ki életében, amelyiknek kigondolta a szerkezetét, koncepcióját, és ebbe beletartozik a tízkötetes, száz novellát ígérő *Dekameron* is. A hátrahagyott művekben is három vaskos kötetnyi a novella. A kortárs olvasók azért a novellista Jókaiba szerettek bele, mert a nem túl fejlett magyar irodalmi piacon az 1840-es években az irodalmi divatlapok, folyóiratok jelentették a szépirodalmi újdonságok legfőbb forrását. Az ötvenes évektől a napilapok médiumának a „napi" porciózású tárcaregény volt a legmegfelelőbb műfaj (ami aztán majd a könyv médiumában a regényeket hozta jó pozícióba). A novellák sorozatos közlése a napilapokban azt a funkciót vette át, hogy kitöltötte a regények közötti időt, de a fő attrakció mindenképpen a regény volt a XIX. század második felében.

A Jókai novellái sokfélék, de Jókai nyelve a novellákban sem működik másként, mint a regényekben. A Jókai-olvasást tehát érdemes a novellákkal kezdeni. 2015-ben arra kértük a kétévente Balatonfüreden tartott Jókai-konferenciák résztvevőit, tudós kollégáinkat, akik valamennyien kitűnő ismerői Jókai életművének, hogy ajánljanak olyan novellákat, amelyek megítélésük szerint megszólíthatják a mai olvasókat is, és amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy kedvet csináljanak a Jókai-olvasáshoz. Ennek eredményeképpen született meg 2016-ban *A Balaton vőlegényei* című válogatás, amely e-könyként ingyenesen le is tölthető a Balatonfüreden megjelenő Tempevölgy folyóirat honlapjáról.[15] A kötetben szereplő novellák kö-

---

[14] Erről bővebben: Szilágyi Márton: *Jókai, a pályakezdő novellista*, in *„…író leszek, semmi más…": Irodalmi élet, irodalmiasság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben: Tanulmányok*, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2015 (Tempevölgy könyvek 19), 32–38.

[15] https://www.tempevolgy.hu/konyvek/jokai-mor-a-balaton-volegenyei-kisprozak

zül jó pár szöveg elemzése szerepel *A kispróza nagymestere* című tanulmánygyűjteményben (ez szintén ingyenesen letölthető.)[16] A novellákat olvasgatva feltűnhet, hogy ez az amúgyis variábilis műfaj Jókai életművében a formák sokféleségét jelentette. Nincs két, azonos „kaptafára" készült szöveg a kötetben. Az új „kötelező", *A nagyenyedi két fűzfa* is szerepel a válogatásban, a tanulmánygyűjteményben Hajdu Péter kitűnő és szellemes olvasata, nem véletlenül, éppen a műfajiság kérdéséből indul ki, abból, miként válik a történeti elbeszélésből mesés, románcos „novella". Személyes „kedvencem" *Az én galambom nem vált porrá* című elbeszélés, amelyben egy régmúltban elkövetett bűntény kerül (szó szerint) napvilágra. A thrillerbe illő történet főszereplője azonban nemcsak az anyóka, illetve ahogyan az elbeszélő fogalmaz, „a vén leányzóka, aki valahogy elkésett a férjhezmenéssel", hanem ismét csak, ahogyan az már Jókainál lenni szokott, a nyelv is. A keresztfa alatt ülő, mindenki által bomlott elméjűnek tartott anyóka „bolond beszéde", amelynek senki nem tulajdonít jelentést vagy jelentőséget, hiszen „bolond beszéd", az események nyomán egyszer csak igazsággá válik. Az elbeszélő valójában az első bekezdéstől kezdve „nyomokat" hagy az olvasó számára, amelyeket egészen másképpen értelmezünk mindaddig, amíg a csavar nem fordul egyet. A fordulat után mindennek más lesz az értelme, és ez a mesteri elbeszélés a ma olvasóját is rádöbbentheti arra, hogy Jókait nemcsak tegnap volt, de ma is, és holnap is érdemes lesz levenni a virtuális könyvespolcról. Életműve még mindig rejteget, mindannyiunk számára, felfedezésre váró újdonságokat. Számtalanszor olvastam ezt a novellát, és mindig megdöbbent. Mindig új arcát mutatja. Mindig más. Hiába „tudom", hogy ki a gyilkos és ki az áldozat. Erre csak az igazán nagy irodalom képes. Akkor is, ha „csak" egy novella.

[16] https://www.tempevolgy.hu/online/olvasoterem/jokai-kisprozak-es-tanulmanyok-letoltes

SZÍV ERNŐ

Egy kisszilánk meséje

Egyszer egy többcsaládos nagynyaraláson körkérdést intéztem az ott lévő lányokhoz, anyukákhoz, barátnőkhöz. Mondjátok, törtetek-e már tányért. Családi veszekedés miatt, úgy értettem. Ó, hogyne. Törtek. Még a legszelídebb is. Könyvtáros, irodalomtörténész, fordító, kulturális menedzser, persze. Poharat, tányért, jó, leveses tálat azt nem. Arra még a legnagyobb haragban is vigyázunk, jóllehet azt odacsapni a leginkább látványos művelet lenne. Meg különben is, azt nem töri el az ember, hanem elviszi. A legszomorúbb választ a fordító anyuka adta, aki azt sóhajtotta, egyszer földhöz, pontosabban, konyhakőhöz vágott egy hamutálcát, és rendkívül megalázó volt, hogy nem tört el. Picsába, kérlek, ott ugrált boldogan a kövön.

Ha földhöz vágom, azt akarom, hogy törjön el. Törjön el a rossz varázs, a rossz reláció, a rossz viszony, a rossz állítás, a hazug történet. Legyen ennek vége.

A minap én is eltörtem egy kicsiny, pohár nagyságú üvegedény fedelét, semmi különösebb okom nem volt rá, hacsak nem a figyelmetlenség. Szeretek mosogatni, rakosgatni, tenni-venni, olyankor mindenféle történeteket találok ki, vagy a már megírtat, a tegnapit, a tegnapelőttit írom újra, osztok és szorzok, és aztán eltörök valamit. Félig itt, ebben a világban vagyok, félig egy másikban. Kicsúszott a vizes kezemből a kis fedél, és annyi szilánkra és darabra esett, hogy Ady Endrének is sok lett volna, nála pedig, ugye, minden egész eltörött. Nincsen egy igazság, de van rengeteg, és az mind csorba egy kicsit. Vagy nagyon. Ez az üvegfedél kicsi egész volt. Mégis annyi részletet mutatott magából, annyi szilánkja, üvegmorzsája és darabkája lett, hogy arra gondoltam, ez képtelenség. Ha összeraknám őket, egy orgonacsokorhoz passzoló óriás vázánál is nagyobb lenne, holott a tenyeremben elfért, míg egész volt. Fölsöprögettem, mint egy bűnbánó szolga. Porszívóztam is. Ilyenkor is történeteket találok ki, osztok, szorzok, fabrikálok, átfogalmazok és eltörlök. Két nap múlva még mindig találtam üvegdarabkát. Megcsillant, vihogott rám, te buta Ernő, nem leltél rám. Itt voltam szép, itt voltam jó, itt voltam nagyon okos az orrod előtt. Dühében meg akart vágni, ahogy fölcsippentettem. Három nap múlva is találtam egy kis szemtelent, nem is bújt, nem is rejtegette magát, szemérmetlenül csillogtatta magát az élesedő délelőtti fényben. Én! Én! Porszívóztam egy újat. Közben írtam, húztam, meséket fabrikáltam. Tettem és vettem. Már nem is tudom, hány nap múlva, talán egy soványka hét is elbilleghetett a rettenetes múltba, amikor az úgynevezett nagyszoba távolabbi sarkában megint találtam egy vándor darabkát. Teljesen valószerűtlen, hogy odáig eljuthatott. Egy kisszilánk El Caminója. A fizika törvényei, ugye. Az észszerűség. A… a logika. Lehetetlen, hogy odajutott. Te is közéjük való vagy? Te?! Hunyorogtam rá. Olyan volt, mint egy icipici történet, ami rettenetesen messze jutott. Úgyhogy hagytam a helyén. Most is ott csillog a sarokban, oszt és szoroz, naponta kitalálja, újraírja magát.

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

Emberi Erőforrások Minisztériuma

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: *tiszataj@tiszataj.hu*

Online változat: *tiszatajonline.hu*

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440
További információ: 06 80/444–444
Egyes szám ára: 600 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

Borsi Bálint
Fekete Vince
Fellinger Károly
Gerevich András
Jász Attila
Kiss Anna
Markó Béla
Siska Péter
Szálinger Balázs
Veszelka Attila
versei

Grecsó Krisztián
Petrik Iván
prózája

„Hogy, ha a csend..."
Szabó Csaba Hölderlin-nyersműfordításai
és kommentárjai

Tanáralakok Németh László, Márai Sándor
műveiben
Ifj. Sipka Sándor, Szilágyi Zsófia tanulmányai

Tiszatáj Diákmelléklet, újra:
Hansági Ágnes: Mit jelent *ma* Jókait olvasni?

9 770133 116008 21004

Emberi Erőforrások Minisztériuma
nka